

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA BYTOMIA

NA LATA 2022–2025

BYTOM 2021

SPIS TREŚCI

Wstęp	4-5
I. Podstawa prawna opracowania Programu Ochrony nad Zabytkami	6
II. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce	7-17
III. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	18-23
IV. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	24-32
V. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Bytomia	33-66
VI. Ocena szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego Bytomia	67-69
VII. Realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków	70-81
VIII. Założenia GPOnZ dla gminy Bytom	82-85
IX. Instrumentarium realizacji GPOnZ	86
X. Monitorowanie realizacji GPOnZ	87-88
XI. Źródła finansowania GPOnZ	89-99
XII. Postanowienia końcowe	100
Materiały wykorzystane w tekście	101

WSTĘP

Pojęcie *ochrony zabytków* we współczesnych pracach teoretycznych definiowane jest jako ogół działań podejmowanych wobec środowiska dla zapewnienia zachowania substancji zabytkowej i umożliwienia społeczeństwu korzystania z wartości, których nośnikami są zabytki. W rozumieniu Konwencji UNESCO z 1972 r.¹ *dziedzictwo kulturowe* to zabytki, zespoły i miejsca zabytkowe, wyróżniające się uniwersalną, wyjątkową wartością z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki. Z czasem definicję tę sprecyzowano i wzbogacono o nowe znaczenia. Wyodrębnione zostało pojęcie „dziedzictwa materialnego” i „dziedzictwa niematerialnego” a do składników dziedzictwa kulturowego włączono także krajobraz historyczny i kulturowy².

Współcześnie pojęciem *dziedzictwa kulturowego* określamy „odziedziczony z przeszłości, wartościowy zasób, obejmujący wszystkie aspekty oddziaływania człowieka na jego otoczenie, które społeczności uznają za odbicie i wyraz swoich wartości, wierzeń, sztuki, historii, wiedzy i tradycji, godne przekazania następnym pokoleniom”.

Skomplikowana i wieloaspektowa problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga strategicznego zarządzania zabytkami opartego na długookresowej wizji rozwoju. Obowiązująca w Polsce od 2003 r. ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*³ odróżnia **ochronę zabytków**, która ma być sprawowana przez organy państwowe i **opiekę nad zabytkami**, sprawowaną przez właścicieli i użytkowników zabytków⁴. **Ochrona zabytków** w rozumieniu ustawy oznacza działania organów administracji publicznych podejmowane w celu:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobiegania zjawiskom niepożądanym: niszczeniu i niewłaściwemu korzystaniu z zabytków, ich kradzieżom, zaginięciom, nielegalnemu wywozowi za granicę;
- kontrolowania stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględniania zadań ochronnych w procesie planowania, zagospodarowania przestrzennego oraz kształtowania środowiska.

Narzędziem umożliwiającym realizację powyższych założeń są programy opieki nad zabytkami – dokumenty określające całościowo problematykę dziedzictwa kulturowego i problemów związanych z jego ochroną na danym terenie. Podstawą do powstania programów są rzetelnie opracowane i stale aktualizowane gminne ewidencje zabytków, które

¹ Podstawowy dokument UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego, przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r.

² Uznano że zagrożenia dla zachowania krajobrazów kulturowych w Polsce są na tyle istotne, że ich ochronę zagwarantowano odrębną ustawą – tzw. ustawą krajobrazową (ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. *o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*).

³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U.2021.710 t.j.).

⁴ Op. cit.: art. 4, 5; takie ujęcie problematyki ochrony zabytków stanowi naśladownictwo niemieckich wzorców legislacyjnych, w których odróżnia się *Denkmalschutz* od *Denkmalpflege*.

umożliwiają prowadzenie przez władze samorządowe efektywnej polityki na polu ochrony dziedzictwa⁵.

Ustawa określa zasady włączające system ochrony zabytków w Polsce w europejski system ochrony, który zakłada wykorzystywanie walorów i potencjału dziedzictwa kulturowego w różnych działach gospodarki, traktując je przede wszystkim, jako istotny czynnik rozwoju ekonomicznego regionów.

Niniejsze opracowanie stanowi kolejny już dokument podejmujący problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego Miasta Bytomia. Obecny Program, zbieżny w założeniach z poprzednimi dokumentami, stanowi ich aktualizację, dostosowując założenia do nowych okoliczności i zmieniającej się rzeczywistości prawnej, finansowej, społecznej, kładzie także nacisk na potrzebę aktywizacji miejscowej społeczności i upowszechniania roli dziedzictwa w kształtowaniu świadomości i tożsamości lokalnej mieszkańców, w czym szczególną rolę należy przypisać dziedzictwu niematerialnemu.

Ileokroć w tekście pojawia się określenie Program oznacza to *Program Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia na lata 2022–2025*. Za każdym razem, kiedy w tekście występuje określenie Ustawa, oznacza ono ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U.2021.710 t.j.).

Tekst i opracowanie na zlecenie Gminy Bytom.

Program został opracowany przez Pracownię Dokumentacji Zabytków ALMA z siedzibą we Wrocławiu przy Al. Kasztanowej 31 na podstawie kontaktu z wszystkimi komórkami organizacyjnymi Urzędu Miejskiego a także jednostkami organizacyjnymi Gminy Bytom

⁵ Ustawa o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* nakłada na samorządy obowiązek cyklicznego opracowywania programów opieki nad zabytkami (art. 87, ust. 1).

I. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA BYTOMIA

Opracowanie programu opieki nad zabytkami jest określonym ustawowo obowiązkiem władz samorządu terytorialnego wszystkich szczebli.

Powinność ta wynika z zapisów aktu prawnego regulującego problem ochrony zabytków w Polsce, którym jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U.2021.poz.710 t.j.). Artykuł 22 Ustawy nakłada na władze administracji publicznej obowiązek prowadzenia **wojewódzkich i gminnych ewidencji zabytków**⁶, które stanowią podstawę do opracowania lokalnych **programów opieki nad zabytkami**⁷.

Zakres obowiązków związanych z opracowaniem i realizacją programu opieki nad zabytkami precyzuje artykuł 87 Ustawy. Wg zapisów tego artykułu, Prezydent Miasta Bytomia sporządza na okres 4 lat *Program Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia*. Program, po uzyskaniu pozytywnej opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, podlega uchwaleniu przez Radę Miasta i z dniem podjęcia uchwały wchodzi w życie. Dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Realizacja programu podlega ocenie, której efektem jest sporządzane co dwa lata sprawozdanie, przedstawiane na sesji Rady Gminy.

Ustawodawca określił główne założenia programu opieki nad zabytkami, które w szczególności mają na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

⁶ Ustawa: art. 22 ust. 4.

⁷ Ibidem: art. 87.

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POLSCE

II.1. PODSTAWOWE NORMY PRAWNE ODNOSZĄCE SIĘ DO KWESTII OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W POLSCE.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uznaje dziedzictwo kulturowe za jedną z naczelných wartości obok niepodległości, nienaruszalności granic, bezpieczeństwa i praw człowieka, podkreślając znaczenie dziedzictwa w utrwalaniu tożsamości narodowej i w kształtowaniu narodu polskiego⁸. Ustawa zasadnicza gwarantuje ochronę dziedzictwa kulturowego przez państwo, zobowiązując jednocześnie władze do upowszechniania i zapewnienia równego dostępu do dóbr kultury wszystkim obywatelom Rzeczypospolitej Polskiej.

Szczegółowe określenie konstytucyjnych obowiązków państwa wobec dziedzictwa kulturowego wraz z podziałem zadań i kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe, następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Podstawowym aktem prawnym, który poświęcony jest w całości kwestii dziedzictwa kulturowego, jego ochrony i opieki nad nim, jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**, która powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii Europy. Pojawiające się w trakcie działania Ustawy nowe kwestie wymagające regulacji, uwzględniane są w kolejnych nowelizacjach. Szczególne znaczenie miały zmiany wprowadzone w marcu 2010 r.⁹ i zmiany z czerwca 2017 r.¹⁰ W obu wypadkach dokonano uzupełnienia przepisów o nowe elementy lub zmieniono charakter części zapisów, wzmacniając narzędzia ochronne i przystosowując istniejące prawo do codziennej praktyki konserwatorskiej.

II.2. MIĘDZYNARODOWE DOKUMENTY OKREŚLAJĄCE ZASADY I METODY OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Porządek prawny ukształtowany przez Unię Europejską stał się integralną częścią polskiej rzeczywistości polityczno-społecznej. Każdego roku traktaty unijne stają się źródłem licznych decyzji, które mają decydujący wpływ na funkcjonowanie państw członkowskich i życie ich mieszkańców. Od dawna Europejczycy nie są jedynie obywatelami swoich miast, gmin czy państw, ale również obywatelami Unii. Unia Europejska traktuje kulturę jako obszar należący do sfery narodowej suwerenności, nie dążąc do ujednoliceń kulturalnego, ani do wprowadzenia w tym zakresie wspólnego dla państw unijnych prawa. Stawia sobie jednak

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej w dniu 16 lipca 1997 r. W art. 5 czytamy: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Natomiast art. 6 mówi: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”

⁹ Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r. nr 75, poz. 474).

¹⁰ ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 25.08.2017, poz. 1595)

za zadanie podejmowanie działań zmierzających do rozkwitu kultur państw członkowskich przy jednoczesnej akceptacji ich różnorodności narodowej i regionalnej. Standardy i normy unijne w tej dziedzinie określone są w *konwencjach*¹¹, które po ratyfikowaniu stają się dokumentami o wiążącej mocy prawnej dla państwa-strony oraz w *rekomendacjach* i *deklaracjach*¹², które nie mając mocy prawnej, stanowią jednak zbiór wskazań dla państw-sygnatariuszy.

II.3. KRAJOWE PRAWO POWIĄZANE Z OCHRONĄ ZABYTKÓW

Regulacją kwestii ochrony zabytków w Polsce zajmuje się **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U.2021 poz. 710 t.j.). Pierwotny dokument podlegał nowelizacjom wprowadzającym istotne zmiany, których potrzebę wykazywała codzienna praktyka służb konserwatorskich i władz samorządowych lub te, które determinowane były wymogami umów międzynarodowych. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów zajmujących się ochroną zabytków. Precyzuje podstawowe pojęcia i zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, podaje definicję „**zabytku**”¹³ oraz różnicuje pojęcie

¹¹ I. Akty prawne UNESCO i innych instytucji europejskich:

1) Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z późn. zm., podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r. 2) Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywózowi, wywózowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. 3) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. 4) Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. 5) Konwencja UNESCO sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego. 6) Europejska Konwencja Kulturalna, sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r. 7) Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. 8) Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. 9) Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. 10) Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 27 października 2005 r. 11) Warsaw recommendatin on recovery and reconstruction of cultural heritage. Warszawa, 8 maja 2018 r.

II. Międzynarodowe dokumenty doktrynalne:

Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka), Wenecja 1964; Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA-ICOMOS (Karta Florencka), Florencja 1981; Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Waszyngton 1987; Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, Lozanna 1990; Karta Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym, Sofia 1996; Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, Mexico 1999; Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych, Mexico 1999; Charter on the Built Vernacular Heritage, Mexico 1999; Charter on principles for the analysis, conservation and structural restoration of architectural heritage, Victoria Falls 2003; Zasady ochrony i konserwacji malowideł ściennych, Victoria Falls 2003; Principles for the recording of monuments, groups of buildings and sites, Sofia 1996; Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, Xi'an 2005; The Burra Charter - The Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance, Burra 1979.

¹² *Rekomendacje i deklaracje UNESCO* dotyczą, m.in.: opieki nad tradycyjną kulturą i folklorem, zabezpieczenia ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego, ochrony historycznych przestrzeni oraz ochrony piękna i charakteru krajobrazów kulturowych i miejsc historycznych, określają międzynarodowe reguły badań archeologicznych, zwracają uwagę na zjawiska umyślnej destrukcji dziedzictwa, podkreślają szacunek do kulturowego zróżnicowania społeczeństw, podkreślają wagę odpowiedzialności współczesnej generacji wobec przyszłych pokoleń w aspekcie pielęgnacji dziedzictwa kulturowego

¹³ Definicje pojęć związanych z dziedzictwem kulturowym zawarto w art. 3 ust. Ustawy; wg Ustawy zabytek to: *nieruchomość lub rzecz ruchoma, jej części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego*

ochrony zabytków¹⁴, jako domeny organów władzy publicznej i **opieki nad zabytkami**¹⁵ stanowiącej obowiązek właścicieli obiektów zabytkowych.

Ustawodawca ustanowił cztery **prawne formy ochrony zabytków**¹⁶:

1) wpis do rejestru zabytków,

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

2) uznanie za pomnik historii,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji

o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Podstawowa i najstarsza forma ochrony prawnej – wpis do rejestru zabytków¹⁷ – została w 2016 r. rozszerzona przez wprowadzenie szczególnego reżimu ochrony dla najcenniejszych zabytków ruchomych, Listy Skarbów Dziedzictwa¹⁸. Stworzono ją po to, by zapewnić ochronę zabytkowym ruchomym dobrom kultury o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego. Lista prowadzona jest przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, co stanowi novum wobec dotychczasowych form ochrony, gdzie moc decyzyjną posiadają samorządy lub państwowe służby konserwatorskie i wskazuje na rangę tej, nowo powołanej formy ochrony. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla kultury, zaliczane do jednej z kategorii określonych w art. 14a ust. 2 Ustawy, m.in.: zabytki archeologiczne, elementy stanowiące integralną część zabytków architektury, które mają więcej niż 100 lat, kolekcje, których wartość jest wyższa niż 50 000 euro, itd. Minister dokonuje wpisu decyzją wydaną z urzędu lub na wniosek właściciela

działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

¹⁴ Ustawa: art. 4: Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

¹⁵ ibidem: art. 5: Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;

2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

¹⁶ ibidem: art. 7, pkt 1–4

¹⁷ rejestr utworzony został na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 r. nr 29, poz. 265, z późn. zm.). Również późniejsza ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach (Dz.U. z 1962 r. nr 10, poz. 48, z późn. zm.) określała zasady prowadzenia rejestru zabytków.

¹⁸ ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach z dnia 4 listopada 2016 r. (Dz.U. 2016 nr 0 poz. 1887 z 25.11.2016)

zabytku ruchomego¹⁹. Wpis taki wyklucza wywóz obiektu na stałe za granicę a decyzję o czasowym wywozie podejmuje właściwy Minister.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożyła na władze administracji publicznej obowiązek prowadzenia **ewidencji zabytków**²⁰ a także zobowiązała władze samorządowe wszystkich szczebli do cyklicznego sporządzania **programów opieki nad zabytkami**²¹.

Celem **programu opieki nad zabytkami** jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego oraz powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego. Zapisy POnZ powinny skutkować aktywnym zarządzaniem zasobem dziedzictwa kulturowego gminy a wskazane w nim działania muszą być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców i przyjezdnych. Niezwykle istotne jest położenie nacisku na edukację i rozwój świadomości społeczności lokalnych, których codzienne działania i zachowania wpływają bezpośrednio na stan środowiska kulturowego regionu.

Gmina ewidencja zabytków ma status instrumentu ochrony prawnej obiektów zabytkowych na danym terenie i stanowi podstawę do prowadzenia planowych działań konserwatorskich. Traktowana jest również jako główna wytyczna dla wszelkich prac związanych z zagospodarowaniem przestrzennym gminy²². Przepisy Ustawy stanowią, że wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zgodnie z zapisami, w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, co nakłada na władze gminne obowiązek jej okresowej aktualizacji. Jednak należy pamiętać, że jakiegokolwiek

¹⁹ wpis rodzi określone konsekwencje dla właściciela zabytku, który jest zobowiązany, m.in.: do powiadomienia ministra o przypadku uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku, itp. Obiekt powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą i innymi zagrożeniami; posiadacz zabytku wpisanego na Listę może otrzymać dotację celową z MKiDN na wyposażenie pomieszczenia, w którym zabytek ten będzie przechowywany, nawet w wysokości 100% koniecznych nakładów (Ustawa: art. 43 ust. 2, 3; art. 45 ust. 2; art. 83a; art. 80) Uprawnienie kontrolne ministra kultury i dziedzictwa narodowego w stosunku do zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa określają artykuły: 29 w ustępie 3 i 38 w ustępie 1, w punktach 1a i 1b. Minister ma uprawnienie do badania zabytku w miejscu, w którym się on znajduje oraz obowiązek prowadzenia przynajmniej raz na 2 lata kontroli stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Kontrolę taką prowadzi na polecenie ministra Wojewódzki Konserwator Zabytków.

²⁰ Ibidem: art. 22.

²¹ Ibidem: art. 87 ust. 2.

²² Artykuły od 21 do 24 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami poświęcone są ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 21. ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami. Celem ewidencji jest rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie i ich udokumentowanie przez zebranie o nich podstawowych informacji merytorycznych. Zbiór ten obejmuje obiekty architektoniczne, zespoły budowlane, zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze. Rzetelnie prowadzona ewidencja, stanowi podstawowe narzędzie do planowej polityki konserwatorskiej w zakresie wpisów do rejestru zabytków, współpracy konserwatora przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego, prac remontowo-budowlanych, dofinansowania prac konserwatorskich, przygotowywania szczegółowej dokumentacji wybranych obiektów zabytkowych, tworzenia zbioru informacji o zabytkach na określonym terenie. Ewidencja, rozumiana jako stały monitoring zasobu zabytkowego, jest działaniem ciągłym.

zmiany w ewidencji wymagają uzgodnienia z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Na podstawie ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. *o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*²³ utworzono **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków** (NFOZ). Jego dysponentem jest minister kultury i dziedzictwa narodowego. NFOZ to fundusz celowy zasilany wpływami z administracyjnych kar pieniężnych na podstawie art. 107a-107d i nawiązkami zasądzanymi przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Od 2020 r. z Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków finansowane są projekty związane z montażem w zabytkach instalacji przeciwpożarowej oraz gaszenia mgłą wodną (FOG). Środki z NFOZ w 2020 r. na zabezpieczenia przeciwpożarowe otrzymały m.in. budynek Opery Wrocławskiej, Zamek na Wodzie w Wojnowicach, budynek Muzeum Okręgowego w Pile, budynek XIV-wiecznego kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Klępsku oraz Zamek Królewski Kazimierza Wielkiego (XIV w.) w Sandomierzu, obecnie siedziba Muzeum Okręgowego²⁴.

Istotną rolę w ochronie zabytków pełni instytucja „ochrony tymczasowej”, która zakłada objęcie zabytków ochroną od momentu wszczęcia postępowania o wpis do rejestru zabytków (art. 10a) lub na Listę Skarbów Dziedzictwa (art. 14aa). Rozwiązanie to zapobiegne m.in. wyburzaniu zabytków i celowemu ich niszczeniu, np. dla pozyskania działki budowlanej pod zabudowę.

Rozporządzenia ministerialne. Działanie ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* precyzują **akty wykonawcze**, zawarte m.in. w następujących rozporządzeniach ministerialnych:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. *w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków* (Dz.U. 2017, poz. 1674).
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. *w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa* (Dz.U. 2017 nr 0, poz. 1384).
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. *w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków* (Dz.U. 2018, poz. 1609).
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. *w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa* (Dz.U. 2017 nr 0, poz. 928).
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. *w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytku*

²³ ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. *o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. z 2017 r. poz. 1595)

²⁴ *Ochrona zabytków – opublikowano odwołania – 2020*, www.gov.pl [dostęp 2021-05-29]

wpisany Na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku *wpisany* do rejestru zabytków (Dz.U. 2017 poz. 1674).

6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 września 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania pomocy na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020 (Dz.U. 2017 nr 0, poz. 1800)

7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019, poz. 1886)

8. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 1 lipca 2016 r. w sprawie zakresu projektu miejscowego planu rewitalizacji w części tekstowej oraz zakresu i formy wizualizacji ustaleń miejscowego planu rewitalizacji (Dz.U. 2016, poz. 1032)

9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 nr 30 poz. 259)

Inne ustawy poruszające kwestię ochrony dziedzictwa kulturowego. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tworzy trzon zespołu regulacji prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Jednak w innych aktach prawnych także poruszane są kwestie w istotny sposób wpływające na działania związane z ochroną dziedzictwa. Wśród nich należy wymienić **ustawę krajobrazową**²⁵, dającą władzom samorządowym możliwość ochrony historycznych krajobrazów kulturowych. Dokument wprowadza konieczność przeprowadzenia na poziomie regionalnym tzw. „audytów krajobrazowych”²⁶, których istotnym celem jest zdefiniowanie obszarów krajobrazów priorytetowych. Przez pojęcie krajobrazu priorytetowego²⁷ należy rozumieć krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe i jako taki, wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania.

Równocześnie z ustawą krajobrazową uchwalono **ustawę rewitalizacyjną**²⁸, traktującą rewitalizację jako szerszy proces zwalczania degradacji, m.in. społecznej czy przestrzennej, prowadzony w celu polepszenia jakości życia mieszkańców w różnych aspektach życia. Założenia ustawy opierają się na szerokiej partycypacji społecznej w procesie rewaloryzacji rejonów zdegradowanych, gdzie jednym z zadań są działania chroniące zabytki, krajobraz historyczny, dziedzictwo kulturowe materialne i niematerialne.

Przepisy zawarte w ustawie *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wpływają na różne dziedziny życia społecznego, co musiało znaleźć odzwierciedlenie w zmianach

²⁵ Ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. *o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*. (Dziennik Ustaw z dnia 5 maja 2020 r. poz. 802)

²⁶ Ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. *o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*, art.6; audyt krajobrazowy identyfikuje krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości.

²⁷ Ibidem art. 7 pkt 1): definicje pojęć: reklama, tablica reklamowa, urządzenie reklamowe, krajobraz, krajobraz priorytetowy.

²⁸ Ustawa z dn. 9 października 2015 r. *o rewitalizacji* I (Dziennik Ustaw z dnia 5 maja 2020 r. poz. 802)

przepisów niektórych innych aktów prawnych tej rangi. Wśród nich wymienić należy następujące:

1. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. *Prawo budowlane* (t.j. Dz.U. 2020 r., poz. 1333);
2. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. *o gospodarce nieruchomościami* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 65);
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 293);
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1219);
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. *o ochronie przyrody* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 55);
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 194);
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 *o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 688);
8. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. *o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 283);
9. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. *o muzeach* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 902);
10. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. *o bibliotekach* (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1479);
11. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. *o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 164);
12. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. *o samorządzie gminnym* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 713);
13. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. *o podatkach i opłatach lokalnych* (t.j. Dz. U. 2019 poz. 1170);
14. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. *o lasach* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 6);
15. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 26 sierpnia 2003 r. *w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego* (Dz.U. z 2003 r. Nr 164, poz. 1587);
16. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 28 kwietnia 2004 r. *w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy* (Dz.U. z 2004 r. Nr 118, poz. 1233);
17. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 26 sierpnia 2003 *w sprawie sposobu ustalania wymagań dotyczących nowej zabudowy i zagospodarowania terenu w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego* (Dz.U. z 2003 r. Nr 164, poz. 1588).

Dziedzictwo niematerialne. Dziedzictwo kulturowe każdego narodu to nie tylko materialne świadectwa jego przeszłości i cuda przyrodnicze ale również idee niematerialne, które tworzą naszą zbiorową pamięć. Jeśli kultura materialna podtrzymuje tożsamość narodu, to dziedzictwo duchowe tworzy ją, kształtuje, wzbogaca i pobudza do materialnego wyrażania. Termin „dziedzictwo niematerialne” zawiera w sobie wszystkie przekazane nam przez przodków, nieuchwytne przejawy tego, co tworzy naszą grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Są to więc odziedziczone po przeszłych pokoleniach praktyki, wiedza, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, przekazy. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty

i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* reguluje kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym – zarówno materialnym jak i niematerialnym. Należy jednak pamiętać, że Ustawa wywodzi się z **Dekretu Rady Regencyjnej podpisanego 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuk i kultury**, uchwalonego w celu ochrony dóbr dziedzictwa kulturowego Polski po odzyskaniu niepodległości. Geneza obecnej ustawy leży także w **Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami**. Ze względów oczywistych, te dwa niezmiernie istotne akty prawne ukierunkowane były na ochronę zabytków dziedzictwa materialnego, którego ochrona i zarządzanie przebiega w sposób diametralnie różniący się od podejścia do **opieki nad kulturowym dziedzictwem niematerialnym**. Kluczem do sukcesu w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest bowiem zapewnienie trwania przekazu międzypokoleniowego w odniesieniu do treści stanowiących to dziedzictwo.

Ratyfikowana przez Polskę **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**²⁹ nakłada na państwa-strony obowiązek inwentaryzacji przejawów tego dziedzictwa znajdujących się na ich terytoriach, zgodnie z zaleceniami i standardami Konwencji. Działania te mają polegać na: identyfikacji, dokumentacji, badaniu, zachowaniu, zabezpieczeniu, promowaniu i przekazywaniu oraz rewitalizacji elementów tego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne zagrożone jest bowiem przez liczne zjawiska pojawiające się we współczesnym świecie. Wśród tych zjawisk należy wymienić: globalizację, migracje ludności, postępujący proces urbanizacji i industrializacji, osłabienie więzi międzypokoleniowych, nadmierny ruch turystyczny.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się między innymi w pięciu wyodrębnionych przez UNESCO obszernych domenach, które zostały przystosowane do specyfiki polskiej przez Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego działający przy MKiDN. I tak, wyodrębniono następujące zagadnienia:

1. Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego (przysłowia, zagadki, opowieści, rymowanki, legendy, mity, poematy i pieśni epickie, zaklęcia, modlitwy, śpiewy, recytacje, wyliczanki, przedstawienia dramatyczne, bajki, przysłowia, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe oraz zawołania pasterskie i handlowe).

2. Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne (muzykę wokalną i instrumentalną, taniec, teatr, pantomimę, poezję śpiewaną, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne).

3. Praktyki społeczno-kulturowe (zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne religijne i świeckie: chrzciny, wesela, pogrzeby; ceremoniały lokalne i środowiskowe; zwyczaje odpustowe i pielgrzymki; gry i zabawy; folklor dziecięcy).

4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata (np.: meteorologia ludowa; wiedza i praktyki dotyczące przyrody, tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania miłosne).

²⁹ Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003.

5. Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (rzemiosło i rękodzieło tradycyjne, dotyczy przede wszystkim umiejętności i wiedzy, których rzemiosło to wymaga, a nie samych wykonanych produktów).

Wskutek działań podjętych w obszarze ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego powstała **Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego**, która ma charakter informacyjny i stanowi podstawę do dalszych działań, m. in.: do wnioskowania o zamieszczenie przejawów dziedzictwa niematerialnego z terenu naszego kraju na międzynarodowych listach prowadzonych w ramach Konwencji przez UNESCO. Tekst Konwencji UNESCO oraz wszelkie dane na temat działań podjętych w kwestii ochrony polskiego dziedzictwa niematerialnego oraz zasady i kryteria wpisu na Krajową Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego znaleźć można na specjalnej stronie internetowej przygotowanej przez MKiDN – www.niematerialne.nid.pl.

Polska Krajowa Lista dziedzictwa niematerialnego liczy w chwili obecnej 49 pozycji, wśród których znalazła się tylko jedna pozycja, charakterystyczna dla tak bogatej w tradycje ziemi górnośląskiej – Barbórka górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku, która została wpisana na listę w 2018 r.

Inicjatywie Instytutu Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfanteo w Katowicach i pomocy finansowej Ministra Kultury i Dziedzictwa zawdzięczamy „Mapę Obrzędową Górnego Śląska”, która jest wynikiem dwuletnich badań etnograficznych prowadzonych na obszarze Górnego Śląska i Opolszczyzny. Stworzono listę obrzędowości górnośląskiej, popartą bogatą dokumentacją fotograficzną. Z efektami prac nad projektem można zapoznać się na stronie internetowej: www.mapaobrzedowa.pl.

Na liście zamieszczono 78 obrzędów charakterystycznych dla regionu górnośląskiego, związanych z obrzędowością religijną, w tym: Betlyjki, Boże Ciało, Świecenie pokarmów, Dożynki, Św. Barbara, Niedziela Palmowa, Orszak 3 Króli, Nabożeństwo Majowe, wszystkie kultywowane w Bytomiu i okolicach.

Planowanie przestrzenne. Ustawa o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* zawiera istotne uregulowania dotyczące zagospodarowania przestrzennego terenów. Dbanie o ład przestrzenny jest zadaniem samorządów³⁰, które wraz z przepisami ustawy, w art. 19, otrzymały wytyczne dla opracowania studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Tak więc w studiach i planach miejscowych uwzględnia się ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

Ochrona zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w GEZ obowiązuje również przy wydawaniu decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

³⁰ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 596 z późn. zm.); ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 595 z późn. zm.); ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 594 z późn. zm.).

W uchwałach określających zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, oprócz wymienionych wyżej obiektów rejestrowych i obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, uwzględnia się również wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

Przy opracowywaniu studiów i planów uwzględnia się ustalenia, które zostały zapisane w gminnym programie opieki nad zabytkami. A gdy zachodzi potrzeba, w dokumentach tych ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Służby konserwatorskie właściwe dla danej gminy, zobowiązane są do wydania wniosków konserwatorskich zarówno do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jak również miejscowych planów. Celem tych wniosków jest umożliwienie samorządom realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów znajdujących się na obszarze działania tego samorządu.

II.4. ZADANIA I KOMPETENCJE ORGANÓW GMINY W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Samorząd gminny pełni główną rolę w kreowaniu ochrony dziedzictwa kulturowego na podległym mu terenie. Gminy z jednej strony są właścicielem dóbr kultury materialnej, z drugiej strony dysponują narzędziami umożliwiającym prowadzenie właściwej polityki względem tej sfery życia publicznego.

Zakres działania i zadania samorządu gminnego w kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego określają ustawy: *o samorządzie gminnym*, *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*³¹ oraz tzw. „ustawa krajobrazowa”³².

Prerogatywy jakie zapewniła władzom samorządowym ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* stwarzają duże możliwości aktywnego i kompleksowego kreowania polityki ochrony dziedzictwa kulturowego gminy:

po pierwsze – w gestii władz gminnych pozostają dwie spośród pięciu form ochrony prawnej zabytków a mianowicie: **inicjatywa utworzenia parku kulturowego** oraz **wprowadzenia stref chronionych pod względem konserwatorskim do opracowań planistycznych**;

po drugie – samorząd gminny otrzymał **możliwość udzielania dotacji** na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Zakres prac podlegających dotacjom i zasady ich udzielania określono szczegółowo w art. 77 i 78 Ustawy. Obejmuje on szeroki wachlarz działań ratunkowych, rewaloryzatorskich i zabezpieczających.

Gminy mające w swoim posiadaniu obiekty zabytkowe, zobowiązane są do opieki nad nimi, tzn. utrzymywania ich we właściwym stanie, prowadzenia prac

³¹ Ustawa: art. 16 – 20; art. 87; art. 81; art. 22 ust. 4, 5; art. 96 ust. 2.

³² Ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

konserwatorskich i restauratorskich, inicjowania badań naukowych i dokumentacyjnych oraz popularyzowania ich roli w lokalnej społeczności.

W Ustawie duży nacisk kładzie się także na **działalność edukacyjną i popularyzatorską** promującą lokalną kulturę oraz materialne i niematerialne przejawy życia poprzednich pokoleń. Edukacja powinna objąć jak najszersze kręgi społeczne i w następstwie wzmocnić świadomość i tożsamość kulturową lokalnych społeczności. Ustawodawca zobowiązuje także władze samorządowe do **działań zwiększających atrakcyjność obiektów zabytkowych**, co sprzyja rozwojowi turystyki, która w wielu regionach ma szansę stać się alternatywą dla tradycyjnych gałęzi gospodarki.

Z kolei, dzięki przepisom „ustawy krajobrazowej” samorządy gminne zyskują konkretne narzędzie, pozwalające na egzekwowanie porządku "reklamowego" na swoim terenie³³.

³³ Ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu art.7 pkt 5) ustanawia gminy decydującą w sprawie ustalania w formie uchwały zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzajów materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane.

III. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Władze samorządowe, dla których ochrona dziedzictwa kulturowego jest jednym z zadań własnych, opierają działania w tej sferze na wytycznych państwa, które zawarte zostały w dokumentach strategicznych opracowanych na poziomie krajowym.

III.1. POLITYKA PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Kierunki polityki krajowej i zasady działania państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego nakreślone zostały w aktualnie obowiązującym *Krajowym programie opieki nad zabytkami na lata 2019–2022*.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022³⁴

Dokument opracowany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w warstwie programowej stanowi kontynuację poprzedniego programu, który obejmował lata 2014–2017.

Głównym pozytywnym aspektem poprzedniego programu była zmiana filozofii działania w sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Dokument wprowadził zmianę jakościową, która polegała na zapoczątkowaniu planowania strategicznego na poziomie centralnym w tym obszarze. Dzięki temu rozwiązaniu udało się zmienić planowanie na wykraczające poza jednoroczną perspektywę budżetową i umożliwiające docelowo wyznaczanie precyzyjnie określonych i uzasadnionych celów oraz bieżącą weryfikację rezultatów i korygowanie uprzednio tworzonych planów w dziedzinie ochrony zabytków.

Aktualny dokument precyzuje cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w latach 2019–2022, określa warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Podstawowym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022* jest **stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego**.

W ramach tego założenia, sprecyzowano trzy cele szczegółowe:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego: wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym i centralnym.
2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami: wsparcie merytoryczne i podnoszenie poziomu bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.
3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego: upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości, tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Dla każdego z celów szczegółowych wyznaczono kierunki działania, które m.in. zawierają następujące zadania:

³⁴ Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.; publikacja Monitorze Polskim – M.P.2019.808.

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programu opieki nad zabytkami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom a rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami;
- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, uwzględniająca aspekt profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób niepełnosprawnych;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Program jest finansowany ze środków budżetu państwa z części 24 – *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego*. Całkowita kwota finansowania w całym okresie jego trwania wyniesie **25 617 089 zł**. Podmiotem wiodącym i koordynującym działania w ramach realizacji programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Narodowy Instytut Dziedzictwa³⁵ to instytucja kultury podległa Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jej misją jest tworzenie podstaw dla zrównoważonej ochrony dziedzictwa poprzez gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o zabytkach, wyznaczanie standardów ich ochrony i konserwacji oraz kształtowanie świadomości społecznej w celu zachowania dziedzictwa kulturowego Polski dla przyszłych pokoleń. Instytut powołany został do życia 1 stycznia 2011 jako prawny następca Ośrodka Dokumentacji Zabytków przekształconego w Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Stanowi merytoryczne zaplecze Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Generalnego Konserwatora Zabytków oraz wojewódzkich konserwatorów zabytków. NID realizuje następujące zadania:

1. gromadzenie i zarządzanie zasobem dokumentacji rejestru zabytków i krajowej ewidencji zabytków;
2. ewidencja badań archeologicznych realizowanych na terenie kraju;
3. monitoring stanu zachowania i ocena stanu wartości zasobu dziedzictwa a także monitoring i analiza zagrożenia dla dziedzictwa; wypracowanie metod przeciwdziałania tym zagrożeniom;
4. budowa i rozwijanie ogólnopolskiej geoprzestrzennej bazy danych o zabytkach;
5. realizacja zadań wynikających z powierzonej funkcji Centrum Kompetencji w ramach programu wieloletniego "KULTURA +" w zakresie digitalizacji zabytków;
6. gromadzenie, opracowanie i archiwizacja zbiorów naukowych związanych z ochroną dziedzictwa oraz ich digitalizacja i upowszechnianie;
7. publikacja i upowszechnianie wyników badań naukowych, prac projektowych i konserwatorskich oraz innych wydawnictwa z zakresu ochrony dziedzictwa;

³⁵ Aktualne informacje na temat ochrony dziedzictwa kulturowego i szeroko zakrojonej działalności NID, obejmującej edukację, propagowanie i upowszechnianie problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym, można znaleźć na stronach internetowych instytutu: www.nid.pl.

8. realizacja specjalistycznych programów szkoleniowych i informacyjnych na rzecz służb konserwatorskich i środowisk związanych z opieką nad zabytkami;
9. wydawanie opinii i ekspertyz dotyczących działań przy zabytkach na rzecz organów administracji publicznej;
10. tworzenie i upowszechnianie standardów dokumentacji, badań i konserwacji zabytków ruchomych, nieruchomych i archeologicznych;
11. koordynacja procedur występowania z wnioskiem o uznanie przez Prezydenta RP zabytku nieruchomego za „Pomnik Historii” oraz prowadzenie monitoringu miejsc i obiektów uznanych za pomniki historii;
12. podejmowanie współpracy z właścicielami i zarządcami zabytków na rzecz właściwego zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego oraz promocja zasad opieki nad zabytkami;
13. ewaluacja i doskonalenie systemu ochrony oraz ewidencji dziedzictwa materialnego i niematerialnego;
14. realizacja w zakresie powierzonym przez ministra zadań wynikających z porozumień, konwencji i innych dokumentów ratyfikowanych przez Polskę, związanych z ochroną i opieką nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym (w NID działa Ośrodek ds. światowego dziedzictwa odpowiadający za koordynację procedury składania wniosków na Listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz zespół ds. dziedzictwa niematerialnego zajmujący się obsługą Krajowej Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego);
15. realizacja programów społecznych w zakresie edukacji na rzecz ochrony i opieki nad dziedzictwem materialnymi i niematerialnym (m.in. kampania społeczna "Krajobraz mojego miasta", Europejskie Dni Dziedzictwa, Ogólnopolski Konkurs Filmowy "Zabytkomania", program własny "Wspólnie dla dziedzictwa");
16. organizacja i prowadzenie innych prac związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na zlecenie ministra i generalnego konserwatora zabytków (m.in. program "Ochrona zabytków archeologicznych", dotacje na badania archeologiczne poprzedzające inwestycje).

III.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z PROGRAMAMI I DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” – Zielone Śląskie.

Polityka rozwoju województwa to zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju regionu oraz spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej. Jest ona konsekwencją wyboru strategii rozwoju kraju. Obejmuje politykę społeczną, regionalną, przemysłową, rolną, naukową, ekologiczną. Nowy dokument z perspektywą rozwoju na najbliższą dekadę został przyjęty przez samorząd wojewódzki w październiku zeszłego roku³⁶. Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” jest aktualizacją Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+” i stanowi piątą edycję tego kluczowego dokumentu określającego cele rozwoju regionu oraz instrumenty ich realizacji. Przedstawiona tu wizja rozwoju jest kontynuacją

³⁶ uchwała [Sejmiku Województwa Śląskiego nr VI/24/1/2020](#) z dnia 19 października 2020

i uszczegółowieniem myśli strategicznej realizowanej już od 2000 r., jednak bardziej świadomie podejmuje zagadnienia transformacji regionu uwzględniające poszanowanie środowiska naturalnego. Podtytuł „Zielone Śląskie” wskazuje wiodący temat, na którym skupia się treść dokumentu.

Zaproponowane w Strategii kierunki i działania rozwojowe ukazują wizję województwa śląskiego jako regionu o nowym, pozytywnym wizerunku, regionu atrakcyjnego i nowoczesnego, o silnej tożsamości kulturowej i wysokim stopniu identyfikacji z rodziną europejską, o dużych walorach przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, turystycznych i rekreacyjnych, regionu, który będzie zajmował istotną pozycję w procesach rozwoju Europy.

Opracowanie przedstawia cele strategiczne i operacyjne oraz sposoby ich osiągnięcia, w powiązaniu z występującymi w perspektywie 2030 r. uwarunkowaniami. W kilku miejscach w treści dokumentu poruszono bezpośrednio lub pośrednio kwestie dziedzictwa kulturowego w szerszym kontekście wzrostu aktywizacji społecznej, poprawy jakości życia i ochrony środowiska:

- **cel strategiczny B: Województwo śląskie regionem przyjaznym dla mieszkańca**, zawiera cel operacyjny AKTYWNY MIESZKANIEC, w którym wymieniono następujące priorytety: podniesienie jakości i poprawa dostępu do oferty i infrastruktury kultury, sportu, rekreacji i turystyki umożliwiającej wszechstronny rozwój mieszkańców, promowanie, upowszechnianie i ochronę dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie świadomości i budowanie tożsamości narodowej oraz regionalnej;

- **cel strategiczny C: Województwo śląskie regionem wysokiej jakości środowiska i przestrzeni.**

W tym obszarze znalazł się cel operacyjny ATRAKCYJNE WARUNKI ZAMIESZKANIA, KOMPLEKSOWA REWITALIZACJA, ZAPOBIEGANIE I DOSTOSOWANIE DO ZMIAN KLIMATU, w którym założono, m. in.: rekultywację i rewitalizację obszarów zdegradowanych oraz zagospodarowanie terenów i obiektów przemysłowych m.in. na cele środowiskowe, gospodarcze, kulturalne, rekreacyjne, poprawę jakości i atrakcyjności przestrzeni publicznych, szczególnie centrów miast oraz osiedli mieszkaniowych i starych dzielnic;

- **cel strategiczny D: Województwo śląskie regionem sprawnie zarządzanym.** Tu na naszą uwagę zasługuje cel operacyjny AKTYWNA WSPÓŁPRACA Z OTOCZENIEM I KREOWANIE SILNEJ MARKI REGIONU, gdzie wymienia się istotne z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego działanie: ochrona, promocja oraz podnoszenie atrakcyjności miejsc i obiektów o wartości historycznej, symbolicznej, architektonicznej, przyrodniczej, stanowiących „wizytówki” regionu.

Realizacji założonych celów mają służyć projekty, wśród których dla kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego istotne są:

1. *Reindustrialne Śląskie*. Projekt zakłada zarządzanie i koordynację działań związanych z przekształcaniem terenów przemysłowych i nadaniem im nowych funkcji.

2. *Turystyczne Śląskie*. W projekcie wymieniono katalog działań zakładających wzrost atrakcyjności Śląska jako regionu turystycznego: tworzenie i rozwój atrakcyjnej oferty turystycznej: Beskidów, Śląska Cieszyńskiego, Jury Krakowsko-Częstochowskiej, Krainy Górnej Odry; popularyzację rozpoznawalności i dalszy rozwój marki Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego i Szlaku Orlich Gniazd; upowszechnienie wiedzy na temat

unikalnej wartości historycznej i kulturowej Podziemi Tarnogórskich oraz rezerwatu Segiet wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO; rozwój turystyki biznesowej i przemysłu wielkich wydarzeń; popularyzację i rozwój infrastruktury służącej turystyce pielgrzymkowej i turystyce sentymentalno-kulturowej; rozwój turystyki bez barier oraz rozwój bezpieczeństwa na szlakach turystycznych.

3. *Kulturalne Śląskie*, gdzie postuluje się wsparcie edukacji regionalnej, z uwzględnieniem różnorodności kulturowej województwa oraz kreowanie markowych produktów i wydarzeń kultury.

Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Śląskiego to dokument programowy, który określa konkretne obszary działań, korelując je z założeniami strategii rozwojowej regionu. Aktualnie trwają prace nad opracowaniem nowego RPO WSL, odpowiadającego na wyzwania przyjętej w czerwcu bieżącego roku Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”. Nowy program regionalny będzie nosił nazwę „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”. 31 marca 2021 r. Zarząd Województwa Śląskiego przyjął „Wstępny projekt programu Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”, określający główne obszary i szczegółowe kierunki działań na rzecz rozwoju województwa w nowej perspektywie unijnego finansowania na lata 2021-2027. Przedmiotem interwencji programu na lata 2021-2027 będą, m.in.: inwestycje w ochronę terenów cennych pod względem przyrodniczym oraz w infrastrukturę kulturalną i turystyczną. Po konsultacjach z Ministerstwem Funduszy i Polityki Regionalnej (kwiecień 2021) oraz z Komisją Europejską (lipiec 2021) projekt dokumentu zostanie uzupełniony o elementy dotyczące alokacji środków i ich struktury oraz linii demarkacyjnej pomiędzy poszczególnymi funduszami UE (EFRR, EFS+, Fundusz Odbudowy, Fundusz Sprawiedliwej Transformacji). Umowa Partnerstwa, przed przesłaniem do Komisji Europejskiej, zostanie uzupełniona o ostateczny podział funduszy. Plany MFIPR zakładają, że dokument zostanie przesłany do Komisji Europejskiej w III kwartale tego roku.

Wstępny projekt dokumentu będzie również podstawą do rozpoczęcia dyskusji w regionie nad ostatecznym kształtem i priorytetami finansowanymi nowego programu, co pozwoli na przygotowanie kolejnej, bardziej rozbudowanej wersji dokumentu.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa Śląskiego³⁷. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego, poprzez jego ścisłe powiązanie ze Strategią Rozwoju Województwa Śląskiego, stanowi kluczowy element zintegrowanego planowania strategicznego. Obowiązujący aktualnie dokument podkreśla kwestię „przestrzeni” jako ograniczonego dobra, wymagającego zrównoważonego wykorzystywania zasobów środowiska naturalnego i kulturowego. Współczesne podejście do problemu środowiska życia człowieka nie ogranicza się wyłącznie do zachowania krajobrazów odziedziczonych i zapobiegania ich niepożądanym zmianom, ale na wywoływaniu zmian przekształcających, które oprócz zachowania *status quo* powodują również twórcze wzbogacenie krajobrazu kulturowego.

³⁷ Sejmik Województwa Śląskiego przyjął Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+ uchwałą Nr V/26/2/2016 z dnia 29 sierpnia 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Śl. z dnia 13.09.2016r., poz.4619).

W dokumencie przyjęto następujące katalogi działań, istotne z punktu widzenia programu opieki nad zabytkami:

- o zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji; kształtowanie terenów zieleni miejskiej pełniących funkcje rekreacyjne, zdrowotne, estetyczne przyrodnicze;
- o rewitalizacja zdegradowanej tkanki miejskiej;
- o rekultywacja, rewitalizacja i kształtowanie terenów zdegradowanych (w tym przemysłowych, powojennych, pokolejowych) z wykorzystaniem ich na tereny o funkcjach komercyjnych i publicznych (ekologicznych, turystycznych, kulturowych, usługowych i społeczno-gospodarczych);
- o wielofunkcyjny rozwój na obszarach wiejskich o niskim potencjale glebowym przy zachowaniu walorów przyrodniczych i tradycyjnego krajobrazu rolniczego.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Śląskiego na lata 2018–2021.³⁸

W Programie sformułowano cele strategiczne i cele operacyjne oraz katalog działań prowadzących do ich realizacji:

CEL STRATEGICZNY I: ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I WŁĄCZENIE GO W PROCESY GOSPODARCZE.

Cel operacyjny 1. Ustalenie potencjału zasobów zabytkowych województwa (*działania*: weryfikacja zabytków województwa, rozwój badań i studiów nad zabytkami województwa).

Cel operacyjny 2. Budowa systemu zarządzania zabytkami województwa (*działania*: tworzenie w JST struktur odpowiedzialnych za sprawy dziedzictwa kulturowego stanowiska miejskich i powiatowych konserwatorów zabytków; zarządzanie zabytkami, m.in.: tworzenie elektronicznej bazy danych na temat zabytków, opracowanie programów opieki nad zabytkami, opracowywanie planów zagospodarowania przestrzennego, wykorzystanie ustaleń planów do wprowadzenia zasad ochrony zabytków, powoływanie form ochrony zabytków, realizacja infrastruktury systemu informacji kulturowej i turystycznej, np. organizacja oznakowania drogowego do zabytków, GPS, wydawnictwa informacyjne, strony internetowe, rekomendacja obiektów o wysokich walorach zabytkowych do objęcia ochroną).

Cel operacyjny 3. Włączenie zabytków w procesy gospodarcze (*działania*: konserwacja i adaptacja zabytków, kreacja markowych produktów turystycznych w oparciu o obiekty zabytkowe)

CEL STRATEGICZNY II: KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEC DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU.

Cel operacyjny 1. Upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami (*działania*: wzmocnienie edukacji o dziedzictwie kulturowym, promocja i popularyzacja zabytków i wiedzy o zabytkach)

Cel operacyjny 2. Aktywizacja społeczności lokalnych na rzecz opieki nad zabytkami (*działania*: promowanie przykładów dobrych praktyk w sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami).

³⁸ Uchwała nr V/50/14/2018 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 19 marca 2018 r. w sprawie przyjęcia Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie śląskim na lata 2018-2021, opublikowana w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego z 26.03.2018, poz. 1854.

IV. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Koncepcja polityki zrównoważonego rozwoju koncentruje się na podniesieniu jakości życia społeczności przez zaspokojenie jej najważniejszych potrzeb i zabezpieczenie jej żywotnych interesów. Model takiej gospodarki zakłada odpowiednio i świadomie ukształtowane relacje pomiędzy wzrostem gospodarczym, dbałością o środowisko (nie tylko naturalne ale także wytworzone przez człowieka) oraz jakością życia. To nakłada na władze wymóg harmonijnych działań we wszystkich dziedzinach życia społecznego a więc – zrównoważonego zarządzania zasobami naturalnymi, odpadami, dziedzictwem kulturowym, kulturą, edukacją, opieką społeczną i zdrowotną, przestrzenią i wszystkim tym, co składa się na otoczenie człowieka. Wszelkie diagnozy, programy, opracowania i projekty sporządzane na poziomie samorządowym muszą więc zakładać kompatybilne, korespondujące ze sobą działania prowadzące do tego celu. Takie założenie jest także priorytetem dla *Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia na lata 2022–2025*. Podobnie jak poprzednie programy, aktualny opiera się na idei wypracowania propozycji działań współgrających z wytycznymi zawartymi w diagnozach stanu miasta i w innych opracowaniach dotyczących kierunków jego rozwoju.

IV.1. DOKUMENTY O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM I PROGRAMOWYM

Strategia Rozwoju Miasta. Bytom 2020+³⁹. Dokument identyfikuje wyzwania stojące przed władzami miasta związane z koncentracją występujących w nim negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych. Myślą przewodnią strategii jest oparcie rewitalizacji na zintegrowanych działaniach w sferze społecznej, gospodarczej i środowiskowej. Palące problemy społeczne związane ze skalą ubóstwa i wykluczenia społecznego będące efektem ubocznym transformacji gospodarczej lat 90-tych ubiegłego wieku, którymi Bytom został szczególnie dotknięty, odbiły się znacząco negatywnie na kształcie przestrzeni publicznej, kondycji obiektów historycznych i stanie zachowania wartości kulturowo-przyrodniczych.

Przyjęta w aktualizacji strategii wizja rozwoju Bytomia określiła wyróżniki stanowiące o wyjątkowości miasta, na których należy oprzeć jego rozwój. Tak więc bazą rozwojową Bytomia powinna być jego historia i wielokulturowa tożsamość, centralne położenie w metropolii śląskiej a także rosnąca aktywność społeczności lokalnych. Strategia odnotowuje atuty miasta, do których należą: wielowiekowa tradycja Bytomia, zachowany średniowieczny układ urbanistyczny centrum, koncentracja zabytkowej architektury w śródmieściu, istnienie dzielnic z interesującą historią oraz specyficznymi cechami urbanistyczno-architektonicznymi, stosunkowo duży udział terenów zielonych w powierzchni miasta. Akcentuje także pozytywne zjawiska, które sukcesywnie przyczyniają się do poprawy sytuacji: stopniowy postęp w odnawianiu zabytków architektonicznych, powstawanie planów zagospodarowania przestrzennego i opracowywanie w pełni z informatyzowanego systemu informacji o terenie. Jednocześnie autorzy dostrzegają negatywne zjawiska i cechy w przestrzeni miejskiej: duża ilość zaniedbanych, zniszczonych

³⁹ obecnie obowiązujący dokument, wytworzony w 2014 r., został przyjęty uchwałą Rady Miasta Nr XXXVI/501/14 z dnia 22 września 2014 r. i stanowi aktualizację „Strategii Rozwoju Bytomia na lata 2009-2020”, przyjętej uchwałą nr XLVI/640/09 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 maja 2009 r.

budynków zabytkowych wymagających kosztownych działań konserwatorskich i odtworzeniowych, wolny proces restauracji obiektów historycznych i niewystarczające środki finansowe na te działania, zdewastowane kwartały miasta negatywnie rzutujące na jego wizerunek, duża ilość pustostanów, obiektów porzuconych i wysokie koszty ich rozbiórki lub rewitalizacji, presja szkód górniczych (ponad 1/3 powierzchni miasta) na terenach zurbanizowanych, zły stan techniczny dużej części zabudowy i niski standard istniejących zasobów mieszkaniowych, niska jakość i dostępność znacznej części przestrzeni publicznych.

Analiza sytuacji pozwoliła na wyznaczenie czterech dziedzin priorytetowych rozwoju miasta – pierwsza i druga dotyczy jakości środowiska miejskiego i środowiska przyrodniczego, trzecia – prorozwojowej oferty spędzania wolnego czasu, ostatnia kładzie nacisk na przedsiębiorczość i innowacyjność. W tych, ogólnie określonych dziedzinach, znalazły miejsce konkretne wytyczne działań, którymi są m.in.: odnowa architektoniczna i funkcjonalna śródmieścia, kulturalne i społeczne ożywianie przestrzeni publicznych, przywracanie atrakcyjności i charakteru centralnych przestrzeni publicznych w dzielnicach, ochrona i odnowa terenów zielonych oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców, przekształcanie terenów przemysłowych w tereny użyteczności publicznej o wysokiej wartości przyrodniczej, powstrzymanie degradacji historycznych zasobów architektonicznych, wspieranie bytomskich środowisk twórczych, kreowanie imprez kulturalnych i sportowych o zasięgu ponadlokalnym, wspieranie rozwoju działalności turystycznej.

Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+⁴⁰. Miasto Bytom, zaliczone obok Wałbrzycha i Łodzi, w poczet miast – obszarów strategicznej interwencji, zyskało znaczne wsparcie finansowe dla szeroko zakrojonych działań restrukturyzacyjnych. Warunkiem uruchomienia środków finansowych pochodzących z europejskich funduszy strukturalnych, znajdujących się w gestii Marszałka Województwa Śląskiego i zagwarantowanych w RPO WSL, było opracowanie szczegółowego programu rewitalizacji miasta. W dniu 29 marca 2016 r. Rada Miejska w Bytomiu podjęła uchwałę Nr XXIII/300/16 w sprawie wyznaczenia obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji miasta Bytom. Jako obszar rewitalizacji wskazano 6 jednostek zamieszkałych przez 28,97% mieszkańców miasta oraz 9 jednostek przemysłowych, które łącznie zajmują 828 ha, co stanowi 11,93% jego powierzchni. W oparciu o zapisy ustawy o rewitalizacji⁴¹ i w zgodzie z wytycznymi Ministra Rozwoju⁴² przygotowano Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+.

W dokumencie zawarto wszechstronną charakterystykę Bytomia, poddając dogłębnej analizie całokształt zjawisk występujących we wszystkich sferach życia społecznego i gospodarczego, wymieniając czynniki negatywne, wpływające destrukcyjnie na sytuację w mieście i stanowiące główne problemy, którym należy poświęcić szczególną uwagę przy jego rewitalizacji. Z drugiej strony wykazano elementy pozytywne, stanowiące o dużym,

⁴⁰ przyjęty uchwałą Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 nr XXXVIII/487/17; dokument został dwukrotnie aktualizowany uchwałami Rady Miejskiej w Bytomiu: w dniu 23 września 2019 r. – uchwała XVII/223/19) oraz 23 marca 2020 r. – uchwała XXVI/392/20.

⁴¹ ustawa z dnia 9 października 2015 r. Dz. U. z 2017 r. poz.1023, 1529, 1566

⁴² „Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020” z dnia 2 sierpnia 2016 r.

często nieuświadomionym społecznie, potencjale miasta, wskazując jednocześnie sposoby ich wykorzystania w procesach rewitalizacyjnych.

Wśród pozytywów o dużym potencjale wskazano:

- organizacje pozarządowe, które posiadają doświadczenie i zasoby mogące ułatwić i wzmocnić działania rewitalizacyjne,
- lokalizację na obszarze rewitalizacji ważnych obiektów kultury,
- atrakcyjne założenia przestrzenne, architekturę i zabytki,
- tereny zieleni.

Określono cele strategiczne i operacyjne rewitalizacji⁴³. Kwestii dziedzictwa kulturowego dotyczy bezpośrednio czwarty cel strategiczny: – *Ożywienie terenów zdegradowanych przez dostarczenie funkcji i udogodnień umożliwiających mieszkańcom rozwój społeczny i ekonomiczny*. Następujące cele operacyjne mają umożliwić jego realizację:

1. zrekultywowanie terenów poprzemysłowych i przygotowanie ich na przyjęcie nowych funkcji ważnych dla poprawy sytuacji społecznej i rozwoju rynku pracy;
2. przywrócenie wartości obiektów historycznych, kulturowych, krajobrazowo-przyrodniczych przyczyniających się do wzmacniania tożsamości społeczności lokalnych.

W pierwszym przypadku położono nacisk na przywróceniu funkcjonalności zdegradowanym terenom poprzemysłowym, przyciągnięcie inwestorów, utworzenie nowych miejsc pracy i miejsc rekreacyjno-sportowych służących wypoczynkowi i integracji mieszkańców. W drugim – określono trzy kierunki działań, wśród których znalazły się: *renowacja budynków o znaczeniu kulturowym/historycznym istotnych dla wizerunku miasta oraz wykorzystanie miejsc o wysokiej wartości przyrodniczo-krajobrazowej lub kulturowej do kreowania całorocznych miejsc spotkań, rekreacji oraz różnych form spędzania czasu wolnego*⁴⁴.

Program rewitalizacyjny kładzie szczególny nacisk na zaangażowanie w procesy odnowy i przywracania do życia miasta jak największej liczby środowisk. Największym wyzwaniem wydaje się być pobudzenie zaangażowania mieszkańców i włączenie ich w działania rewitalizacyjne, tak aby poczuli się współautorami zmian a w konsekwencji współgospodarzami miasta, którzy dbając o jego nowy wizerunek i rozwój, mają wpływ na poprawę jakości życia w mieście.

Raporty Monitoringowe. Gminny program rewitalizacji. Bytom 2020+. W marcu 2019 r. i w marcu 2021 opracowano raporty monitorujące proces wdrażania programu rewitalizacji. Pierwszy z nich objął okres lat 2016–2018, drugi – lat 2019–2020. Dokumenty zawierają zestawienia tabelaryczne, które odnoszą się do poszczególnych celów operacyjnych przyjętych w GPR. Bytom 2020+. Dane zawarte w tabelach w sposób jasny i obiektywny

⁴³ GPR, str. 135-136: *cel strategiczny 1*: utworzenie konkurencyjnej struktury gospodarczej, opartej na przedsiębiorczości mieszkańców, zapewniającej atrakcyjne miejsca pracy; *cel strategiczny 2*: pogłębienie spójności społecznej i ograniczenie negatywnych zjawisk społecznych; *cel strategiczny 3*: utworzenie funkcjonalnych i atrakcyjnych przestrzeni publicznych, integrujących społeczność lokalną, stanowiących wizytówkę miasta; *cel strategiczny 4*: ożywienie terenów zdegradowanych dostarczając funkcji i udogodnień umożliwiających mieszkańcom rozwój społeczny i ekonomiczny

⁴⁴ ibidem: Tabela 32: Cele operacyjne, a kierunki działań rewitalizacyjnych, str. 141

odnoszą się do przedsięwziętych działań i pozwalają stwierdzić, czy osiągnięte rezultaty zbliżają się do założonych celów.

W przypadku celu operacyjnego 4.2: *Przywrócona wartość obiektów historycznych, kulturowych, krajobrazowo-przyrodniczych, przyczyniająca się do wzmacniania tożsamości społeczności lokalnych*, dane zawarte w raporcie z lat 2016–2018 pozwalają stwierdzić, że:

– powierzchnia obszarów, dla których zatrzymano proces utraty bioróżnorodności lub odtworzono i wzbogacono zasoby przyrody wzrósł od 0 w 2016 r. do 8,17 ha w roku 2018, co oznacza znaczący poziom realizacji wskaźnika;

– liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem: wzrost z 1 obiektu w 2016 r. do 12 obiektów w 2018 r., wskazuje na wyraźny progres w tej kwestii.

Jeśli chodzi o pozostałe dwa wskaźniki – powierzchnia zrekultywowanych terenów i powierzchnia obiektów, które zostały przystosowane do pełnienia nowych funkcji kulturalnych, rekreacyjnych i sportowych – ich wartość na koniec 2018 r. wynosiła 0, co zostało odnotowane w tabeli i skomentowane w ocenie realizacji celów GPR. Ocena końcowa wykazała umiarkowaną realizację całego celu.

W podsumowaniu wyróżniono:

- skuteczne działania na rzecz ograniczania utraty bioróżnorodności,
- widoczne działania na rzecz ochrony zabytków nieruchomych, w tym o dużej wartości dla dziedzictwa kulturowego miasta.

Jednocześnie zwrócono uwagę na brak w zakończonym okresie sprawozdawczym jakichkolwiek prac rekultywacyjnych oraz działań zmierzających do przystosowania obiektów do nowych funkcji.

Raport obejmujący kolejny okres – lata 2019–2020 – wykazuje utrzymanie wskaźnika powierzchni obszarów, dla których zatrzymano proces utraty bioróżnorodności na poziomie z poprzedniego okresu. Zanotowano za to znaczny wzrost wskaźnika powierzchni terenów zrekultywowanych – 29,44 ha oraz wskaźnika powierzchni obiektów, które zostały przystosowane do pełnienia nowych funkcji kulturalnych, rekreacyjnych, sportowych – 5805, co jest zgodne z założeniami GPR. Odnotowano również planowy wzrost wskaźnika liczby obiektów zabytkowych objętych wsparciem – na koniec roku 2020 wartość wskaźnika wynosiła 22.

Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród mieszkańców, autorzy raportów wyodrębnili pozytywne i negatywne zmiany na obszarach rewitalizowanych. Dostrzegalne są plusy w zakresie poprawy jakości przestrzeni w szczególności w podobszarach: Śródmieście, Rozbark, Kolonia Zgorzelec. Ankietowani dostrzegają również zwiększenie aktywności społecznej i wzrost zaangażowania mieszkańców zarówno w perspektywie całego miasta, jak i w obszarze rewitalizacji. Wśród pozytywów wskazano również:

- realizację lokalnych programów, strategii, planów itp., w tym sukcesywne sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz przygotowanie i wdrożenie gminnego programu opieki nad zabytkami,
- wdrożenie mechanizmów dofinansowania przedsięwzięć np. ustanowienie stypendiów dla osób zajmujących się działalnością artystyczną,
- realizację licznych inwestycji infrastrukturalnych i poprawiających jakość przestrzeni, w tym np. rewaloryzację zespołu pałacowego Thiele-Wincklerów oraz działania

organizacyjne

i administracyjne mające wpływ na kształtowanie atrakcyjnych i przyjaznych przestrzeni,

- wdrożenie działań „miękkich”, w tym np. stworzenie Biblioteki Cyfrowej Bytomskiej Architektury, organizacja spacerów edukacyjnych oraz imprez organizowanych przez Biuro Promocji Bytomia oraz różne stowarzyszenia, zaadaptowanie schronów na działalność muzealną, przygotowania artykułów i publikacji książkowych na temat Bytomia, realizacja imprez w ramach „Industriady”, czy organizacja Europejskich Dni Dziedzictwa,
- rosnącą aktywność organizacji pozarządowych, parafii, grup mieszkańców.

W trakcie prowadzonych konsultacji społecznych zidentyfikowano nowe zagadnienia istotne dla procesu rewitalizacji, obejmujące sferę społeczną i edukacyjną, sprawy związane z przestrzenią publiczną, środowiskiem i świadomością społeczną. Zaproponowano, m.in.: promocję i edukację w zakresie architektury, przestrzeni i dziedzictwa kulturowego miasta, promocję właściwego postępowania remontowego w obiektach zabytkowych, tworzenie szlaków architektonicznych (szlak modernizmu), rewitalizację EC Szombierki i szybu Krystyna, rewitalizację obszaru z charakterystyczną śląską zabudową (familoki). Położono nacisk na to aby proces rewitalizacji wpłynął bezpośrednio na poziom życia mieszkańców, proponując bardzo konkretne rozwiązania, np. likwidację zewnętrznych toalet w starych kamienicach i wprowadzenie pionów sanitarnych do mieszkań, wsparcie finansowe wspólnot mieszkaniowych, likwidację pustych oficyn będących w złym stanie technicznym.

Aktualizacja programu ochrony środowiska dla miasta Bytomia na lata 2012-2015 z perspektywą lat 2016-2019⁴⁵. W styczniu 2021 r. władze miasta Bytomia opublikowały ogłoszenie o przystąpieniu do opracowania projektu „Programu ochrony środowiska dla miasta Bytomia na lata 2021–2030 z perspektywą do roku 2035”. Do czasu uchwalenia nowego dokumentu, obowiązuje aktualizacja programu ochrony środowiska której perspektywa sięga roku 2019.

Wg hierarchii problemów środowiskowych Bytomia, najistotniejsze z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego są:

- zagrożenie powierzchni ziemi deformacjami wywołanymi działalnością wydobywczą;
- znaczny udział terenów poprzemysłowych w granicach miasta;
- zaniedbanie i degradacja terenów zieleni kształtowanej.

W aktualizacji programu znalazły się następujące propozycje o istotnym znaczeniu dla ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego:

1. *Wykorzystanie dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego dla podniesienia atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej miasta.* Zaproponowano działania dwukierunkowe – oprócz inwestycji, promocja i informacja, które pozwolą zmienić wizerunek „czarnego”, przemysłowego Bytomia w Bytom „zielony”, o dużych walorach rekreacyjnych. Okazję ku temu stwarzają rozległe tereny zieleni w mieście – lasy, porastające 20% jego powierzchni oraz inne tereny, w tym zespoły zieleni kształtowanej, zajmujące dalsze 23% powierzchni. W Bytomiu znajduje się sześć parków oraz cenne przyrodniczo obszary, m.in. rezerwat Segiet znajdujący się w ewidencji światowego Dziedzictwa UNESCO, zespoły przyrodniczo-

⁴⁵ przyjęty uchwałą Nr IX/94/13 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 28 stycznia 2013 r.

krajobrazowe (Żabie Doły) a na granicy Bytomia i Zabrze usytuowane są Podziemia Tarnogórsko-Bytomskie, wchodzące w skład obszarów chronionych NATURA 2000.

2. Wykorzystanie narzędzi planistycznych w kształtowaniu ładu środowiskowego miasta.

W punkcie tym mieści się, wciąż aktualny, postulat pokrycia jak największego obszaru miasta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, co stanowi podstawę prowadzenia przemyślanej i celowej polityki przestrzennej Bytomia a jednocześnie umożliwia objęcie ochroną prawną obszarów i obiektów cennych kulturowo.

3. Wykorzystanie terenów przemysłowych w równoważeniu rozwoju miasta.

Postulat ten stanowi jedno z głównych założeń Gminnego Programu Rewitalizacji i stopniowo jest realizowany.

Program opieki nad zabytkami Miasta Bytomia na lata 2018-2021⁴⁶. Program kreśli kontekst prawny ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, który podlega przekształceniom wraz ze zmieniającą się rzeczywistością, zmianami zachodzącymi w świadomości społecznej i potrzebą synergii przepisów krajowych z unijnymi.

W dalszej części znajduje się opis krajobrazu kulturowego Bytomia, poprzedzony analizą czynników, które wpłynęły na taki a nie inny jego kształt. W części programowej zaproponowano kontynuację działań priorytetowych ustalonych w poprzednim programie opieki obejmującym lata 2014–2017⁴⁷ :

- **rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego miasta,**
- **sprawne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego,**
- **promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego i rozwój tożsamości regionalnej.**

Priorytety te, oczywiste ze względu na zamierzone efekty i zgodne z prowadzonymi powszechnie przedsięwzięciami mającymi na celu ochronę dziedzictwa kulturowego, zostały uzupełnione propozycjami kierunków działań, m.in.: konsekwentne i planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu gminnego, zachowanie lokalnych walorów dziedzictwa kulturowego i zaadaptowanie ich do wymogów współczesnego miasta, rygorystyczna ochrona unikatowych wartości krajobrazu kulturowego miasta, wspieranie aktywności lokalnej i inicjatyw z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, opracowywanie zasad finansowania i pozyskiwania środków na realizację ochrony zabytków. Podkreślono, że działania w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego są długofalowe, wymagają konsekwencji i wytrwałości, szczególnie w kwestii zmian w świadomości społecznej.

IV.2. OPRACOWANIA WYZNACZAJĄCE KIERUNKI POLITYKI PRZESTRZENNEJ GMINY

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom.⁴⁸ W rozdziałach studium poświęconych uwarunkowaniom środowiska kulturowego Bytomia, określono wyróżniki krajobrazu kulturowego, świadczące o jego indywidualności:

⁴⁶ przyjęty uchwałą nr LXXIV/918/18 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 15 października 2018 r.

⁴⁷ Program opieki nad zabytkami Miasta Bytomia na lata 2014–2017, str. 62

⁴⁸ obowiązuje Studium które przyjęte zostało uchwałą nr XVI/204/11 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 24 sierpnia 2011 r. ze zmianami przyjętymi: uchwałą nr X/120/13 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 25 lutego 2013 r.; uchwałą nr XXXVIII/485/17 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 r.; uchwałą nr LXI/814/18 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 26 marca 2018 r.; uchwałą nr LXIV/839/18 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 28 maja 2018 r.; uchwałą nr XXXII/463/20 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 28 września 2020 r.; uchwałą nr XL/549/21 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 22 lutego 2021 r.

1) struktura przestrzenna miasta, wyraźnie narastająca i podlegająca przez ostatnie około 750 lat transformacjom wraz z charakterystycznymi dla poszczególnych okresów formami zagospodarowania i zabudowy;

2) strefa centrum miasta wypełniona zabudową miejską, w znacznym stopniu XIX-wieczną o charakterze pierzejowym, kamienicznym, z dala od Rynku nabierająca charakteru coraz większego rozproszenia;

3) wartościowa substancja zabytkowa i kulturowa;

4) cmentarze o historycznym rodowodzie;

5) układ komunikacyjny oparty na historycznym zarysie dróg;

6) wartości niematerialne, np. postacie historyczne i współczesne, które odegrały rolę w kształtowaniu kultury i historii, związane z miastem poprzez swój rodowód, pobyt i tworzone dzieła.

W dalszej części wymienione zostały reprezentacyjne przestrzenie publiczne, istotne dla życia społecznego miasta, o interesujących układach urbanistycznych, ciekawej architekturze, często akcentowane ważnymi budowlami użytku publicznego.

Studium w części dotyczącej kierunków zagospodarowania przestrzennego, wskazuje do ochrony 48 zespołów zabudowy mieszkaniowej o wartościach zabytkowych, reprezentujących cechy historyzmu i secesji, modernizmu, funkcjonalizmu i socrealizmu, 39 obiektów sakralnych, pochodzących z różnych etapów rozwoju miasta, od gotyckiego kościoła Wniebowzięcia NMP, po XX-wieczne kościoły przy koloniach robotniczych, 36 budynków związanych ze szkolnictwem i oświatą, 12 obiektów użyteczności publicznej, 4 obiekty związane z kulturą i sportem, 7 zabytkowych obiektów służby zdrowia. Ponadto, w grupie obiektów, które powinny zostać objęte ochroną znalazły się, zachowane jeszcze fragmenty trzech zespołów zabudowy przemysłowej, która w I. 90. XX w. w wyniku restrukturyzacji przemysłu została w znacznym stopniu zdewastowana: fragment obszarów huty Bobrek, elektrowni Szombierki i kopalni Szombierki. Wskazania ochrony dotyczą także zespołów zieleni komponowanej – parków, zieleńców, skwerów i cmentarzy – w studium wyznaczono 16 takich obiektów oraz grupy 5 obiektów obronnych, stanowiących pozostałość zespołu umocnień Obszaru Warownego Śląsk, tzw. punkt oporu „Łagiewniki”. W dalszej części określono zasady ochrony wymienionych obiektów i wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej. Osobnym zapisem objęto strefy ochrony historycznego krajobrazu zurbanizowanego oraz strefy ochrony dominant (głównie wież kościelnych, także wież wyciągowych, szybowych i wodnej). W strefie ochrony ekspozycji ustalono zasady lokalizacji reklam i małej architektury. Na koniec wyznaczono strefy ochrony archeologicznej i strefy obserwacji archeologicznej, mające na celu zapewnienie zabezpieczenia znalezisk archeologicznych przez badania wyprzedzające przed wszelkimi działaniami inwestycyjnymi, związanymi z prowadzeniem robót ziemnych.

Dla wszystkich wskazanych obiektów Studium ustala konkretne zasady postępowania i określa rygory działań. Wyznacza również strefy ochronne dla obiektów rejestrowych (o zasięgu wyznaczonym w decyzji o wpisie do rejestru) oraz strefy ochronne układów urbanistycznych, obejmujące układy o dużym nasyceniu tkanką historyczną wpisaną w historyczną sieć komunikacyjną. Wyznaczono 16 takich stref, m.in. zabudowa centrum miasta zespoły osiedli robotniczych kopalni Bobrek, zespoły zabudowy kościołów itd. Studium zaleca także wpisanie struktury historycznej w krajobraz współczesny w sposób

eksponujący cechy charakterystyczne i wartość obiektów zabytkowych, dostosowanie nowej zabudowy do uwarunkowań historycznych i dopasowanie ich formy do dawnej zabudowy.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego. Konsekwentna polityka władz Bytomia w kwestii opracowywania miejskich planów zagospodarowania przestrzennego przynosi wymierne efekty w postaci porządkowania przestrzeni miejskiej, stwarza również możliwości dla objęcia opieką prawną kolejnych obiektów i terenów cennych ze względów historycznych. Plany miejscowe ukazują nasycenie miasta obiektami historycznymi. Dla samego Śródmieścia miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wskazuje do ochrony prawnej 1567 obiektów⁴⁹. Poza Śródmieściem, lista takich obiektów wynosi 557 pozycji.⁵⁰ Wg ostatniego raportu o stanie miasta, na dzień 31 grudnia 2020 r. obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego objęte było w gminie Bytom 46,9% powierzchni miasta (tj. 3 256,3 ha), natomiast 27,3% powierzchni miasta (tj. 1 894,6 ha) objęte było przystąpieniami do sporządzania planów⁵¹.

IV.3. INNE DOKUMENTY O CHARAKTERZE POMOCNICZYM, INFORMACYJNYM I SONDAŻOWYM.

Raporty o stanie miasta. Lata 2019, 2020. Raporty, jako dokumenty obrazujące całokształt zjawisk zachodzących w mieście w poszczególnych latach, dostarczają obiektywnego materiału porównawczego, pozwalającego na odnotowanie tendencji rozwojowych i zmian zachodzących w życiu miasta. Stwarza to możliwość identyfikacji i reakcji na zjawiska niekorzystne oraz zastosowania ewentualnych korekt w dokumentach programowych i planistycznych.

Raporty w dziale o ochronie dziedzictwa kulturowego informują, m.in. o ilości wydanych decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Podsumowują także działalność miejskich instytucji kultury. W rozwój kulturalny Bytomia zaangażowanych jest pięć instytucji samorządowych: trzy miejskie: Bytomskie Centrum Kultury, Bytomski Teatr Tańca i Ruchu „Rozbark”, Miejska Biblioteka Publiczna i dwie wojewódzkie: Opera Śląska i Muzeum Górnoląskie a także wiele organizacji pozarządowych, podmiotów komercyjnych, grup nieformalnych, środowisk twórczych oraz osób indywidualnych. Na działalność instytucji kultury znacznie negatywny wpływ miała w 2020 r. epidemia COVID-19, która skutkowała znacznym zmniejszeniem ilości imprez, wystaw, spektakli. Drastycznie spadła również liczba uczestników tych wydarzeń, co oczywiście związane było z obostrzeniami sanitarnymi wprowadzonymi przez władze rządowe.

W działalności Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bytomiu negatywnym zjawiskiem jest sukcesywnie od lat odnotowywany spadek liczby czytelników i nie jest to efekt pandemii, bowiem procent liczby czytelników na 100 mieszkańców miasta od 2015 r. od 8,31% spadał corocznie, aż do 7,02% w roku ubiegłym.

⁴⁹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom – lista obiektów w załączniku tekstowym UT/28, str. 100

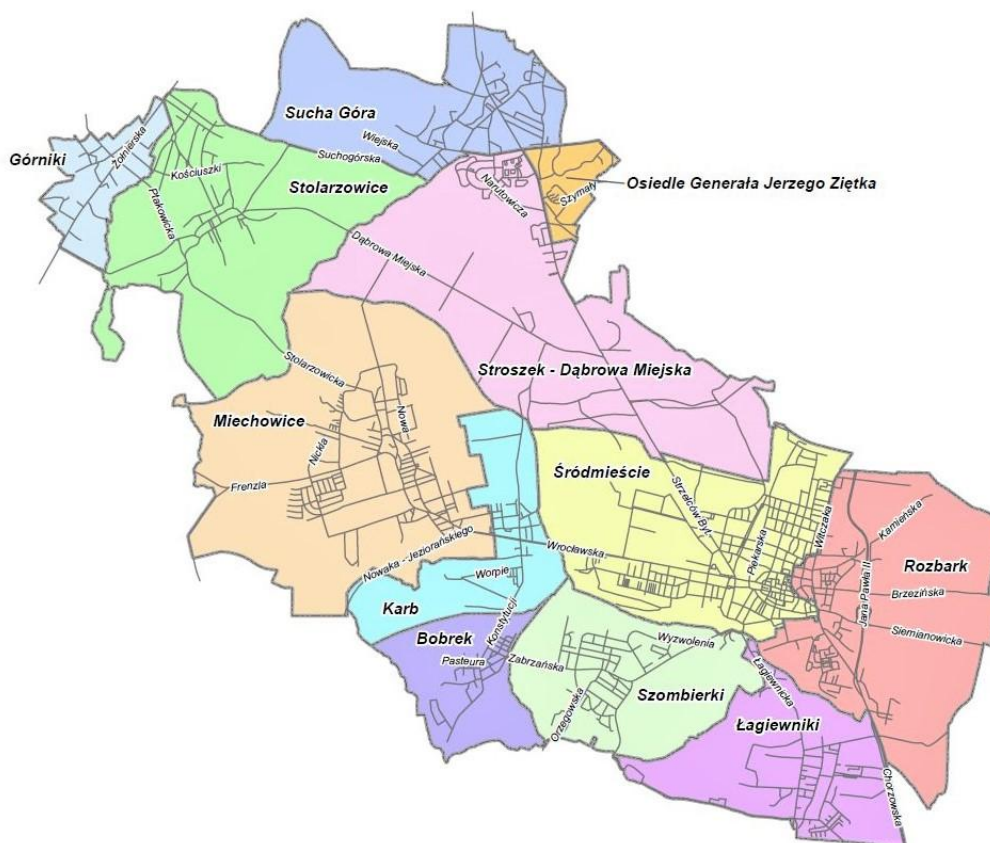
⁵⁰ ibidem, – lista obiektów w załączniku tekstowym UT/28, str. 120

⁵¹ Raport o stanie miasta. Bytom 2020., maj 2021, str. 24

V. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO BYTOMIA

V.1. CHARAKTERYSTYKA MIASTA.

Położenie i podstawowe informacje o mieście. Bytom – miasto na prawach powiatu, usytuowany jest w centrum konurbacji górnośląskiej. Historyczne położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych z południa na północ i z zachodu na wschód Europy (*Via Regia*), czyni zeń ważny drogowy i kolejowy węzeł komunikacyjny.

Bytom jest miastem rozciągającym się na zróżnicowanym terenie, poprzecinany niewielkimi ciekami wodnymi i urozmaiconym kilkudziesięcioma stawami. Zróżnicowanie terenu miasta, w dużym stopniu ma charakter antropomorficzny i jest efektem wielowiekowej działalności człowieka (hałdy, stawy, zapadliska terenu). Pod względem geologicznym miasto zlokalizowane jest na pokładach węgla i rud żelaza, co od wieków determinowało jego historię i strukturę, stanowiąc z jednej strony siłę sprawczą błyskawicznego, niesamowitego rozwoju w XIX w., z drugiej – powód jego upadku w czasach współczesnych. Zwyczajowo dzieli się miasto na 12 dzielnic: Bobrek, Górniki, Karb, Łagiewniki, Miechowice, Osiedle Generała Jerzego Ziętka, Rozbark, Stroszek – Dąbrowę Miejską, Suchą Górę, Szombierki, Stolarzowice, Śródmieście.

W Bytomiu od lat utrzymuje się tu się niekorzystna sytuacja demograficzna, która jest skutkiem nie tylko ujemnego przyrostu naturalnego, ale także silnych tendencji migracyjnych. Bytom jest jednym z najszybciej „kurczących się” miast Polski. Lokalna społeczność, mocno zróżnicowana wskutek ruchów migracyjnych ostatniego stulecia, które spowodowane były zmianami historyczno-geograficznymi w tej części Europy, wniosła znaczny wkład w powojenne życie miasta. To, z jednej strony przyczyniło się do znacznego zróżnicowania kulturowego, z drugiej – spowodowało problemy z określeniem tożsamości. Transformacja

gospodarcza i upadek przemysłu ciężkiego stały się przyczyną zubożenia mieszkańców i nasiliły związane z tym problemy społeczne.

Pod względem gospodarczym Bytom był do niedawna kojarzony prawie wyłącznie z przemysłem ciężkim, głównie górnictwem i hutnictwem, po przemianach gospodarczych lat 90-tych XX w. i restrukturyzacji przemysłu, baza ekonomiczna miasta uległa znacznej redukcji. Zlikwidowano kopalnie i huty bytomskie oraz towarzyszące im zakłady okołogórnictwa. Zaistniała sytuacja wymusiła zmiany w profilu życia gospodarczego miasta. Władze miejskie dokładają starań, aby pobudzić inicjatywę gospodarczą mieszkańców i stworzyć dobre warunki do rozwoju przedsiębiorczości indywidualnej. Dzięki funduszom unijnym następuje poprawa infrastruktury miejskiej, trwa proces przekształcania terenów poprzemysłowych i przystosowania ich do działalności produkcyjnej, handlowej, usługowej, czy pod budownictwo mieszkaniowe. Obecnie handel i usługi są głównymi filarami gospodarki Bytomia. Kolejnymi kierunkami rozwoju miasta są: nauka (szkolnictwo wyższe), kultura (Opera Śląska, Bytomski Teatr Tańca i Ruchu ROZBARK, Muzeum Górnos Śląskie i Bytomskie Centrum Kultury), sport (bogate zaplecze sportowo-rekreacyjne) oraz rekreacja i turystyka (kompleks rekreacyjno-sportowy Dolomity Sportowa Dolina, tereny o unikalnych walorach przyrodniczych, liczne zabytki i miejsca historyczne) co stanowi dobrą i nowoczesną alternatywę dla sfery produkcyjno-przemysłowej.

Cechą wyróżniającą Bytom wśród innych miast Aglomeracji Górnos Śląskiej jest **znaczący udział terenów zielonych o dużych walorach przyrodniczych i rekreacyjnych** w ogólnej powierzchni miasta. Ponad 43% tej powierzchni zajmują lasy, parki, cmentarze i zieleńce, obszary cenne przyrodniczo, tereny obejmujące uprawy rolne, łąki i pastwiska, itp. Dominuje zwarty kompleks leśny o powierzchni ok. 1436 ha, stanowiący ponad 20% powierzchni miasta, obejmujący m.in.: Rezerwat Leśny Segiet, wyrobisko dolomitu „Blachówka”, Dolinę Trzech Stawów, doliny potoków Rokitnickiego i Segiet. Tereny te prezentują znaczne wartości przyrodnicze. Najcenniejsze ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych są: rezerwat „Segiet”, stanowisko dokumentacyjne przyrody „Blachówka” i zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Żabie Doły”. Walory środowiskowe Bytomia stanowią bazę dla rozwoju jego funkcji rekreacyjnych i turystycznych.

V.2. HISTORIA I ROZWÓJ PRZESTRZENNY BYTOMIA.

Bytom to jedno z najstarszych miast polskich. Lokowane na prawie niemieckim w 1254 r., jest równocześnie najstarszym miastem dzisiejszej konurbacji górnos Śląskiej. Pierwsze wzmianki o osadzie Bitom pochodzą z lat 1123-1125, wykopaliska archeologiczne dowodzą, że już w XI w. istniał na tym terenie gród warowny, który wzniesiono na dzisiejszym wzgórzu św. Małgorzaty. Lokalizacja wybrana została nieprzypadkowo, zaważyły względy obronne. Opływająca wzgórze rzeka Bytomka i otaczające je bagna dawały gwarancję bezpieczeństwa. Gród, później kasztelania, stanowiły bowiem ważny punkt strategiczny w okresie wojen polsko-czeskich o Śląsk. W wyniku podziału dzielnicowego Bytom wszedł wraz z Małopolską w skład dzielnicy senioralnej. Dziedziczący ją Bolesław Kędzierzawy już ok. 1170 r. ufundował na wzgórzu Małgorzaty murowany kościół. Wynikiem konfliktu książąt piastowskich o dzielnicę senioralną było przekazanie ziemi bytomskiej i oświęcimskiej w 1177 r. księciu raciborskiemu Mieszkowi Płatonogiemu. W połowie lat 90.XII w. książęta śląscy poparli Mieszka Starego w walce o dzielnicę senioralną a aspiracje Mieszka Płatonogiego do zajęcia Krakowa doprowadziły do

odwetowych najazdów na Bytom a w efekcie – do jego zniszczenia. Odbudowa nastąpiła ok.1200 r., wtedy też ziemia bytomska została odłączona od Małopolski i przyłączona do Śląska. Przełomem w historii Bytomia była lokacja miasta na prawie magdeburskim, na którą zezwolił książę Władysław opolsko-raciborski. Miasto powstało w 1254 r. na pn.-wsch. od grodziska, na bazie osady handlowej zlokalizowanej przy szlaku kupieckim Wrocław – Kraków. Z tego czasu pochodzi zachowany owalny układ urbanistyczny z prostokątnym placem targowym, szachownicowym układem ulic i kwartałów zabudowy.

Układ urbanistyczny starego miasta w Bytomiu

Po śmierci Władysława jego władztwo zostało podzielone pomiędzy czterech synów, ziemię bytomską objął we władanie Kazimierz Bytomski, który w 1289 r. złożył hołd lenny królowi czeskiemu. Kazimierz wznosił zamek bytomski i otoczył miasto murami. Bytom średniowieczny zawdzięczał swój rozwój handlowi i górnictwu kruszców, które już wówczas było podstawą gospodarki miasta. Niestety, w połowie XIV w. wydobywanie srebra i ołowiu zamarło z powodu braku technicznych możliwości dotarcia do głębszych pokładów surowców. Bytomska linia Piastów miała bardzo krótką historię, wygasła w 1355 r. wraz ze śmiercią księcia Bolka. Wkrótce potem księstwo uległo rozproszeniu a w 1430 r. dotknął je najazd Husytów. Dla miasta nastał długi okres niedostatku i nieszczęść. Bytom przechodził z rąk do rąk – od czeskiego magnata Jana z Žerotina odkupił bytomskie państwo stanowe Jan II Dobry, po którego bezpotomnej śmierci przeszło ono na margrabiego brandenburskiego Jerzego Hohenzollerna. Nowy władca, jednocześnie pan Tarnowskich Gór, faworyzował je kosztem Bytomia. W oficjalnej tytulaturze używał tylko tytułu księcia Tarnowskich Gór, pomijając tytuł pana Bytomia. Jerzy Hohenzollern zmarł w 1543 r., państwo bytomskie przejął po nim nieletni syn, Jerzy Fryderyk. Posiadał je tytułem zastawu i bezskutecznie starał się o nadanie mu ziemi bytomskiej w dziedziczne władanie. W imieniu Jerzego Fryderyka wydano rozporządzenie, aby starostowie bytomscy znali oprócz języka niemieckiego także polski. Po jego śmierci (1603) księstwo bytomskie przeszło pod panowanie królów czeskich, Habsburgów. Ci, już w 1606 r. oddali je w zamian za długi Łazarzowi Henckel von Donnersmarck. Przyszłość pokazała, że był to złoty interes

Donnersmarcków⁵². Bytom w 1626 r. stał się dziedziczną posiadłością tego rodu a w 1697 otrzymał status wolnego państwa stanowego.

W wyniku wojen śląskich Bytom wraz z całym Śląskiem wszedł w skład państwa pruskiego. Czasy Fryderyka Wielkiego, zwolennika oświeconego absolutyzmu, propagatora rozwoju przemysłu, inicjatora reform gospodarczych, administracyjnych i politycznych, które przyczyniły się do powstania nowoczesnego państwa, zapoczątkowały proces przekształcania Bytomia w ośrodek wielkoprzemysłowy. W efekcie miasto stało się w połowie XIX w. jednym z centrów administracyjno-gospodarczych Górnego Śląska – przeniesiono tu siedzibę powiatu oraz sąd i prokuraturę powiatową. Przełom XVIII i XIX w. to czas budowy pierwszych zakładów przemysłu ciężkiego: hut cynku Klara i Rosamunda, kopalni i hut żelaza: Magdalena, Pokój, Zgoda. W drugiej połowie XIX w. Bytom jako ośrodek przemysłowy ugruntowywał swe znaczenie. Na terenie miasta działało 7 dużych kopalń węgla kamiennego, co przesądziło o jego górniczym charakterze. Dynamicznie rozwijający się przemysł wymagał wciąż nowych pracowników w związku z czym błyskawicznie rosła liczba ludności. W 1860 r. miasto Bytom było już najliczniejszym pod względem mieszkańców powiatem państwa pruskiego. Zmiany te wpłynęły znacząco na strukturę przestrzenną miasta. W 1827 r. ostatecznie zlikwidowano mury miejskie, niedługo potem rozpoczęto przebudowę centrum i scalenie go z dawnymi przedmieściami. Niewątpliwie najważniejszym przedsięwzięciem było utworzenie w miejscu wyburzonych murów centrum administracyjno-handlowego i zarazem reprezentacyjnego placu miejskiego z promieniście wybiegającymi ulicami, wzorowanego na rozwiązaniach nowoczesnej urbanistyki francuskiej. Bulevard, potem Kaiser-Franz-Josef-Platz, dzisiejszy plac Kościuszki, wraz z ulicą Bahnhofstraße (Dworcową) utworzył oś komunikacyjną łączącą miasto z jego infrastrukturą kolejową. Była to reprezentacyjna część miasta, z dominującymi eklektycznymi czteropiętrowymi kamienicami, hotelami, ekskluzywnymi sklepami i restauracjami⁵³. Okres pomyślności przemysłu górniczego przełożył się na boom budowlany, do którego przyczyniła się działalność ówczesnego burmistrza miasta, Georga Brüninga, który musiał sprostać nowym potrzebom mieszkaniowym. Wspierał go w tym miejski radca budowlany, Carl Brugger. Jego architektura, oryginalna na tle innych realizacji tego czasu, pokrewna stylowi „Majolikahaus” Otto Wagnera z Wiednia, kolorowa i żywa dzięki zastosowaniu barwnej cegły glazurowanej i bogatej ornamentyki o formach organicznych, pozostała jednak zjawiskiem odosobnionym na terenie przemysłowego Śląska. Jedną z ważniejszych decyzji urbanistycznych tego czasu było powiększenie parku bytomskiego, który był traktowany jako „zielone płuca” miasta.

Pod koniec XIX w. rozpoczęła się intensywna wymiana istniejącej zabudowy miejskiej. Dominował typ kamienicy czynszowej, która pod koniec XIX w. przyjmowała modny kostium

⁵² ród szlachecki pochodzący ze Spiszu, wzmiankowany od przełomu XIV i XV w.; na Śląsk przenieśli się za czasów Łazarza I Starszego; w czasie wojen tureckich wspomagali Habsburgów pożyczkami, w zamian za co uzyskali różne ziemie w zastaw, w ten sposób otrzymali, m.in. bytomskie państwo stanowe; od XVII w. inwestujący w przemysł wydobywczy, w okresie rewolucji przemysłowej doszli do wielkiego znaczenia stając się jednym z najbogatszych rodów na Śląsku i w Prusach i otrzymując tytuł książęcy

⁵³ w latach 70.XX w. podjęto decyzje o nowym zagospodarowaniu śródmieścia Bytomia; 1972-79 doszło do nieodwracalnych szkód – wyburzono 23 budynki starej zabudowy placu i na tym zakończono całą inwestycję, rujnując tę część miasta i pozbawiając ją dawnego prestiżu i znaczenia; dziś pn. pierzeję placu zamyka centrum Agora, oddane do użytku w 2010 r.

eklektyczny, wkrótce zastąpiony przez płynne, dekoracyjne formy secesyjne⁵⁴. W związku z rosnącymi potrzebami mieszkaniowymi kamienice zwiększały liczbę kondygnacji, zagęszczano również zabudowę kurczących się podwórz, dostawiając liczne, gorzej wyposażone oficyny. Następowala modernizacji infrastruktury miejskiej – w 1860 r. Bytom otrzymał oświetlenie gazowe a w 1899 r. elektryczne, w 1868 r. ukończono miejską kanalizację a w 1894 r. wybudowano pierwszą regularną linię tramwajową.

Pl. T. Kościuszki w koń. XIX w. (źr.: fotopolska.eu)

Połowa XIX w. to także okres budzenia się świadomości narodowej wśród ludności Górnego Śląska. Przyczyniły się do tego ruchy społeczno-narodowościowe znane pod nazwą Wiosny Ludów, występujące z różnym natężeniem na terenie całej Europy. Na ziemiach zaboru pruskiego wrzenie objawiło się zbrojnie 3-cim powstaniem wielkopolskim a na Górnym Śląsku – ożywieniem kulturalno-narodowym ludności polskiej. Pojawiły się znane postacie angażujące się w budzenie świadomości narodowej Polaków na Śląsku, m.in. Józef Lompa i ks. Józef Szafranek. Męska młodzież śląska grupowała się w Towarzystwie św. Alojzego. Ruch Alojzjanów powstał w 1871 r. z inicjatywy ks. Norberta Bończyka w Bytomiu na fali dążeń młodych Polaków do czynnego uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym i politycznym. Powstawały także organizacje kobiece o podobnym profilu działalności, kultywujące folklor śląski i wartości katolickie. Aktywność rdzennej ludności śląskiej była odpowiedzią na zaostrzającą się od lat 70.XIX w. politykę Kulturkampf, związaną z ostrym kursem germanizacyjnym.

Pierwsza wojna światowa zaowocowała odrodzeniem państwa polskiego. Górny Śląsk pozostał terytorium spornym, pojawiło się pytanie o jego przynależność państwową, na które miał odpowiedzieć plebiscyt. W Bytomiu, w hotelu "Lomnitz" ulokowano w 1920 r. Polski Komisariat Plebiscytowy, kierowany przez Wojciecha Korfantego⁵⁵. W wyniku decyzji

⁵⁴ żadne inne miasto górnośląskie nie miało w l. 1900-06 tylu kamienic secesyjnych, co Bytom; ich projektantami byli najczęściej lokalni architekci i budowniczcy (B. Störkuhl, *Modernizm na Śląsku 1900-1939*, str.124)

⁵⁵ w dniu 27 maja 1920 niemieckie bojówki dokonały zbrojnej napaści na hotel, która skutkowałą jego uszkodzeniem; tu znajdowała się siedziba dowództwa polskiego podziemnego ruchu zbrojnego na Górnym Śląsku; w l. 1922–1931 mieściła się tu siedziba Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej, a następnie

Rady Ligi Narodów z dnia 12.10.1921 r. Bytom został przyznany Niemcom. Po tej decyzji nastąpił ruch migracyjny powodujący znaczne zmiany w liczbie i strukturze ludności. Miasto opuszczali powstańcy i głosujący za Polską, na ich miejsce przybywali Niemcy zza granicy. Wraz z kolejnym okresem gospodarczej prosperity liczba ludności przekroczyła w 1932 r. 100 tys.

Czas międzywojnia przyniósł liczne ciekawe realizacje architektoniczne spod znaku modernizmu. W centrum powstały, m.in. budynki dzisiejszego kina "Gloria", Muzeum Górnośląskiego, Miejskiego Zakładu Kąpielowego, wzniesiono także nowy dworzec kolejowy. Rozwinęło się również budownictwo mieszkaniowe na dawnych przedmieściach – osiedle na dzisiejszej ul. Axentowicza i Fałata, na placu Akademickim.

ul. T. Axentowicza (źródło: <http://kalideblock.bytom.pl>)

Druga wojna światowa zakończyła się dla Bytomia 27 stycznia 1945 r, wraz z wkroczeniem do miasta oddziałów Armii Czerwonej. Wobec mieszkańców stosowano represje i bezprawie, trwał demontaż i dewastacja obiektów przemysłowych (m.in. huta "Julia", elektrownia w Miechowicach) i obiektów użyteczności publicznej – przestał istnieć kwartał zabudowy przy rynku z XIX-wiecznym ratuszem, pałac w Miechowicach. Administracja polska objęła miasto w marcu 1945 r. w katastrofalnym stanie.

Z końcem roku rozpoczął się napływ do miasta Polaków repatriowanych z kresów wschodnich II Rzeczypospolitej, szczególnie ze Lwowa i jego okolic. Bytom stał się jednym z największych skupisk lwowiaków⁵⁶, co w następnych latach znalazło odzwierciedlenie w życiu kulturalnym i społecznym miasta. W 1951 r. okoliczne gminy: Bobrek–Karb, Łagiewniki, Mechowice i Chruszczów (Szombierki) włączono w granice administracyjne miasta. Kolejna reforma administracyjna z 1975 r. powiększyła obszar Bytomia o: Górniki, Radzionków, Stolarzowice i Suchą Górę. W 1998 r. od Bytomia odłączył się Radzionków, zyskując prawa miejskie.

Okres przemian gospodarczo-politycznych w Polsce, nie był dla miasta czasem łaskawym. Bytom doświadczył zapaści gospodarczej, która destrukcyjnie wpłynęła na sytuację społeczną. W następnych latach nastąpiła zmiana filozofii rozwoju miasta.

– „Domu Polskiego” (1931–1939); w 1945 budynek uległ spaleni; Dziś w Bytomiu pozostała jedynie tablica upamiętniająca miejsce po dawnym hotelu

⁵⁶ do końca 1945 r. przybyło ich tu już 29 tys., stanowili 27,5% populacji miasta

Eksponując tradycje kulturalne i naukowe Bytomia, zagospodarowując rozległe tereny zielone i przystosowując je do funkcji rekreacyjnej, podjęto starania o zmianę wizerunku „czarnego” przemysłowego Bytomia – miejsca ciężkiej, niebezpiecznej pracy, w miejsce przyjazne dla mieszkańców i przyjezdnych, oferującego ambitną rozrywkę i atrakcyjny wypoczynek.

V.3. MATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA.

V.3.1. Zabytki i walory przestrzenne.

Bytom jest najbardziej zasobny w obiekty zabytkowe spośród miast Aglomeracji Górnośląskiej. **Rejestr zabytków nieruchomości zawiera obecnie 87 wpisów.** Ostatnim do tej pory obiektem objętym ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków województwa śląskiego jest **Park Fazaniec**.

Budynek aresztu śledczego na ul. Wrocławskiej 4

Bramowa nastawnia kolejowa – fot. arch. ok. 1930 (źr: bazakolejowa.pl)

Przypomnieć należy, że zgodnie z obowiązującym od 9 września 2017 r. przepisem art. 10a ustawy z dn. 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. Zakaz ten dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie.

Specyficzną kategorią wśród zabytków nieruchomych są stanowiska archeologiczne. Na terenie Bytomia odnotowane zostały **72 stanowiska archeologiczne**, w tym jedno z nich – grodzisko wczesnośredniowieczne położone na południe od dworca głównego w zakolu rzeki Bytomki – wpisane zostało do rejestru zabytków.

Podział funkcjonalny obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków kształtuje się następująco:

obiekty mieszkalne – 26; obiekty użyteczności publicznej – 12; bloki zabudowy, zespoły – 7; zieleń – 5; obiekty kultu religijnego – 12; cmentarze – 2; obiekty techniki – 11; archeologia – 1; pozostałe – 11.

Jeśli chodzi o **stan rejestru zabytków ruchomych województwa śląskiego**, czyli obiektów **zabytkowego wystroju i wyposażenia wnętrza**, liczba decyzji o wpisie do rejestru nieznacznie wzrosła – z 38 w 2015 r. do **39 w roku ubiegłym**. Ostatnimi objętymi wpisem pozycjami są: **wyposażenie kościoła rzymskokatolickiego pw. św. Jana Nepomucena Łagiewnikach** oraz **wystrój lokalu usługowego przy ul. Bolesława Chrobrego 16**.

Kościół w Łagiewnikach Źr: <http://nepomucen.pl/galeria/>

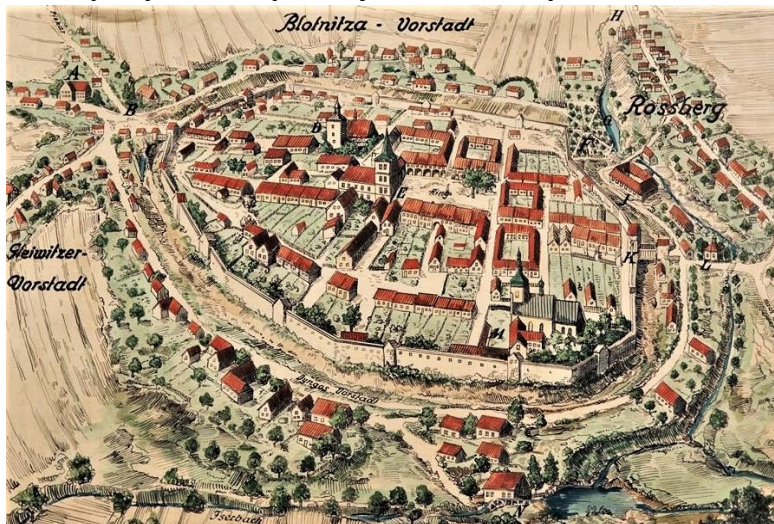
Gminna Ewidencja Zabytków jako podstawowe narzędzie do rozpoznania zasobu i stanu zabytków nieruchomych, pełni istotną rolę w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz w kształtowaniu środowiska gminy. Otwarty charakter ewidencji powoduje, że ilość wprowadzonych do niej obiektów stale podlega zmianom. **GEZ dla miasta Bytomia obejmuje obecnie** (stan na lipiec 2021) **2 313 obiektów zabytkowych**.

V.3.2. Urbanistyka.

Układ urbanistyczny miasta. Najcenniejszym elementem zabytkowego Bytomia jest zachowany do dziś, owalny układ urbanistyczny miasta średniowiecznego. Jest typowy dla ówczesnych miast europejskich lokowanych na prawie niemieckim. Z narożników prostokątnego rynku wybiegały pod kątem prostym po dwie ulice a ponadto dwie – w połowie dłuższych boków, z pierzei północnej i południowej. Kościół farny ulokowany był poza rynkiem, co przemawia za jego przedlokacyjnym pochodzeniem. Dzisiejszy wygląd rynku – mocno odbiegający od pierwotnego – jest wynikiem przebudów po II wojnie światowej. Główna zmiana to wyburzenie ogromnego kwartału zabudowy w pierzei zachodniej, co spowodowało, że dzisiejszy rynek jest dwa razy większy od

średniowiecznego! Właśnie w tej pierzei stał ostatni z bytomskich ratuszy, pochodzący z 1877 r.

Pod koniec XIII w. miasto opasały mury obronne z łupinowymi basztami, wzniesione z łamanego kamienia. Fortyfikacje wzmocniono w XVI wieku wałem ziemnym. W obrębie fortyfikacji ulokowany był zamek książęcy. Mury miejskie wyburzono w pierwszej połowie XIX w., do dziś zachowały się w szczątkowej formie i w złym stanie technicznym.

Plan miasta średniowiecznego. Rekonstrukcja z 1800 r. (źr.: fotopolska.eu)

Wynikiem rozwoju urbanistycznego Bytomia w XIX i XX w. jest ciąg dużych placów od Rynku poprzez plac Grunwaldzki, plac Sobieskiego do placu Akademickiego, uzupełniony leżącym nieco na uboczu placem Słowiańskim. Archiwalne pocztówki ukazują że tereny na północ od starego miasta powstawały całymi kwartałami, jako spójne i jednorodne stylistycznie części śródmieścia.

Place Bytomia. Intensywny rozwój urbanistyczny Bytomia w XIX w. stanowiący konsekwencję rozwoju gospodarczego, stał się możliwy dzięki wyburzeniu murów miejskich. Koncepcję rozbudowy miasta oparto na utworzeniu kilku placów, tworzących wnętrza urbanistyczne organizujące i rozwijające różne sfery życia społecznego. Każdy z nich ma swój odrębny charakter i wyróżnia się indywidualną, niepowtarzalną zabudową. Wpisane w historyczny układ urbanistyczny w ramach świadomego tworzenia przestrzeni otwartej, często stanowią przedpola reprezentacyjnej zabudowy. Główny plac miejski – *rynek* – centrum średniowiecznego miasta, nie zachował swojej pierwotnej formy, powiększony od zachodu przez wyburzenie części zabudowy. *Plac Tadeusza Kościuszki* – założenie XIX-wieczne, wraz z ulicą Dworcową zabudowany eleganckimi kamienicami, hotelami i restauracjami, tworzył oś komunikacyjną łączącą miasto z terenem kolei żelaznej. Plac Kościuszki także został zniekształcony wyburzeniami z lat 70.XX w. *Plac Akademicki* – o kształcie ściętej na końcach elipsy, zabudowany modernistycznymi kamienicami, od południa otwarty, od północy zamknięty ekspresjonistycznym budynkiem dawnego prezydium policji, ob. budynku Akademii Medycznej. *Plac Słowiański* – prostokątny, mocno wydłużony, „ściśnięty” przez dwa regularne kwartały zabudowy utworzonej przez secesyjne kamienice prezentujące formy stylu rodzimego. *Plac generała Władysława Sikorskiego* – wyznaczony pierzejami kamienic historyzująco-secesyjnych, od wschodu zamknięty jednym z najbardziej znanych dzieł architektonicznych Bytomia – secesyjną szkołą realną Carla Bruggera i monumentalnym gmachem Teatru Miejskiego, dzisiejszej Opery Śląskiej. *Plac*

Grunwaldzki – hipotetyczne miejsce lokalizacji XIII-wiecznego zamku Piastów Bytomskich, obecnie prawie całkowicie pozbawiony pierwotnej zabudowy, z dwóch stron otwarty. *Plac Kościelny* – wpisany w średniowieczny układ miasta niewielki prostokątny plac w obrębie dawnych murów miejskich, zamknięty od wschodu klasztorem i kościołem minorytów. *Plac Jana III Sobieskiego* – duży prostokątny plac, stanowiący przedpole reprezentacyjnych potężnych gmachów: funkcjonalistycznego Muzeum Górnosląskiego z lat 1929-30 i współczesnej Miejskiej Biblioteki Publicznej. Obecnie pełni rolę parkingu samochodowego. *Plac świętej Barbary* – prostokątny, w otoczeniu modernistycznej zabudowy mieszkalnej z 1930 r.

Fragment Placu Sikorskiego (źr.: <http://kalideblock.bytom.pl/widokowki/>)

Pl. Słowiański na pocz. XX w. (źr.: <http://kalideblock.bytom.pl/widokowki/>)

Plac Akademicki (źr.:wikimedia.commons)

V.3.3. Zabytki architektury i budownictwa.

Z punktu widzenia epok historycznych, w Bytomiu najliczniej reprezentowane są obiekty zabytkowe z okresu XIX i XX w. a więc prezentujące formy eklektyczne, secesyjne i modernistyczne. Szczególnie dwie ostatnie epoki artystyczne odcisnęły piętno na wizerunku architektonicznym miasta wybitnymi i oryginalnymi realizacjami.

Zabudowa średniowieczna w czystej postaci reprezentowana jest szczątkowo. Jej przykładami są XIV-wieczne piwnice dawnego domu Gorywodów⁵⁷ przy Rynku czy fragmenty murów miejskich. Pozostałe najstarsze zachowane budowle, czyli gotyckie kościoły pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha – zostały przebudowane w późniejszych latach.

Piwnice domu Gorywodów (pl.wikipedia.org)

Kościół Wniebowzięcia NMP (pl.wikipedia.org)

⁵⁷ gotyckie piwnice z zachowanymi kamiennymi ostrołukowymi portalami i rzadkim w budownictwie świeckim sklepieniem palmowym; powstały w XIV w., głównie z lokalnego dolomitu; nad nimi wznosiła się jednopiętrowa barokowa kamienica zamieszkiwana przez handlarzy winem, którzy wykorzystywali owe piwnice do procesu przechowywania wina

Z okresu baroku, w prawie niezmienionej formie zachował się natomiast kościół Św. Ducha⁵⁸ wraz z prawie kompletnym wyposażeniem.

Kościół św. Ducha. (pl.wikipedia.org)

Wnętrze kościoła (pl.wikipedia.org)

W architekturze świeckiej miasta dominuje budownictwo mieszczańskie – neostylowe, z przewagą stylu grynderskiego, od 1900 r. także secesyjne, wreszcie – modernistyczne. Reprezentowane jest przez kamienice z przełomu XIX i XX w., projektowane przez bytomskich, śląskich, berlińskich i wiedeńskich architektów. Budowle przedstawiają różne typy – od charakterystycznego dla architektury rodzimej Landhausu (zabudowa placu Słowiańskiego), przez kamienicę czynszową, do pałacu miejskiego (d. hotel Sanssoussi).

Pl. Słowiański

ul. Rycerska

⁵⁸ w 2020 r. w sąsiedztwie kościoła przeprowadzono prace archeologiczne, które zaowocowały cennymi odkryciami; potwierdzono, że teren ten był w przeszłości użytkowany gospodarczo; ponadto odkryto pięć grobów; zebrane dane są w trakcie opracowywania

ul. Jajty

ul. Webera

Z czasem pojawia się nowoczesna architektura mieszkaniowa odpowiadająca na wyzwania nowych czasów, wsparta przez rozwój technologii budowlanych. Powstaje budownictwo blokowe, osiedlowe, o zróżnicowanym standardzie wykończenia. Rozpoczyna się w Bytomiu era modernizmu, ekspresjonizmu i funkcjonalizmu, która zdominuje budownictwo użyteczności publicznej i zespoły budownictwa mieszkaniowego.

Osiedlowe budownictwo mieszkaniowe. Zabytkowa zabudowa mieszkalna nie ogranicza się do śródmiejskich kamienic. Nowe tendencje urbanistyczne dotyczące budownictwa mieszkaniowego, rodzące się w Anglii i Niemczech propagowały wznoszenie w otoczeniu starych ośrodków miejskich miast-ogrodów, miast-satelitów, samodzielnych i samowystarczalnych osiedli zatopionych w zieleni i powiązanych z centrum komunikacyjnie. Dwudziesty wiek zdominowały zespoły zabudowy osiedlowej, blokowej i willowej, w dzielnicach robotniczych powstają kolonie i osiedla pracownicze a w strefach podmiejskich – osiedla domów jedno- lub dwurodzinnych, także w zabudowie szeregowej. Dominującymi nurtami architektonicznymi w architekturze osiedlowej od lat 20.XX w. są: modernizm i funkcjonalizm. Proste bryły budynków, o płaskich dachach i gładkich elewacjach, które rozczłonkowane tylko rzędami ujednoliconych otworów, podkreślających horyzontalizm budowli. Podziały horyzontalne skontrolowane były często pionowymi ciągami otworów klatek schodowych, wznoszącymi się nad otworami drzwiowymi. Bloki mieszkalne na ogół stanowiły zwartą zabudowę kwartałów ulicznych. Między blokami rozciągały się obszerne, wypełnione zielenią podwórza.

Blok mieszkalny ul. Woźniaka

W budownictwie patronackim wykorzystywano na ogół formy charakterystyczne dla stylu rodzimego, czego przykładem jest dawne osiedle huty Julia i kopalni Hrabina Johanna z l. 1907-1922 w Bobrku. Alternatywą były skupiska tzw. familoków (od niem. Familien-Block), charakterystycznych dla Górnego Śląska, wielorodzinnych budynków z czerwonej cegły, krytych dwuspadowym dachem o małym kącie nachylenia połaci, z symetrycznymi podziałami elewacji o ujednoliconej formie otworów. Główny element dekoracyjny familoków stanowiły malowane na czerwono lub zielono futryny i wnęki okienne. Zespół familoków stworzył kolonię robotniczą Zgorzelec (1897-1901) dawnej huty Hubertus.

Kolonia huty Julia w Bobrku (źr. www.slaskie.travel)

Kolonia Zgorzelec (źr. wikipedia)

Obiekty architektury przemysłowej. Specyficzną grupę zabytków stanowią dawne zespoły przemysłowe i zabytki techniki. Nierzadko są to obiekty o wybitnych walorach architektonicznych. Do najbardziej znanych należą: modernistyczne zespoły dawnej oczyszczalni ścieków przy ul. Łagiewnickiej projektu Carla Bruggera, elektrociepłowni „Szombierki” wraz z wyposażeniem sali konferencyjnej projektu Georga i Emila Zillmanów, dawna cechownia kopalni „Rozbark” oraz budynek nadszybia dawnego szybu „Bończyk” tejże kopalni, wieża wyciągowa szybu „Krystyna” kopalni „Szombierki”. Ta ostatnia, basztowa masywna wieża wzniesiona w 1928 r. ma wysokość 57 metrów, przypomina kształtem młot górniczy. Stalowa konstrukcja wieży ukryta jest za wymurowaną z cegły fasadą. Obiekt stanowi unikatowy w skali regionu przykład wieży wyciągowej, łączącej basztowy typ struktury z oryginalną, modernistyczną formą. W chwili obecnej jest również jednym z dwóch ocalałych obiektów dawnej kopalni Szombierki. Wysoka klasa architektoniczna, zachowana autentyczna forma oraz część dawnego wyposażenia, pozwalają zaliczyć zabytek do grona najcenniejszych w skali miasta i regionu przykładów myśli technicznej i artystycznej okresu międzywojennego.

Wieża wyciągowa kopalni Szombierki (źr. wikipedia)

Nowożytna architektura warowna. Obszar Warowny Śląsk był ufortyfikowaną pozycją obronną osłaniającą po polskiej stronie granicy górnośląskie obiekty przemysłowe przed ewentualnym uderzeniem armii niemieckiej, tworzoną głównie w ostatnich miesiącach przed wybuchem II wojny światowej. Na terenie obecnego Bytomia znajdowała się część punktu oporu „Łagiewniki” budowanego w latach 1936- 39, mającego za zadanie obronę jednego z możliwych kierunków natarcia od strony Bytomia: na Chorzów, Świętochłowice i Katowice. Zachowały się następujące obiekty umocnień: schron bojowy na granicy Bytomia i Chorzowa, kolejny – przy ul. Krzyżowej, połowy schron piechoty obok stadionu, dwukondygnacyjny tradytor przy końcu ul. Spacerowej, jednokondygnacyjny ciężki schron bojowy na północ od zabudowań dawnej Huty Zygmunt, dwukondygnacyjny schron bojowy dla broni maszynowej na terenie posesji ul. Fabryczna 29, oraz dwa obiekty położone przy południowo-zachodniej granicy Żabich Dołów. Na rzecz ich ochrony i udostępnienia do zwiedzania działa Stowarzyszenie na Rzecz Zabytków Fortyfikacji Pro Fortalitium, współpracujące, m.in. z Urzędem Miasta i Muzeum Górnośląskim.

Tradycja artyleryjska przy ul. Spacerowej [źr.: <http://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?t=3028>]

V.3.4. Zieleń.

Tereny zielone zajmują znaczny obszar miasta. Część z nich stanowią **zabytkowe układy komponowanej zieleni**, która zachowana jest w różnym stopniu w terenach o funkcji parkowej (parków śródmiejskich i krajobrazowych), skwerowej (również w częstej w Bytomiu formie placu publicznego zagospodarowanego jako skwer) oraz cmentarnej. Prócz parków, z których największy i najważniejszy jest Park Miejski, na terenie miasta znajdują się także zabytkowe cmentarze różnych konfesji, z najbardziej znanym katolickim cmentarzem Mater Dolorosa, na którym zachował się zespół zabytkowej rzeźby nagrobnej i kaplic grobowych.

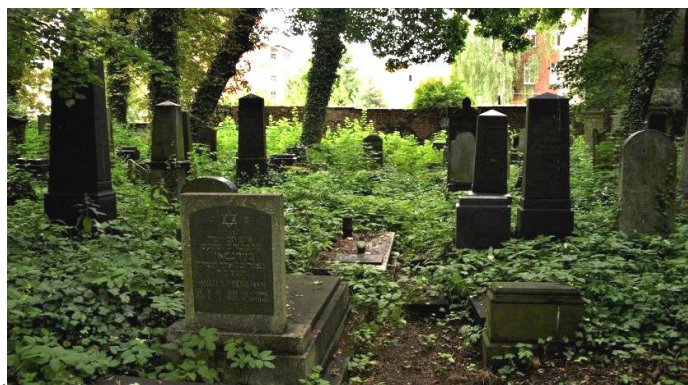
Parki. *Park Miejski im. Franciszka Kachla.* To największy, najstarszy najbardziej znany park bytomski. Założony został w 1840 r. dzięki donacji Huberta von Tiele-Winckler, który przekazał mieszkańcom Bytomia 330 mórg lasu dworskiego z aleją drzew i bocznymi ścieżkami. W następnych latach obszar parku został powiększony o nieużytki po dawnej kopalni galmanu. Wykorzystanie zieleni dla funkcji izolacyjnych było w tamtych latach innowacją. Za właściwego założyciela parku i ogrodu zoologicznego uznaje się [Adolfa Wermunda](#), mydlarza i świecarza, radnego miejskiego, który zaprojektował je w 1870 r.⁵⁹ Obecnie park zajmuje powierzchnię 43 hektarów. Na terenie parku znajdowała się łaźnia miejska, jej miejsce zajmuje teraz funkcjonalistyczna kryta pływalnia zaprojektowana przez Carla Schmidta. W latach 1898–1957 funkcjonował na terenie parku Miejski Ogród Zoologiczny. Było to pierwsze ZOO na Górnym Śląsku. Żył w nim 89 zwierząt reprezentujących 25 gatunków. Część zachodnia parku pełni funkcje rekreacyjne a wschodnia stanowi część reprezentacyjną. Prócz niego, na uwagę zasługują: *park Fazaniec w Szombierkach* – założony w drugiej połowie XIX w. jako park prywatny (dawna bażaniarnia), przy wykorzystaniu istniejącego lasu grądowego z niewielką domieszką dębów; *Park Mickiewicza* – o powierzchni 8,9 ha, utworzony około 1930 r. jako Goethe Park; *Park Ludowy w Miechowicach* – zajmujący pow. 13,95 ha, założony na początku XIX w. jako park pałacowy Thiele-Winklerów, w latach 1840-1850 ogród pałacowy połączono z przylegającym do niego lasem, zachowując układ kompozycyjny; *Park Łagiewnicki* – krajobrazowy, założony w 1938 r.

⁵⁹ <https://inobytom.pl/przedwojenni-honorowi-obywatele-bytomia/>

Nekropolie bytomskie. Specjalną kategorię zabytków w krajobrazie miejskim stanowią **cmentarze**, jako miejsca niosące bogate treści historyczne i symboliczne, stanowią kompozycje łączące elementy zieleni kształtowanej z rzeźbą, elementami małej architektury i epigramatyki funeralnej. W centrum Bytomia, przy ul. Piekarskiej, znajduje się kilka zabytkowych cmentarzy. Najważniejszą nekropolią Bytomia jest dwuczęściowy **cmentarz katolicki Mater Dolorosa**, założony w 1868 i 1886 r., miejsce spoczynku znanych Bytomian, m.in.: architekta Paula Jackischa, ks. Norberta Bonczyka, nadburmistrza Georga Brüninga, Jana Ligonia, Ignatza Hakuby i wielu innych. **Cmentarz żydowski**, tzw. „nowy”, założony w 1866 r. zachował neogotycki dom przedpogrzebowy oraz zespoły zabytkowych nagrobków z rzeźbą nagrobkową, w tym wybitnych członków społeczności żydowskiej: Friedländerów, Löwich, Rosenthalów, Pinczowerów i innych. W pobliżu znajduje się również **cmentarz ewangelicko-augsburski**, założony w 1897 r., z zabytkowymi nagrobkami, domem grabarza, murem i bramami. Obecnie użytkowany jako ogólnowyznaniowy.

Rzeźba nagrobna. Cmentarz Mater Dolorosa (źr. fotowojaze.pl)

Kirkut. Macewy (źr. wikipedia)

V.3.5. Zabytki archeologiczne.

Miasto Bytom położone jest w 7 obszarach AZP: 95-45, 95-46, 96-45, 96-46, 96-47, 97-46, 97-47, z czego na czterech znajdują się stanowiska archeologiczne, dokumentujące osadnictwo od czasów neolitu do średniowiecza. Szczególne nasycenie stanowiskami wskazującymi na ciągłość osadnictwa znajduje się na terenie centrum Bytomia, w Stolarzowicach i Górnikach oraz na silnie dzisiaj zniekształconym szkodami górniczymi terenie północno-wschodniego Rozbarku. Poza udokumentowanymi stanowiskami wskazano również strefy obserwacji archeologicznej w Szombierkach, Bobrku, Miechowicach, Łagiewnikach, na Stroszku oraz w obszarze centrum i na wzgórzu Małgorzatki. Na terenie Bytomia odnotowano 71 stanowisk archeologicznych, w tej liczbie jedno — grodzisko wczesnośredniowieczne w Szombierkach — zostało wpisane do rejestru zabytków województwa śląskiego. Obecnie na majdanie dawnego grodziska znajduje się kościół Świętej Małgorzaty oraz cmentarz przykościelny. Najwięcej stanowisk zlokalizowano na terenie śródmieścia (31), gdzie w okolicach rynku odkryto relikty średniowiecznego miasta. Po latach poszukiwań natrafiono również, w okolicach dzisiejszego Placu Grunwaldzkiego, na pozostałości zamku piastowskiego księcia Kazimierza Bytomskiego. W dzielnicy Stolarzowice zidentyfikowano 20 stanowisk. Są to, przede wszystkim, ślady osadnicze pochodzące z okresu kamienia a także, znacznie młodsze cmentarzysko z okr. XVI-XVII w. W pozostałych dzielnicach miasta zewidencjonowano: w Miechowicach — 6 stanowisk, w Górnikach — 4 stanowiska, Bobrku — 3 oraz pojedyncze stanowiska na obszarze Suchej Góry), Stroszka, Helenki, Szombierek i Blachówki.

V.3.6. Zabytki ruchome.

Wśród zabytków ruchomych dominują zespoły obiektów sakralnych, stanowiących wyposażenie wnętrz kościelnych (kościół: św. Ducha, Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Jacka, św. Trójcy, Krzyża Świętego, św. Jana Nepomucena Łagiewnikach). W przestrzeni publicznej miasta znaleźć można rzeźby i pomniki plenerowe, w większości pochodzące z czasów powojennych, z wyjątkiem pomnika Górnika Waltera Tuckermana przy kopalni Centrum i popiersia Fryderyka Chopina na Pl. gen. Wł. Sikorskiego, pochodzące z lat 30 XX w. Wyjątkową pozycję w tej grupie zajmuje rzeźba Śpiącego Lwa Teodora Khalidego z 1873 r. oraz krzyż pokutny przy ul. Cyryla i Metodego w Łagiewnikach, które zostały wpisane do rejestru zabytków.

Oprócz najlepiej poznanych i zewidencjonowanych zabytkowych przedmiotów sakralnych, warte zainteresowania są przepiękne i unikalne a często niedostrzegane, elementy rzemiosła artystycznego stanowiące o urodzie kamienic bytomskich: balustrady schodowe i balkonowe, zabytkowe piece, witraże, elementy ślusarskie i kowalskie w postaci artystycznych zamków, klamek, posadzek, czy okładzin i wypraw ściennych. Do rejestru zabytków ruchomych miasta Bytomia wpis uzyskały także i takie obiekty. Są to: wystroj sklepu w neorenesansowej kamienicy piekarzy przy ul. Jainty 12 oraz lokalu usługowego przy ul. Bolesława Chrobrego 16. W tej grupie znalazły się także zabytki sztuki sepulkralnej pochodzące z bytomskich cmentarzy Mater Dolorosa przy ul. Piekarskiej.

ul. Jainty 15

Mater Dolorosa (źr.: <https://bytom.slask.pl/>)

V.3.7. Modernizm.

Modernizm – styl architektoniczny, odrzucający dekoracyjność, podporządkowujący formę budynku jego funkcji, operujący kubicznymi bryłami i wydobywający walory estetyczne z ich proporcji i sposobu zestawiania, znajduje coraz większe uznanie, nie tylko wśród fachowców i znawców sztuki, ale także w wśród szerokiej publiczności.

Podział Górnego Śląska w 1922 r. na część niemiecką i polską dał początek wszechstronnej rywalizacji między autonomicznym województwem śląskim a Śląskiem niemieckim, także na polu nowoczesnej architektury i urbanistyki. Rywalizacja przyniosła rozkwit budownictwa i rozwój myśli urbanistycznej i architektonicznej. Fakt ten zaowocował nie tylko doskonałymi budowlami po obu stronach granicy ale także, nie zrealizowaną ideą

Tripolis⁶⁰ – trójmiasta Gliwice, Zabrze, Bytom, które miało stanowić przeciwwagę dla rosnących w siłę polskich Katowic. Ta prawdziwie futurystyczna wizja, której spoiwem miała być modernistyczna przebudowa centrum Zabrza oraz nowoczesny układ komunikacyjny łączący trzy miasta, nie została zrealizowana wskutek kryzysu ekonomicznego oraz zmian politycznych w Niemczech ale także z powodu partykularnych interesów miast a szczególnie oporu władz Bytomia, wówczas najważniejszego z nich.

Otoczony z trzech stron obszarem Polski Bytom, stał się jednym z ważniejszych przygranicznych miast Republiki Weimarskiej, swoistą wizytówką państwa. We wczesnej wersji modernizm dotarł do Bytomia około 1910 r., miesząc się jeszcze ze spóźnioną secesją i elementami historyzmu. Rozkwitł jednak w latach 20. i 30. XX w. Powstało wówczas najwięcej budowli modernistycznych, zwłaszcza o charakterze ekspresjonistycznym i funkcjonalistycznym i często były to realizacje wybitne.

Najbardziej znane obiekty to, m.in.:

- ekspresjonistyczny gmach szkoły zawodowej, ob. Zespołu Szkół Ekonomicznych (1924 r.),
- szkoła, ob. Gimnazjum nr 1 (arch. A. Stütz., H. Brück, 1937-38)
- ekspresjonistyczny gmach prezydium policji, obecnie Śląski Uniwersytet Medyczny (1925 r.),
- funkcjonalistyczna kryta pływalnia (C. Schmidt, 1931 r.),
- funkcjonalistyczny budynek główny Muzeum Górnos Śląskiego (H. Hettler, A. Stütz., 1930 r.),
- funkcjonalistyczno-ekspresjonistyczny gmach gimnazjum realnego, obecnie I LO (A. Stütz i M. Wolff, 1929 r.)
- dworzec kolejowy (1929-30)
- konstruktywistyczny kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (O. Linder, 1937 r.)
- funkcjonalistyczny budynek kina Gloria-Palast, Rynek/Szymanowskiego, 1930-31
- funkcjonalistyczno-ekspresjonistyczny budynek poczty, ul. K. Miarki, proj. Th. Ehl, 1930-31
- funkcjonalistyczny budynek zespołu szkół nr 7, d. Hans-Schemm-Schule, 1921

Muzeum. (fot. E. Wieczorek)

LO nr 1 (źr. fotopolska.eu)

⁶⁰ władze w niemieckiej części Górnego Śląska planowały powołanie do życia potężnej metropolii – Tripolis; w 1928 r. rozpisano konkurs na projekt centrum metropolii, wzięli w nim udział wybitni architekci i urbaniści: Max Berg, Paul Bonanz, Hans Poelzig, którego koncepcja okazała się zwycięska

Kino Gloria-Palast. (źr. fotopolska.eu)

Pływalnia. Fot. arch. (źr. fotopolska.eu)

Po podziale Górnego Śląska, w Bytomiu znalazła się kilkudziesięcioletnia rzesza uchodźców z polskiej części Górnego Śląska, którym należało zapewnić mieszkania. Problem rozwiązano poprzez budowę nowych osiedlowych zespołów mieszkalnych, z dwu-, trzypiętrowymi domami, o prostej, nowoczesnej formie architektonicznej i odpowiednim standardzie wyposażenia (prąd, woda, wc). Dominują one do dziś w zabudowie ulic Miarki, Matejki, Witczaka, Strzelców Bytomskich, Woźniaka, Fałata, Kolejowej.

Zabudowa mieszkalna, ul. Didura(źr. fotopolska.eu)

ul. Strzelców Bytomskich, tzw. Kalide-Block ((źr. fotopolska.eu)

Wśród nich, na uwagę zasługuje, tzw. Kalide-Block. To unikatowy w skali całego miasta kwartał zabudowy mieszkaniowej położony w północnej części centrum Bytomia. Jego projektanci odbyli podróż do Wiednia, w celu zapoznania się z nowymi rozwiązaniami w dziedzinie budownictwa mieszkaniowego. W 1923 r. wprowadzono tam bowiem specjalny program budownictwa komunalnego (Gemeindebau).

Założeniem była blokowa budowa niewielkich mieszkań, wyposażonych w nowoczesne udogodnienia. Najważniejsze jednak było otoczenie mieszkań. Nowa koncepcja przewidywała utworzenie dużych kompleksów mieszkalnych, które jednak pokrywały maksymalnie do 50% terenu na którym powstawały (w przeciwieństwie do 85% pokrycia terenu w budownictwie kamienicznym). Dzięki temu uzyskiwano duże i dobrze nasłonecznione podwórza. Były one bogate w zieleni oraz posiadały place zabaw dla dzieci. Ponadto pełniły funkcje komunikacyjną i były dostępne dla ludzi z zewnątrz, umożliwiając przejście pomiędzy poszczególnymi ulicami. Powstał zatem nowy typ przestrzeni publicznej, służący nie tylko mieszkańcom, ale całemu miastu i jego obywatelom. Kolejną przewagą tzw. superbloków nad kamienicami miała być ich zasobność w różnego rodzaju

infrastrukturę, stąd wyposażenie osiedli m.in. w pralnie, gabinety lekarskie, przedszkola, świetlice, biblioteki i liczne sklepy.

Modernistyczna przebudowa miała także objąć bytomski rynek. Zachowały się nawet projekty autorstwa radcy budowlanego Stütza z 1929 r., który zakładał w miejscu wyburzonego ratusza i towarzyszących mu domów zbudowanie śmiałego, funkcjonalistycznego, sześciokondygnacyjnego budynku biurowego. Z planów przebudowy rynku zrealizowano jedynie gmach „Gloria-Palast” (1930), o jasnej ceramicznej elewacji, przed wojną określanego nawet mianem bytomskiego „drapacza chmur”.

V.3.8. Kulturowe szlaki turystyczne i trasy rowerowe na terenie gminy.

Bytom leży przy dawnym, głównym paneuropejskim trakcie handlowym z zachodu na wschód Europy, zwanym Drogą Królewską (Via Regia). Jego fragmenty pokrywają się z dawnym szlakiem pielgrzymkowym – Drogą św. Jakuba – z Europy wschodniej do Santiago de Compostela. Szlak oznaczony jest znakiem muszli, atrybutem św. Jakuba Starszego – . Na terenie Diecezji Gliwickiej szlak biegnie na długości 35 km – od Radzionkowa, przez: Bytom – Suchą Górę, Repty Śląskie, Ptakowice, Zbrostawice, Księży Las, Łubie, Zacharzowice, Toszek.

Na Szlaku Zabytków Techniki położone są dwa obiekty bytomskie: elektrociepłownia w Szombierkach i Obiekty Górnośląskiej Kolei Wąskotorowej. Trasa kolejki prowadzi ze stacji Bytom Główny Wąskotorowy do stacji Miasteczko Śląskie Wąskotorowe.

Obecnie na terenie Bytomia czynnych jest kilkanaście atrakcyjnych tras spacerowych związanych tematycznie z dziedzictwem kulturowym miasta. W projekcie "Bytom na 6" opisane zostały trasy: *Staromiejska, Na Wzgórzu Małgorzaty, Do Rozbarku, Północna część Śródmieścia, Bytom okresu 1870–1945*. Poza centrum miasta można wybrać się na spacer jedną ze ścieżek dydaktycznych: *Ciekawe drzewa Lasu bytomskiego, Las Segiecki, Obszar warowny „Śląsk”, Punkty oporu Łagiewniki i Godula, Szlak Matki Ewy*.

Rowerzyści mogą wybierać spośród kilkunastu propozycji wycieczek rowerowych, zarówno tych znajdujących się w obszarze granic Bytomia, jak i tych poza nimi.⁶¹

V.4. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE BYTOMIA.

Istotnym składnikiem dziedzictwa kulturowego, prócz przejawów materialnych, jest jego warstwa niematerialna, przechowywana w świadomości ludzkiej w postaci języka, obrzędów, zwyczajów, tradycji muzycznych i świątecznych, potraw, przekazów ustnych, legend, baśni, symboli, praktyk społeczno-kulturowych, folkloru, gier i zabaw, wiedzy i praktyk dotyczących przyrody i wszechświata, tradycyjnych sposobów leczenia, itd. Wszystko to, odziedziczone i przekazywane kolejnym pokoleniom, składa się na przejawy przynależności do danej grupy narodowościowej, etnicznej czy społecznej.

V.4.1. Barwy, flaga i herb, to symbole, pod którymi od wieków jednoczą się mieszkańcy miasta. Herby miejskie zaczęły kształtować się wraz z prawem miejskim w 2 poł. XIII w. Ich wizerunki umieszczano, początkowo na pieczęciach miejskich.

Graficzna postać obecnego godła Bytomia powstała w XIII w., jako wizerunek na pieczęci miejskiej używanej przez wójta i ławę miejską do 1742 r. Jednak miasto – gród piastowski – dla podkreślenia faktu własności książęcej miało w herbie orła Piastów,

⁶¹ wyczerpujące opisy tras i ciekawych obiektów znajdujących się na nich podano na stronie internetowej Urzędu Miasta: <https://www.bytom.pl/czas-wolny>

powszechną praktyką było bowiem nadawania przez książąt swojego herbu założonemu miastu.

Okres od 1254 do 1355 r. to najlepsze lata w rozwoju Bytomia. Wraz ze śmiercią ostatniego Piasta nastąpił regres i miasto popadło w ruinę gospodarczą.

Po odzyskaniu znaczenia w 2 poł. XIX w., rajca miejski Mach wystąpił z inicjatywą zmiany godła na bardziej przystające do rzeczywistości. W 1886 r. berliński artysta Emil Döppler wykonał nowy herb oparty na wizerunku z tradycyjnej pieczęci ławniczej – tarcza dwudzielna w słup, po prawej stronie (heraldycznie) – czarny gwarek na srebrnym tle, po lewej – złoty półorzeł piastowski na błękitnym tle. Całość wiernie oddaje charakter miasta – piastowską proveniencję oraz wielowiekowe tradycje wydobywcze.

V.4.2. Tradycje budzenia się świadomości narodowej wśród polskojęzycznej ludności Górnego Śląska.

Mowa na ogół jest składnikiem świadomości narodowej. Na Górnym Śląsku posługiwanie się polszczyzną lub gwara górnosląską nie było równoznaczne z poczuciem przynależności do narodowości polskiej. Właściwym początkiem budzenia polskości stał się okres Wiosny Ludów. Prawdopodobnie wynikało to z rosnącej presji germanizacyjnej na Śląsku, związanej z napływem ludności niemieckiej, industrializacją i przyjmowaniem germanizmów w nomenklaturze dotyczącej rozwijającego się dynamicznie przemysłu. Pod ich wpływem zmieniła się również tradycyjna wiejska gwarą śląską. W kontrze do tych zjawisk zaczęły pojawiać się pierwsze polskie stowarzyszenia i czasopisma. Bytom stał się w owym czasie głównym ośrodkiem działalności na rzecz rehabilitacji polskości na Górnym Śląsku. W 1848 r. proboszcz bytomskiej parafii mariackiej, ks. *Józef Szafranek*, zgłosił w niemieckim Zgromadzeniu Narodowym żądanie zrównania prawnego języka polskiego z niemieckim. W Bytomiu powstał też polski Klub Narodowy i zainicjowano wydawanie polskiego *Dziennika Górnosląskiego*, w kręgu którego działał również *Józef Lompa* – pionier oświaty ludowej oraz etnografii, który zapoczątkował systematyczne gromadzenie pieśni i prozy ludowej. W następnych latach symbolami ruchu budzenia polskości stali się *Karol Miarka*, czy ksiądz *Norbert Bonczyk* założyciel polskiego Towarzystwa Świętego Alojzego dla młodzieży, zw. powszechnie **Alojzjaniami**. Pierwsze Towarzystwo św. Alojzego powstało 25 marca 1871 r. na Rozbarku. Ruch grupował śląską młodzież męską i w krótkim czasie ogarnął cały Górny Śląsk. Towarzystwo miało charakter wybitnie polski. Jego statut przewidywał rozwijanie czytelnictwa, wieczorki poetyckie i taneczne, wycieczki, akademie, dyskusje, amatorskie przedstawienia teatralne. W 1884 r. wydano własny śpiewnik pieśni religijnych, towarzyskich i obyczajowych związanych z Polską. Likwidację Towarzystwa nakazał kardynał Kopp biskup wrocławski w połowie 1897 r. Jednak wiele towarzystw św. Alojzego zmieniło tylko nazwę lub zarząd i kontynuowała swoją działalność.

Wzrost nastrojów propolskich przekładał się na systematyczny rozwój w II połowie XIX w. polskiego słowa pisanego. W Bytomiu, w l. 1870–1914 wydawano 15 czasopism polskich (więcej

niż niemieckich). W XX w. obrońcy polskości na Śląsku wykorzystywali już w swojej walce nowe instrumenty, zwłaszcza możliwości płynące z wyborów do Reichstagu. Wśród najbardziej znanych polityków tego okresu wskazać należy *Wojciecha Korfante*go. Jako pierwszy polski deputowany do Reichstagu, ze swojej polskości uczynił polityczny sztandar. Dzięki działalności wielu polskojęzycznych Górnolazaków mieszkańcy regionu od kilku setek lat odłączonego od Polski, nie tylko nie zatracili mowy przodków ale podjęli starania, które po I wojnie światowej przyniosły efekt w postaci przyłączenia części Górnego Śląska do Polski. Wielką rolę w tej kwestii odegrały także **stowarzyszenia kobiece**. Górnolazaczki od początku XX w. wykazywały szczególną aktywność, tworząc własne stowarzyszenia dbające o tradycję. Jak to zwykle bywa, nośnikiem polskości był folklor, gwara, przekazywane z pokolenia na pokolenie pieśni i legendy. Organizacje skupiały *„kobiety śląskie w celu szerzenia i pogłębiania wśród nich świadomości narodowej, zaznajamiania z historią i literaturą polską, budzenia zamiłowania do mowy i pieśni polskiej”*. W Bytomiu w 1900 r. powstało pierwsze Towarzystwo Kobiet na Górnym Śląsku. Zgodnie z zaostrzonym kursem władz pruskich, wszystkie organizacje związane z propagowaniem polskości, traktowano jako związki polityczne, które podlegały kontroli i określonym rygorom. W związku z tym większość towarzystw kobiecych miała charakter niejawný.

V.4.3. Postać Matki Ewy.

Na Górnym Śląsku żywe jest wspomnienie **Matki Ewy i jej działalności charytatywnej**. Córka Waleski i Huberta von Tiele-Wincklerów – ówczesnych właścicieli Miechowic, mając 16 lat przyjęła protestantyzm. Zrezygnowała z dostatniego życia dworskiego i poświęciła się służbie diakonackiej i pracy charytatywnej. W wieku dwudziestu lat Ewa zorganizowała w pałacu swojego ojca ośrodek pomocy dla ubogich zw. Schroniskiem Ewy. Ojciec widząc zaangażowanie córki w pielęgnację chorych, sfinansował powstanie domu opieki, który został nazwany „Ostoja Pokoju”. W następnych latach, ze spadku po zmarłej matce, Ewa znacznie rozbudowała zakład. W latach 1896–1898 na terenie zakładu wybudowano kościół, młyn, piekarnię, szklarnię i niewielki drewniany domek w którym Ewa mieszkała do śmierci. Pochowana jest w Miechowicach a na jej grobie znajduje się prosty krzyż z napisem „Ancilla Domini 1866–1930”.

Zakład opiekuńczy „Ostoja Pokoju” działał do II wojny światowej, w 1945 r. przejęła go parafia ewangelicko-augsburska w Bytomiu, która ponownie odzyskała część budynków w 1990 r., po okresie zarządzania przez państwo. Dzieło Matki Ewy kontynuowane jest obecnie między innymi poprzez prowadzenie przez parafię ewangelicko-augsburską Ewangelickiego Domu Opieki „Ostoja Pokoju”, mieszczącego się w nowo wybudowanym budynku na terenie zakładu.

V.4.4. Tradycje muzyczne, śpiewacze i taneczne.

Bytom zajmuje ważne miejsce na mapie muzycznej Polski. Z miastem związani byli znani kompozytorzy, dla których Bytom był miejscem urodzenia. Pierwsze miejsce wśród nich zajmuje **Grzegorz Gerwazy Gorczycki** (wł. G. Gorczyca) – kompozytor muzyki barokowej, nazwany „polskim Händlem”. Jego imię nosi międzynarodowy festiwal muzyczny, który ma na celu promocję i propagowanie muzyki klasycznej w godnej oprawie i doskonałym wykonaniu, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku muzycznego najwybitniejszego kompozytora okresu polskiego baroku. W ubiegłym roku odbyła się XV edycja festiwalu połączona z obchodami 335 rocznicy urodzin patrona. **Heinrich Schulz-**

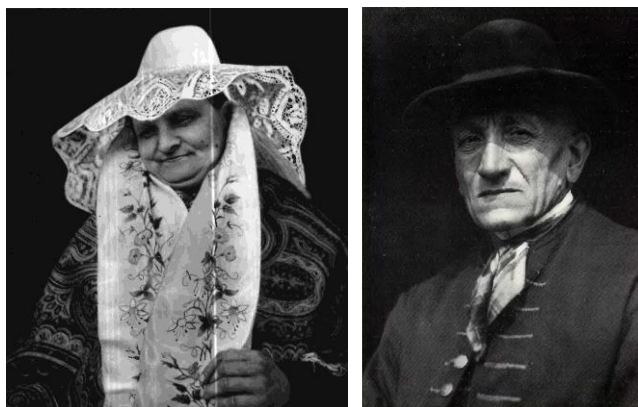
Beuthen, to kolejny bytomski kompozytor, który oprócz studiów na wydziałach chemii, fizyki, filozofii, ukończył także lipskie konserwatorium. Zaliczany jest do kompozytorów szkoły nowoniemieckiej, tworzył na przełomie XIX i XX w., pozostając pod wpływem Lista i Wagnera. Komponował symfonie, poematy symfoniczne, opery, oratoria, psalmy, pieśni. O jego przywiązaniu do rodzinnego miasta świadczy dołączenie jego nazwy do pierwotnego nazwiska Schulz.

Dawne tradycje kontynuowane są w Bytomiu także współcześnie. Po wojnie, za sprawą solisty opery lwowskiej i Metropolitan Opera w Nowym Jorku, Adama Didura, powołana została do życia **Opera Śląska w Bytomiu**. Za inaugurację jej działalności przyjmuje się 14 dzień czerwca 1945 r. – datę wystawienia „Halki” Stanisława Moniuszki, pierwszego przedstawienia operowego w powojennej Polsce. W kolejnych latach bytomski teatr zyskał opinię pierwszej sceny operowej w kraju. Ze sceną związani byli najślynniejsi polscy śpiewacy: Bogdan Paprocki, Andrzej Hiolski, Krystyna Szostek-Radkova, Romuald Tesarowicz, Maria Fołtyn, Wiktoria Calma, Anna Lorenc, Jolanta Wrożyna, Antonina Kawecka, Wiesław Ochman oraz tancerze: Barbara Bittnerówna, Olga Sawicka, Gerard Wilk. Opera bytomska prowadzi również działalność propagatorską i edukacyjną. Promocję młodych talentów stanowią organizowane w Bytomiu od 1979 r., Konkursy Wokalistyki Operowej, noszące imię założyciela Opery Śląskiej – Adama Didura. Dotychczas miało miejsce sześć ogólnopolskich edycji konkursu oraz cztery o charakterze międzynarodowym. Konkurs jest imprezą unikatową – jedną z nielicznych tego rodzaju na świecie – a jego laureaci od kilkunastu lat rozsławiają polską kulturę muzyczną. Miasto ma także osiągnięcia w edukacji muzycznej. Talent i zamiłowanie do muzyki młodzi Bytomianie mogą rozwijać w szkole muzycznej I i II stopnia im. F. Chopina.

W sferze tańca tradycje kultywuje Bytomski Teatr Tańca i Ruchu ROZBARK, który znalazł siedzibę w rewitalizowanych obiektach dawnej kopalni. Osiągnięciami na polu edukacyjnym w tym zakresie poszczycić się może Ogólnokształcąca Szkoła Baletowa im. L. Różyckiego, której wieloletnia owocna działalność umożliwiła uruchomienie w roku akademickim 2007/2008 Wydziału Teatru Tańca, filii zamiejscowej PWST w Krakowie (obecnie Wydział Teatru Tańca Akademii Sztuk Teatralnych).

V.4.5. Tradycje ludowe i folklor.

Dla okolic Bytomia charakterystyczny jest typ ludowego stroju śląskiego zwanego strojem rozbarsko-bytomskim, który noszono we wschodniej, uprzemysłowionej części historycznego Górnego Śląska. Jego nazwa pochodzi od wsi Rozbark – od 1927 r. dzielnicy Bytomia. W wielu przypadkach noszeniem miejscowego stroju manifestowano przynależność do narodowości polskiej. Ubieranie się „po chłopsku” znaczyło tu tyle, co „po polsku”, „po śląsku” i było przeciwwagą procesów germanizacyjnych. Istniało wiele wersji stroju kobiecego na różne okazje, pory roku, a niekiedy nawet i pory dnia. Wpływ na jego wygląd miał także kalendarz liturgiczny. Szczytowy okres rozwoju stroju kobiecego przypada na przełom XIX i XX w.

Strój rozbarski kobiecy i męski ok. 1939 r.

Strój kobiecy inspirowany był XIX-wieczną modą mieszczańską i dworską, która docierała na Śląsk Europy zachodniej i południowej. Dziewczęta chodziły z gołą głową, z pojedynczym warkoczem związanym zieloną, niebieską lub wiśniową wstążką. Na okazje szczególnie uroczyste zakładały *galandę* czyli szeroki wieniec z kolorowych sztucznych kwiatków i błyskotek. Mężatki nakrywały głowy chustami *purpurkami*, z okazji większych uroczystości zamożniejsze kobiety nosiły czepki. *Purpurki*, po złożeniu wiązano w tyle głowy. *Czepiec* w formie budki z krezą z koronki klockowej uszyty był z białego płótna. Koszule, zw. *kabotkami*, z cienkich płócien bawełnianych wykończone były przy szyi i rękawach krezami z cieniwej i delikatnej koronki. Szerokie *spódnice* o gładkich przodach, z bokami i tyłem plisowanymi, zakładane były na spódnice spodnie. Oprócz spódnic noszono również *kiecki* czyli spódnice z doszytym stanikiem. Dziewczęta nosiły spódnice w kolorach jasnych natomiast mężatki, szczególnie starsze, preferowały kolory ciemne. Kieckę lub spódnicę przepasywano *zopaską*. Szyto ją z wzorzystego adamaszku, z materiałów jedwabnych zdobionych malowanymi lub haftowanymi motywami kwiatowymi, z pasiastych płócien z ręcznym haftem. Sukienny gorset zwany *wierzcheniem* zakładano do koszuli z krezami przy szyi i rękawach. Panny i młode mężatki nosiły gorset czerwony, kobiety starsze czarny lub granatowy. Jego ozdobę stanowiło obszycie wokół dekoltu z szerokiej ułożonej w fałdki wstążki i różnego koloru sznureczków, naszytych wokół dziurek służących do zapinania. Niezależnie od stanu cywilnego, szczególnie zimą i w dni chłodne kobiety zakładały *jakle*. *Jakła* to wierzchnie okrycie o luźnym kroju z długimi rękawami, górą marszczonymi z bufką, sięgające bioder. Zdobienie ich było bardzo różnorodne, mogły je tworzyć obszycia z pasmanterii, gipiury, aplikacje, a także hafty. Ważny element stroju stanowiły duże wzorzyste chusty zwane *szaltuchy* noszone jako okrycie wierzchnie. Do stroju odświętnego zakładano *pończochy* i *trzewiki*. Najczęściej zakładano niebieskie, białe lub bawełniane pończochy, a zakładano do nich czarne, krótkie trzewiki lub płytke pantofle. Strój uzupełniały szerokie wzorzyste wstążki, obszycia, sznureczki i błyszczące guziki. Biżuterią noszoną przez kobiety na Śląsku były korale w kolorze krwistoczerwonym do których noszono krzyżyk.

Strój męski. Na Górnym Śląsku męski strój ludowy nosili wyłącznie chłopci, właściciele gospodarstw i ich synowie. Występował w prawie identycznej wersji na całym obszarze Śląska. Letnim okryciem głowy była najczęściej *kania*. Był to filcowy czarny kapelusz z okrągłą główką i dość szerokim prostym rondem. Zimą bogaci gospodarze nosili okrągłe *czapki tchórzówki* z ciemnego aksamitu lub sukna, z szerokim otokiem z futra tchórza. *Koszule męskie* szyto z białego, lnianego lub bawełnianego płótna. Miały one długie rękawy z mankietami i niewielki, wykładany kołnierzyk a ich ozdobę stanowiły rzędy

mereżek. Pod szyją wiązano jedwabną chustkę tzw. *jedbowkę*. Wierzchnią część stroju stanowiły: kamizelka – *bruclik*, kaftan – *kamzela* i *płaszcz*. Zarówno brucliki jak i kamzele były długie do bioder i nieznacznie dopasowane, z trzema fałdami poniżej pasa na plecach. Przy szyi wykończone były stojącym kołnierzykiem a po bokach miały wpuszczone kieszenie przykryte klapkami. Ich ozdobę stanowił granatowy sznureczek naszyty wzdłuż krawędzi, a na kieszeniach granatowe chwosty oraz guziki, a także ozdobne dziurki i naszytce je imitujące. Płaszcz szyto z tych samych tkanin, co bruclik i kamzelę. Miał on podobny krój i zdobienia. Mężczyźni nosili dwa rodzaje *spodni*: skórzane (*jelenioki*, *skórzoki*) i wełniane (*bizoki*). Spodnie noszono wpuszczone do czarnych butów z cholewami. Noszono również krótkie buty do kostek.

Członkowie zespołu folklorystycznego w tradycyjnych strojach

Większość obrzędów związanych ze świętami religijnymi ma podobną formę i charakter na obszarze całego Śląska. Uroczyscie obchodzi się Boże Ciało, Zaduszki, obrzędy związane ze Świętami Wielkanocnymi (Niedziela Palmowa, Świecenie Pokarmów), czy Bożym Narodzeniem (Orszak Trzech Króli). Dla Bytomia, do niedawna, charakterystyczne były tzw. **Betlyjki**⁶² – tradycyjne śląskie szopki domkowe, wypełnione nieruchomymi figurkami, nawiązują swym kształtem do pasterskiego szałas, szopy lub górskiej grotty. Szopki te do niedawna powszechnie towarzyszyły mieszczańskim i robotniczym rodzinom w okresie świąt, dziś w większości podziwiać je można jedynie w muzeach, np. w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu i Muzeum Misyjnym OO. Franciszkanów w Katowicach-Panewnikach.

Bytomianie, podobnie jak mieszkańcy innych starych miast, mają swoje **legendy i podania**, których zbiory opracowywano już przed wojną⁶³. Najbardziej znane to: *Karol Pistulka*, *Legenda o czarnym psie*, *Legenda o dobrym sercu Pistulki*, *Legenda o skarbniku*, *Legenda o utopcu z Żabich Dołów*, *O zbójnikach z Bytomia i okolic*, *Legenda o Walentym Dyngosie*. Ta ostatnia, podobnie, jak legenda o Pistulce opowiada o postaciach

⁶² <http://mapaobrzadowa.pl>; projekt realizowany przez Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfańskiego dofinansowany przez MKiDN – badanie i prace dokumentacyjne zwyczajów i obrzędów na terenie województw śląskiego i opolskiego; celem badań – ukazanie skali zmian, jakie zaszły na historycznej ziemi górnośląskiej na przestrzeni ostatnich lat oraz pokazanie motywacji przyświecającej społecznościom pielęgnującym lokalne tradycje

⁶³ A. Perlick, *Sagen der Stadt Beuthen*, Beuthen 1926, s. 14-15; R. Wrodarczyk, *Legendy starego Bytomia i okolic*, Bytom 1994

historycznych, z którymi związane są konkretne miejsca, np. tzw. Wieszadło, czyli miejsce kaźni rozbójnika Dyngusa, upamiętnione dziś krzyżem.

V.4.6. Tradycje górnicze.

Od 2 poł. XIX w. oblicze miasta kształtował, przede wszystkim, przemysł górnictwa węgla kamiennego. Wywarło to ogromny i wszechstronny wpływ na życie mieszkańców, także przez ukształtowanie odrębnego światopoglądu, kodeksu honorowego, sposobu zachowania i życia górniczych rodzin, na co wpływ miała specyfika niebezpiecznej pracy górniczej. Życie i zwyczaje górnośląskich rodzin górniczych mają swojego kronikarza w osobie Kazimierza Kutza, który pięknie je ukazał w swojej trylogii filmowej – „Sól ziemi czarnej”, „Paciorki jednego różańca” i „Pierścionek z orłem w koronie”, składając hołd prostemu, pracowitemu i uczciwemu, a nierzadko pełnemu dramatów i tragedii, życiu rodzin na Górnym Śląsku. Liczne elementy tradycji górniczych przetrwały i są do dziś kultywowane, mimo przemian w życiu gospodarczym i zawodowym miast górnośląskich.

Barbórka jest dorocznym zwyczajem i obyczajem świątecznym grupy zawodowej górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku praktykowanym od początku XIX w. do chwili obecnej. Obchodzona 4 grudnia, w dniu patronki św. Barbary, wpisała się w przestrzeń kulturową dzięki przekazom pokoleniowym i środowiskowym. Stanowi nieodłączny element górniczej tożsamości. Charakteryzuje się silnymi walorami wspólnototwórczymi, co jest szczególnie ważne dla pracowników kopalń węgla kamiennego, bowiem od poł. XIX w. do lat 70. XX w. liczebność wspólnoty opierała się w znacznym stopniu na ruchach migracyjnych. Wspólne świętowanie jednoczyło tę grupę wokół wspólnych wartości a także wspierało kształtowanie się więzi międzyludzkich.

Obchody barbórkowe rozpoczyna o świcie przemarsz górniczej orkiestry dętej, po czym górnicy w galowych mundurach w uroczystym pochodzie ruszają do kościoła na mszę, po której udają się na cmentarz, by pomodlić się przy grobach zmarłych kolegów. Następnie odbywają się liczne akademie i spotkania, na których górnicy otrzymują nominacje, odznaczenia i szpady górnicze. Do tradycji górniczej należą także spotkania gwarków — „karczmy piwne”, podczas których pije się piwo, śpiewa piosenki biesiadne oraz uczestniczy w zabawach i konkursach. Zwyczaj jest stosunkowo młody i funkcjonuje w kulturze górniczej od lat 80. XX wieku. Zanikającą natomiast tradycją jest skok przez skórę z udziałem „lisów” — młodych adeptów górnictwa, oraz „Starych Strzech” — starszych górników, wprowadzających ich do stanu górniczego.

Barbórka ma także szersze, regionalne oraz ponadregionalne znaczenie, jest rozpoznawalna poza Górnym Śląskiem. Ze względu na likwidację wielu kopalń, górnicze tradycje odchodzą w zapomnienie, tracąc swoje naturalne zaplecze gospodarcze i społeczne.

Święto zostało w 2018 r. wpisane na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*.

Przemarsz orkiestry górniczej

Mundur górniczy. Mundur wprowadzony został w XVIII w. w górniczych okręgach Niemiec. Swoją uniform polscy górnicy zawdzięczają Fryderykowi Wilhelmowi Redenowi, który jako Wyższy Starosta Górniczy Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu obowiązek noszenia munduru wprowadził w 1795 r. W zamyśle reformatora pruskiego przemysłu, taki jednolity strój miał podkreślać związek górnictwa z państwem i charakter pracy w kopalni rozumiany jako służba. Ówczesny mundur miał charakter fraka i w zależności od pełnionej funkcji mógł różnić się kilkoma elementami. Często spotkać można opinię, iż hrabia Reden szczególną wagę przywiązywał do więzi między górnikami i budowania wspólnotowych relacji – jednolite umundurowanie miało służyć także tym właśnie wartościom. Ostatecznie kwestie umundurowania wyjaśniono w przepisach do ustawy o Korpusie Górniczym z 1817 r. Ustanowiony w 1949 r., a nawiązujący do munduru z końca XIX w., honorowy czarny mundur galowy ozdobiony jest wieloma wystylizowanymi dekoracjami, które nawiązują do dawnej odzieży roboczej, w której pełniły konkretne funkcje użytkowe. I tak miotelka do czyszczenia otworów strzałowych, którą górnik trzymał zatknietą za taśmę na kapeluszu, zamieniła się w pióropusz. Krótka pelerynka to pozostałość kapy chroniącej przed wodą lejącą się ze stropu. Zakładki na piersiach i rękawach służyły do wtykania za nie lontu i krzesiwa niezbędnych przy robotach strzałowych. Stałym dodatkiem munduru galowego jest szpada górnicza. Obecnie, oprócz munduru galowego, używany jest tzw. mundur służbowy w kolorze stalowym. Dystynkcje na nim świadczą o posiadanym stopniu górniczym.

Godło górnicze – pyrilik (młot) i żelazko (krótki kilof). Służyły one górnikom do rozbijania rud i węgla. Obecna forma godła została wystylizowana w jednym z przedwojennych czasopism górniczych, tak, że całość daje się wpisać w koło, przy czym pyrilik spoczywa na żelazku.

Skarbnik to duch kopalnianych podziemi znany wśród ludu śląskiego. Siwobrody starzec jest przedstawiany zarówno jako dobry opiekun pracujących pod ziemią, jak też jako groźny i mściwy władca dusz górników, którzy zginęli w kopalni. Wszelkie skarby, kruszce

znajdujące się w podziemiach również według legend należą do Skarbnika (Skarbka). Jest bohaterem wielu legend i opowieści górniczych.

Orkiestry górnicze stanowią istotny element obyczajowości górniczej. Nie można sobie bez nich wyobrazić żadnego święta, ani uroczystości kopalnianej. W dniu Barbórki, o świcie, robią pobudkę mieszkańcom osiedli górniczych, wzywając ich do świętowania.

Zwyczaj muzykowania w górniczej orkiestrze dętej na Śląsku sięga drugiej połowy XIX w. To wtedy rozpoczął się ruch amatorskich zespołów muzycznych. Tradycja ta, pomimo przemian zachodzących w przemyśle węglowym, jest wciąż silna. W Bytomiu, mieście, którego tożsamość zrodziła się na węglu, od 100 lat pielęgnuje ją **Górnicza Orkiestra Dęta Bytom im. Józefa Słodczyka**. Orkiestrę założył w Miechowicach górnik Franciszek Gyla w 1920 r., jednocześnie stając się jej pierwszym kapelmistrzem. Istnienie orkiestry wiąże się ściśle z kopalnią „Miechowice” oraz górniczymi i muzycznymi tradycjami regionu. W momencie powstania orkiestra liczyła 20 osób grających na własnych instrumentach, próby odbywały się w mieszkaniu kapelmistrza. Orkiestra grała głównie na górniczych i kościelnych świętach, pogrzebach, zagrała także podczas Plebiscytu w 1921 r. Jako ciekawostkę stanowiącą o sile tradycji należy dodać, że najmłodszym członkiem orkiestry był wówczas piętnastoletni Augustyn Słodczyk – górnik kopalni i ojciec wieloletniego kapelmistrza Orkiestry, Józefa Słodczyka

Zapaść górnosłaskiego górnictwa przełożyła się na sytuację orkiestr – w XX wiek weszło ich niespełna sto, koniec pierwszej dekady XXI w. to już tylko pięćdziesiąt kilka zespołów instrumentalnych zrzeszonych w śląskim oddziale Polskiego Związku Chórów i Orkiestr. Mimo to, łatwo spotkać je tam, gdzie pojawiają się od prawie 150 lat - na festynach, uroczystościach, rocznicach. Orkiestra bytomska jest jedną z niewielu na Śląsku, która prowadzi działalność mimo zamknięcia kopalni. Choć wywodzi się z Miechowic, przez lata dołączali do niej muzycy grający w zespołach przy kopalniach "Bobrek" i "Centrum" oraz członkowie niezwiązani z branżą górniczą. Obecnie skład orkiestry jest bardzo zróżnicowany – liczy około 70 muzyków, a wśród nich nie brak kobiet, seniorów i młodych instrumentalistów.

V.5. INSTYTUCJE I STOWARZYSZENIA ZWIĄZANE Z OPIEKĄ I OCHRONĄ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA.

Kultura to ważny obszar aktywności miejskiej, wpływa ona znacząco na jakość życia mieszkańców. Jest nie tylko istotnym elementem wizerunku miasta oraz odpowiedzią na potrzebę tworzenia i kontaktu ze sztuką ale również narzędziem integracji i budowania wspólnej tożsamości lokalnej mieszkańców. Ogromną rolę w kształtowaniu pozytywnej i aktywnej postawy społecznej w sferze kultury, sztuki, tradycji odgrywają **instytucje kultury i organizacje pozarządowe**. Ich działania mogą być bezpośrednie (wystawy i lekcje muzealne, przedstawienia teatralne, propagowanie wiedzy o sztuce, historii i tradycji, promowanie postaw kulturotwórczych i poznawczych wobec dziedzictwa kulturowego, itd.) i pośrednie – aktywizują społeczności, pobudzają ich zainteresowania, integrują przedstawicieli różnych środowisk, kształcąc przedsiębiorczego, ciekawego świata i swojego najbliższego otoczenia człowieka, gotowego do podejmowania różnych aktywności.

W Bytomiu działa kilka ośrodków kulturalnych o znaczeniu ponadregionalnym i międzynarodowym. Są to: Opera Śląska, Muzeum Górnosłaskie, Bytomski Teatr Tańca

i Ruchu ROZBARK, Bytomskie Centrum Kultury (BeCeK), Centrum Sztuki Współczesnej KRONIKA.

V.5.1. Muzeum Górnos Śląskie.

Główna rola w poruszonych powyżej kwestiach przypada muzeum Górnos Śląskiemu, które jest jedną z najstarszych placówek muzealnych na Górnym Śląsku. Jego początki sięgają 1910 r., kiedy to grupa miłośników dziejów ytomia założyła Bytomskie Towarzystwo Historyczno-Muzealne. Dziś Muzeum Górnos Śląskie jest poważną placówką muzealno-naukowo-edukacyjną o bogatych zbiorach, potężnym dorobku naukowym i autonomicznym programie. W Muzeum funkcjonuje siedem działów merytorycznych: Archeologii, Etnografii, Historii, Przyrody, Sztuki, Edukacji, Promocji i Wydawnictw oraz Biblioteka. Muzeum, dzięki swoim zbiorom i prowadzeniu lekcji muzealnych, odgrywa ogromną rolę w upowszechnianiu wiedzy na temat tradycji i niematerialnego dziedzictwa kulturowego ziemi górnos Śląskiej. Ekspozycje muzeum składają aktualnie z trzech się z wystaw stałych:

- *Z życia ludu śląskiego XIX -XX wieku*
- *Galeria Malarstwa Polskiego*
- *Przyroda Górnego Śląska. Wody i mokradła*

i z czterech wystaw czasowych. Obecnie są to: „Rośliny z paszportem”, „Najcenniejsze. Wystawa czasowa z okazji jubileuszu 110-lecia Muzeum Górnos Śląskiego w Bytomiu”, „Pomiędzy magią a religią”, „Bojownikom niepodległości”.

Zbiory *Działu Archeologii* liczą około 293 000 pozycji inwentarzowych i obejmują różne okresy: od paleolitu po średniowiecze i renesansu. Najliczniej reprezentowana jest epoka brązu i okres halszacki. Ekspozyty pochodzą z badań wykopaliskowych prowadzonych na osadach i cmentarzyskach ludności kultury łużyckiej. Ze stanowisk tych w zbiorach działu znajduje się znaczna ilość ceramiki, narzędzi, ozdób. Niezwykle cennym zabytkiem są multanki – dęty instrument muzyczny uznawany za najstarszy tego typu obiekt na terenie Polski. Coraz lepiej udokumentowany jest okres późnego średniowiecza i renesansu, zasilany stałym napływem materiałów pochodzących z badań zespołu miejskiego Bytomia. Na uwagę zasługuje zbiór gotyckich i renesansowych kafli.

Wśród 20 000 *muzealiów etnograficznych* zgromadzonych w Muzeum Górnos Śląskim wyróżnia się kolekcja strojów ludowych wszystkich subregionów Górnego Śląska. Wiele uwagi poświęcono gromadzeniu zabytków związanych z podstawowymi zajęciami ludności: rolnictwem, hodowlą, górnictwem i popularnymi na Śląsku rzemiosłami: kowalstwem, plecionkarstwem, bednarstwem, szewstwem, kołodziejstwem, rymarstwem. Obrazu śląskiej kultury ludowej dopełniają elementy wyposażenia tradycyjnych wnętrz mieszkalnych Ślązaków – a więc meble, drobne sprzęty, wyroby ceramiczne, metalowe, tkaniny.

Dział *Historii Muzeum Górnos Śląskiego* jest w posiadaniu zróżnicowanej kolekcji zabytków, z których najstarsze pochodzą z XVI w. Są to księgi cechowe, dokumenty procesowe, sprawozdania rady miejskiej. Trzon zbioru stanowią jednak zabytki nowsze pochodzące z XIX w. oraz w większości z XX wieku. Istotną jego częścią jest zespół zabytków dotyczących powstań śląskich i plebiscytów z lat 1919-1921: duży zbiór zdjęć powstańczych (oddziały powstańcze, sprzęt, uzbrojenie, zdjęcia portretowe) oraz mundury i sztandary powstańcze. Wśród muzealiów historycznych wyróżniają się zabytki ikonograficzne i kartograficzne z XVIII, XIX i XX w. W zbiorach działu znajdują się też cenne obiekty związane ze społecznością Kresowiaków bytomskich.

Dział Przyrody posiada bogatą kolekcję owadów, liczącą około 350 000 okazów, obszerna jest również kolekcja ornitologiczna. Zbiory uzupełniają niewielkie kolekcje ssaków, pajęczaków i muszli mięczaków oraz zbiór 1000 szklanych klisz fotograficznych z okresu międzywojennego, dokumentujących florę i faunę regionu.

Obszerny *Dział Sztuki* tworzą kolekcje: malarstwa polskiego od końca XVIII w. do czasów najnowszych; malarstwa europejskiego XVI-XX w.; rysunku polskiego XIX-XX w. (m.in. Piotr Michałowski, Witold Wojtkiewicz, Eugeniusz Zak, Tadeusz Kulisiewicz); grafiki polskiej XVIII-XX w. (m.in. Jan Piotr Norblin, Aleksander Orłowski, Michał Płoński, Józef Pankiewicz, Leon Wyczółkowski, Jan Lebenstein, Roman Opałka); grafiki europejskiej XVI-XX w.: szkoły włoskiej (m.in. Agostino Carracci, Giovanni Battista Piranesi), szkoły niderlandzkiej (m.in. Hendricks Goltzius), szkoły francuskiej (m.in. Jacques Callot, Charles François Daubigny), grafiki niemieckiej (m.in. Albrecht Dürer, Louis Corinth); nowoczesnej rzeźby polskiej (m.in. Henryk Kuna, Xawery Dunikowski, Stanisław Szukalski); rzemiosła artystycznego – kolekcja ceramiki polskiej XVIII-XXw., wyroby manufaktur śląskich; wyroby kowalskie i ślusarskie; wyroby z cyny; odlewy Huty Gliwickiej; szkło polskie oraz meble, zegary, tkaniny, wyroby ze srebra.

Galeria Malarstwa Polskiego w Muzeum Górnośląskim powstała w 1946 r. i obejmuje kolekcję obrazów od początku XIX wieku do połowy XX wieku. Ekspozycja ta ma układ chronologiczno-problemowy przedstawiający rozwój sztuki i jej kierunki.

Cenną inicjatywą muzeum jest cykl bezpłatnych warsztatów wykonywania i zdobienia poszczególnych elementów tradycyjnego stroju śląskiego. Prócz warsztatów powstał szereg wykładów tematycznych o stroju rozbarskim (bytomskim), połączonych z pokazem eksponatów.

Muzeum poszerza stale swoją ofertę multimedialną, która udostępniana jest na jego stronach internetowych. Postępuje digitalizacja zbiorów, które sukcesywnie udostępniane są w systemie. Jest to sposób na zminimalizowanie skutków niekorzystnych zjawisk, związanych np. z ograniczeniami sanitarnymi, których doświadczyliśmy w ostatnim roku. Wykorzystując możliwości, jakie dają nowe technologie, mamy bowiem obecnie możliwości wirtualnego obcowania ze sztuką, nauką, informacją, pięknem.

W związku z tym powstał projekt *Muzeum pod lupą*, który ma na celu stworzenie i udostępnienie w sieci siedmiu filmów – mini ścieżek zwiedzania wystaw stałych Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Każdy odcinek to osobna opowieść. W ten sposób mamy szansę poznać faunę i florę śląskich mokradeł, ucząc się jednocześnie zasad tropienia zwierząt, nauczymy się patrzeć na portrety i odczytywać z nich istotne informacje, zobaczymy jak zmieniały się malarskie krajobrazy przez ostatnie 200 lat i jak różnie na świat patrzyły kolejne pokolenia, udamy się w sentymentalną podróż do śląskiego domu, poznając jego tradycyjny wygląd i zwyczaje. To tylko część z planowanych tematów. Najważniejsze zabytki muzeum zostaną pogrupowane w bloki tematyczne a każdy z prezentowanych eksponatów zostanie osadzony w kontekście kulturowym lub przyrodniczym i zaprezentowany za pomocą ciekawej narracji.

V.5.2. Organizacje pozarządowe.

W Bytomiu zarejestrowano ponad 230 organizacji pozarządowych o różnym profilu działalności, prowadzących działania dla wszystkich grup wiekowych. W tej liczbie, na ponad 140 organizacji pozasportowych, aż 86 ma zapisane w statucie cele związane z kulturą i dziedzictwem historycznym.

Działalność stowarzyszeń spotyka się z życzliwością i wsparciem władz samorządowych. Z myślą o bytomskich NGO-sach otwarto nowe miejsce aktywizacji i integracji pod nazwą „*lokal w Bytomiu*”. Lokal przeznaczony dla organizacji pozarządowych, grup formalnych, nieformalnych oraz niezrzeszonych społeczników stanowić ma przestrzeń, w tym również wirtualną, do spotkań, nawiązywania relacji, wymiany myśli i rozwoju działalności. Docelowo w lokalu będzie można uzyskać także wsparcie infrastrukturalne i techniczne, polegające na udostępnianiu przestrzeni oraz jego zaplecza bytomskim organizacjom. Działaczki i działacze 3. sektora skorzystać będą mogli również z ciekawej oferty szkoleń i webinarów. Lokal będzie miejscem dla każdego aktywnego mieszkańca miasta.

Niektóre stowarzyszenia, których działalność wiąże się z dziedzictwem kulturowym⁶⁴:

1. Fundacja Historii Kobiet (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cel działania: badanie dziedzictwa kulturowego i społecznego kobiet w historii oraz promowanie tej wiedzy).
2. Stowarzyszenie Angel (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cele działania: na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego zamieszkujących w Bytomiu-Bobruku).
3. Stowarzyszenie Liga Kobiet Nieobojętnych (zakres działania: promocja bytomskiej kultury, historii, walorów turystycznych, promocja nowego wizerunku Bytomia, atrakcyjnego dla inwestorów i turystów, inicjowanie działań na rzecz idei „czysty Bytom”).
4. Stowarzyszenie Górnośląskich Kolei Wąskotorowych (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cel działania: utrzymanie w dobrym stanie zachowanych obiektów, taboru i linii Górnośląskich Kolei Wąskotorowych oraz prowadzenie ruchu pociągów, głównie w sezonie letnim. Stowarzyszenie jest licencjonowanym przewoźnikiem kolejowym)
5. Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji „Pro Fortalitium” (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cele działania m.in. renowacja zabytkowych budowli i dzieł architektury militarnej oraz zabytkowych militariów).
6. Stowarzyszenie Ochrony Zabytków Architektury i Techniki (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, cel działania: czynna i bierna ochrona zabytków architektury i techniki oraz edukacja w zakresie ich ochrony).
7. Stowarzyszenie zwykle „Monitoring Zabytków” (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego cel działania: propagowanie prawidłowych zachowań w zakresie ochrony opieki i konserwacji zabytków).
8. Towarzystwo Miłośników Bytomia (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego cel działania: rozwijanie zainteresowań społeczeństwa historią Bytomia, ochroną pomników, pamiątek i zabytków, utrwalanie pamięci ludzi, którzy przysłużyli się rozwojowi gospodarczemu i kulturalnemu miasta).
9. Oddział Śląski Towarzystwa Opieki Nad Zabytkami w Bytomiu (zakres działania: kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego cel działania:

⁶⁴ pełna lista działających aktualnie w Bytomiu NGO-sów udostępniona jest na stronie internetowej miasta: <https://www.bytom.pl/dla-mieszkanca/bytomskie-organizacje-pozarzadowe>

propagowanie potrzeby opieki nad zabytkami i krajobrazem kulturowym oraz krzewienie wiedzy o zabytkach i promowanie wiedzy historycznej poprzez turystykę).

10. Stowarzyszenie Dawno temu w Bytomiu.

V.6. OBIEKTY ZABYTKOWE STANOWIĄCE WŁASNOŚĆ GMINY BYTOM

Władza gminna jako gospodarz terenu, nad którym sprawuje pieczę, realizuje zasady **ochrony** zabytków i dziedzictwa kulturowego zgodnie z przepisami zawartymi w ustawie *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Na Gminę spadają jednak również obowiązki właścicielskie, związane z **opieką** nad obiektami zabytkowymi, których jest posiadaczem⁶⁵. Wobec tych obiektów władze zobowiązane są do sprawowania opieki, polegającej w szczególności na zapewnieniu warunków do: naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku i jego znaczeniu dla kultury. Gmina Bytom posiada prawo własności do następujących obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na jej terenie:

- **park krajobrazowy Fazaniec** w Bytomiu-Szombierkach
- **Park Miejski im. F. Kachla**
- **park na Górze Gryca**
- **IV LO im. Bolesława Chrobrego**, Pl. Sikorskiego 1 (1902; C. Brugger)
- **Zakład Kąpielowy**, ulica Parkowa 1 (1929-31; C. Schmidt)
- **budynek Szpitala Specjalistycznego nr 1**, ul. S. Żeromskiego 7 (1897; P. Jackisch)
- **kamienica mieszkalna**, ob. siedziba MDK Nr 1, ul. Powstańców Warszawskich 12
- **zespół osiedla robotniczego Kolonia Zgorzelec** (1897–1901)
- **założenie pałacowo-parkowe Thiele-Wincklerów** (XIX w.)
- **zespół zabudowy rejonu głównego dawnej kopalni Rozbark** ul. Chorzowska 12 (1907, 1911; E.G. Zilmannowie)
- **siedziba Urzędu Miasta**, ul. Parkowa 2 (1915, K. Aronson)
- **Urząd Stanu Cywilnego**, ul. Olejniczaka 22 (1 ćw. XX w., d. bursa gimnazjum polskiego)
- **część zespołu "Nowej Kolonii Robotniczej"** w Bobrku (1907-22)

Obiekty rejestrowe stanowiące własność gminy Bytom charakteryzują się dużą różnorodnością. Są to zarówno zespoły komponowanej zieleni wraz z elementami architektonicznymi, jak i pojedyncze obiekty architektoniczne a także zespoły zabudowy o zróżnicowanej funkcji – od mieszkaniowej, poprzez publiczną, do przemysłowej. Wszystkie te obiekty odgrywały i nadal odgrywają istotną rolę w życiu dawnych i współczesnych mieszkańców miasta.

Oprócz tego, gmina jest współwłaścicielem znacznej liczby kamienic miejskich w ramach wspólnot mieszkaniowych, posiadając w nich różnej wysokości udziały. Większa część z nich ujęta jest w gminnej ewidencji zabytków.

⁶⁵ rozróżnienie pojęć „ochrony zabytków” i „opieki nad zabytkami” – patrz: Ustawa, art. 4 i 5

VI. OCENA SZANS I ZAGROŻEŃ DLA ŚRODOWISKA KULTUROWEGO BYTOMIA

Obecnie w Gminnej Ewidencji Zabytków Bytomia figuruje 2 312 obiektów zabytkowych. Spośród nich 87 znajduje się również na liście obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego. Rejestrowym obiektem jest także stanowisko archeologiczne – grodzisko wczesnośredniowieczne, położone na południe od dworca głównego w Bytomiu nad rzeką Bytomką. Pozostałych stanowisk archeologicznych mamy ponadto na terenie miasta 72. Nasycenie miasta substancją zabytkową i utrzymanie jej we właściwym stanie stanowi dla władz miasta i właścicieli obiektów duży problem. Zabezpieczenie, rewaloryzacja, zmiana funkcji w zgodzie z wymogami konserwatorskimi jest sporym wyzwaniem dla użytkowników historycznych budowli. Skala zaniedbań na tym polu sięgająca czasów minionych jest ogromna i przez wiele lat jeszcze będzie kładła się cieniem na działania władarzy miasta. Należy zauważyć postęp na tym polu w stosunku do lat ubiegłych, choć środki finansowe niezbędne do poprawy stanu zabudowy przekraczają możliwości budżetu miasta oraz właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych. Niewystarczające są zarówno krajowe środki pomocowe jak i zewnętrzne mechanizmy wspomagające pielęgnację dziedzictwa kulturowego.

Oczywistym jest, że przemysł górniczy a szczególnie rabunkowa eksploatacja węgla kamiennego przyczyniły się do katastrofalnego zużycia infrastruktury miejskiej Bytomia. Pozytywem dzisiejszych czasów jest to, że nie prowadzi się już wydobywania węgla „za wszelką cenę”, bez względu na skutki a przemysł ciężki i gospodarka oparta na węglu zastępowana jest stopniowo gospodarką opartą na usługach i przemyśle wysokich technologii. Dzięki temu zabezpieczanie tkanki miejskiej przed ewentualnymi skutkami „ciężkiej” działalności przemysłowej ma sens i szanse powodzenia. W związku z tym można już myśleć nie tylko o stronie technicznej zagrożonych obiektów ale także zadbać o walor historyczny i estetyczny obiektu.

Od lat 90.XX. postępują zmiany właścicielskie w obrębie budownictwa komunalnego, w którym duży udział ma budownictwo historyczne. Powszechne stało się nabywanie na własność lokali lub całych obiektów przez dotychczasowych najemców i powstawanie wspólnot mieszkaniowych, które samodzielnie, coraz intensywniej gospodarują mieniem. Skutkuje to zwiększeniem pozytywnego nastawienia do dbałości i troski o obiekty zabytkowe ale równocześnie niejednokrotnie unaocznia brak profesjonalizmu w remontowaniu obiektów historycznych i staje się zarzewiem konfliktów między mieszkańcami i służbami konserwatorskimi. Zjawisko to ujawniło się, m.in. przy okazji masowego podejmowania termomodernizacji budynków. Temat ocieplania budynków znalazł swoje odzwierciedlenie w załączniku nr 1 do pisma Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 28 lutego 2020 roku w sprawie termomodernizacji obiektów zabytkowych⁶⁶. W załączniku wskazano możliwości poprawy bilansu energetycznego różnymi sposobami.

W podobnej sytuacji znajdują się administratorzy budowli sakralnych, choć tu dochodzą jeszcze inne problemy. Budynki wymagają zabezpieczeń antywłamaniowych oraz instalacji przeciwpożarowych i ogromnych a te z kolei wymagają regularnych, okresowych przeglądów. Z drugiej strony

⁶⁶ Pismo Generalnego Konserwatora Zabytków, sygn.: DOZ.070.2.2020.JW.

mamy mniejsze prawdopodobieństwo niekontrolowanych przeróbek budowlanych ze względu na to, że zarządca jest jeden a obiekty kościelne są wykorzystywane tylko w celach kultowych.

Jeśli chodzi o zabytkowe obiekty użyteczności publicznej, to podlegają one zazwyczaj wysokiemu reżimowi budowlanemu ale również można łatwiej w tym przypadku egzekwować przepisy o ochronie dóbr kultury. Można by w tym miejscu wspomnieć o zagrożeniu jakie niesie „betonowanie” czy wykładanie wszelkich publicznych dróg, chodników, placów, itp. materiałami wielkopłytowymi. To pociąga za sobą częstokroć problemy z wodą burzową a to z kolei grozi podtopieniami, również przestrzeni historycznych.

Jeśli chodzi o stanowiska archeologiczne nadal trzeba pamiętać, że tylko część obiektów ujawniona jest w gminnej ewidencji zabytków, za pewnik należy uznać fakt, że przy okazji prowadzenia prac na obszarach historycznych dojdzie do ujawnienia nowych faktów osadniczych. Należy więc wykazywać się ostrożnością przy prowadzeniu wszelkich robót ziemnych. Z jednej strony takie inwestycje jak: budowa domów, dróg, melioracje, wodociągi, itp. sprzyja poszerzeniu naszej wiedzy archeologicznej, z drugiej jednak strony zabytkom archeologicznym grozi w związku z robotami zniszczenie a często też kradzież i wywóz za granicę, stanowią bowiem one coraz bardziej pożądane przez kolekcjonerów eksponaty.

W przypadku zabytków ruchomych mamy do czynienia głównie z obiektami sztuki sakralnej. Zagrożeniem tutaj jest głównie kradzież i dewastacja. Najczęściej administratorzy parafii starają się we współpracy ze służbami konserwatorskimi podołać fachowej renowacji obiektów rejestrowych a także zabezpieczać je przed kradzieżą. Współpraca z odpowiednimi służbami, w tym także z władzami miasta daje szansę na eksponowanie odpowiednio odrestaurowanych i zabezpieczonych obiektów, co cieszy oko nie tylko wiernych ale wpływa na zwiększenie ruchu turystycznego a także wzmacnia więzi młodzieży z regionem.

Poniżej przedstawiono w formie tabelarycznej zestawienie czynników, mogących mieć wpływ na aktualny stan dziedzictwa kulturowego, na perspektywy rozwoju ochrony i opieki nad dziedzictwem oraz na sposoby jego wykorzystania w życiu społeczno-gospodarczym regionu. Zestawienie ma formę analizy SWOT, nazywanej tak od pierwszych liter angielskich wyrazów wartościujących czynniki wpływające na opisywane sfery życia i mających odpowiedniki w polskich określeniach, użytych w poniższej tabeli.

Analizę SWOT można stosować do budowania planów opieki nad dziedzictwem gminy. Poniżej zestawiono czynniki analizy dla gminy Bytom, które mogą mieć wpływ na możliwości rewitalizowania dóbr kultury oraz ich ochronę.

ANALIZA SWOT

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE BYTOMIA	
mocne strony	słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> ▪ korzystne położenie miasta w dużej aglomeracji śląskiej (w pobliżu Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice) ▪ położenie miasta na szlaku kolejowym Górny Śląsk-Poznań-Pomorze ▪ dobre połączenia komunikacyjne ▪ rozwinięta baza edukacyjna ▪ rozwinięta współpraca terytorialna (samorządowa i zagraniczna) ▪ bogata i barwna historia miasta i regionu ▪ liczne obiekty zabytkowe ▪ działalność organizacji pozarządowych związanych z dziedzictwem kulturowym, regionem i powstawanie inicjatyw lokalnych ▪ udzielanie przez Gminę Bytom dotacji do prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków nie będącym własnością Gminy 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ wizerunek Śląska jako regionu niezbyt ciekawego turystycznie, kojarzonego głównie z funkcjami gospodarczymi ▪ degradacja części zabytków i obiektów kultury ▪ niewystarczające informacje na temat obiektów zabytkowych ▪ niska świadomość właścicieli zabytkowych obiektów nt. ograniczeń związanych ze stosowaniem niektórych technologii remontowych i rewitalizacyjnych ▪ trudności z zaangażowaniem mieszkańców w działania rewitalizacyjne
szanse	zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> ▪ wykorzystanie propozycji Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, wg której Bytom ma zostać beneficjentem specjalnej puli unijnych środków, udostępnionych dla tzw. Obszarów Strategicznej Interwencji. ▪ wizerunek miasta kojarzący się jako silny ośrodek kulturalny (Opera Śląska, Bytomski Teatr Tańca i Ruchu-Rozbark, Ogólnokształcąca Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina, Ogólnokształcąca Szkoła Baletowa im. Ludomira Różyckiego, Wydział Teatru Tańca Akademii Sztuk Teatralnych, Muzeum Górnośląskie, Muzeum Domek Matki Ewy w Miechowicach) ▪ położenie nacisku na rozwój turystyki edukacyjnej i kulturowej (Górnośląska Kolejka Wąskotorowa) ▪ zwiększenie dostępności informacji dla mieszkańców o możliwościach uzyskania dofinansowania dla inwestycji związanych z rewitalizacją dóbr kultury ▪ akcja edukacyjna i propagatorska skierowana do społeczności lokalnych ▪ aktywizacja społeczności lokalnych ▪ akcja promocyjna skierowana na zewnątrz (wydawnictwa promocyjne, reklama medialna) ▪ remonty obiektów zabytkowych 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ konkurencja oraz skomplikowane i długotrwałe procedury w aplikowaniu o środki pozabudżetowe, w tym z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego ▪ małe możliwości uzyskiwania środków na renowację obiektów zabytkowych ▪ pogłębiająca się degradacja zabytków ▪ brak środków własnych gminy oraz wspólnot mieszkaniowych na remonty obiektów zabytkowych ▪ nieuwzględnianie charakteru regionalnej architektury w nowych inwestycjach ▪ starzenie się lokalnej społeczności ▪ silna presja części inwestorów nastawionych na maksymalizację zysku z inwestycji kosztem atrakcyjności przestrzeni kulturowej miasta

VII. REALIZACJA I FINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

W oparciu o art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U.2021 poz. 1372 t.j.), w związku z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U.2021.poz.710 t.j.) i § 4 ust. 1 i ust. 2 uchwały nr XXXVIII/584/05 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz z § 1 ust. 3 i § 2 ust. 1 uchwały nr XXXVIII/585/05 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. Urz. Woj. Śl. z 2005 r. nr 39, poz. 1060) władze samorządowe mają możliwość dofinansowywania prac przy obiektach zabytkowych znajdujących się na terenie miasta. Środki finansowe przeznaczone na dotacje są corocznie gwarantowane w budżecie miasta (budżet Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków). Dotacja może być udzielona każdemu, kto posiada tytuł prawny do zabytku wpisanego indywidualnie do rejestru zabytków. Dotacja może być udzielona, m.in. na dofinansowanie zabezpieczenia zabytku, odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych, odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, dachu, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, zakup i montaż instalacji zabezpieczających oraz zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru. Podmioty ubiegające się o udzielenie dotacji składają wnioski o dotację do Prezydenta Bytomia za pośrednictwem Miejskiego Konserwatora Zabytków. Poniżej zamieszczono tabelę z wyszczególnionymi jednostkami, którym udzielono dotacji w latach 2018-2021.

beneficjent	adres	rodzaj prac	dotacja (PLN)	budżet MKZ (PLN)	rok
Rzymskokatolicka parafia pw. św. Trójcy w Bytomiu	ul. Józefa Kwietniewskiego 1	Remont ścieżek cmentarnych na cmentarzu Mater Dolorosa w Bytomiu przy ul. Piekarskiej 71	21 000,00	-	2018
IV LO w Bytomiu	pl. Generała Władysława Sikorskiego 1	konserwacja techniczna i estetyczna drzwi (wewnętrznych) czteroskrzydłowych z nadświetłem wykonanych w konstrukcji drewnianej na parterze w sieni budynku	-	35 016,33	2018
IV LO w Bytomiu	pl. Generała Władysława Sikorskiego 1	naprawa i konserwacja zegara wieżowego na budynku liceum	-	3 013,50	2018

IV LO w Bytomiu	pl. Generała Władysława Sikorskiego 1	konserwacja techniczna i estetyczna drzwi usytuowanych na I piętrze: drzwi wejściowe do sekretariatu, drzwi wejściowe do gabinetu dyrektora, drzwi wejściowe z sekretariatu do gabinetu dyrektora, drzwi wejściowe do gabinetu wicedyrektora w budynku liceum	-	49 803,15	2019
Rzymskokatolicka parafia pw. św. Trójcy w Bytomiu	ul. Józefa Kwietniewskiego 1	remont części zachodniej muru ogrodzeniowego wokół kościoła	30 000,00	-	2019
IV LO w Bytomiu	pl. Generała Władysława Sikorskiego 1	podpisano umowę na wykonanie konserwacji technicznej i estetycznej stolarki drzwiowej wewnętrznej: drzwi wejściowe do gabinetu wicedyrektora, usytuowane na I piętrze budynku, drzwi wejściowe do auli usytuowane na II piętrze budynku, w budynku liceum	-	19 000,00	2021
IV LO w Bytomiu ⁶⁷	pl. Generała Władysława Sikorskiego 1	podpisano umowę na wykonanie konserwacji technicznej i estetycznej boazerii - ściana zachodnia (z otworami okiennymi) znajdująca się w auli w budynku liceum	-	16 000,00	2021

W 2020 r. wykonano i zamontowano tabliczki informacyjne na obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości na kwotę 996,30 zł.

Ponadto w działalność poszczególnych wydziałów Urzędu Miejskiego Bytomia oraz komórek organizacyjnych i jednostek budżetowych zarządzających mieniem komunalnym i wspólnotami mieszkaniowymi wpisane są, m. in. zadania wynikające z bieżącego programu opieki nad zabytkami. Informacje dotyczące realizacji tych zadań w mijającym czteroleciu zebrano na podstawie danych uzyskanych z wydziałów i jednostek budżetowych.

Wydział Edukacji.

W latach 2018-21 wspierano wykonanie zadań publicznych związanych z kulturą minioną i współczesną wraz z przyznaniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji (konkursy ofert).

Edukacja regionalna jest realizowana na lekcjach historii i często na lekcjach wychowawczych. W czasie lekcji wychowawczych organizowano prelekcje dotyczące historii, tradycji i kultury miasta i regionu. W szkołach działały koła historyczne organizujące imprezy i uroczystości związane z lokalną tradycją. Organizowane są zajęcia dodatkowe, np. uczniowie mają możliwość udziału w lekcjach muzealnych. W programach szkolnym

⁶⁷ IV LO otrzymało także wsparcie ze środków rządowych (RFIL) na rewitalizację przysiemia.

w latach 2018 - 2021 uwzględniano również tematykę związaną z przybliżeniem sylwetek postaci ważnych dla miasta i regionu. Szkoły organizowały bądź współorganizowały konkursy związane z dziedzictwem kulturowym miasta i regionu. Organizowano konkursy plastyczne a także tzw. gry terenowe.

Wydział Kultury i Sportu.

Zgodnie z zapisami Regulaminu Organizacyjnego Wydział Kultury i Sportu nie przeznaczał w latach 2018-2021 bezpośrednio środków finansowych na prace przy obiektach zabytkowych. Formą wsparcia było jednak przekazanie w 2021 r. kwoty 400 tys. zł dla nadzorowanej przez Wydział miejskiej instytucji kultury – Bytomskiego Centrum Kultury, pod kątem realizacji w 2021 r. swoich celów statutowych w oparciu o przestrzeń zrewitalizowanego Pałacu Tiele Winklerów w Bytomiu – Miechowicach. Obiekt jest od września 2021 r. zarządzany przez BCK.

Przez Wydział Kultury i Sportu wspierana jest też bieżąca merytoryczna działalność Stowarzyszenia Górnośląskich Kolei Wąskotorowych. Wydział przekazał dotacje na wsparcie działań GKW (utrzymanie, remonty, letnie przewozy mieszkańców) w następującej wysokości:

- w 2018 r. – 445 tys. zł
- w 2019 r. – 177 tys. zł
- w 2020 r. – 32 tys. zł
- w 2021 r. – 15 tys. zł

W **2018 r.** wydział wspierał dotacjami następujące projekty i przedsięwzięcia:

- w ramach Święta Zabytków Techniki „Industriada”: Industrialna Katedra zaprasza - festiwal Szlaku zabytków Techniki w EC Szombierki - 9 tys zł; Industriada w Górnośląskich Kolejach Wąskotorowych - 15 tys zł;
- „Organizacja Europejskich Dni Dziedzictwa” – „Noc schronów 2018” realizowana przez Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji – PRO FORTALICIUM , dotacja w kwocie 2 tys zł w trybie art. 19a (tzw. „mały grant”) ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
- organizacja w Bytomiu międzynarodowej konferencji w ramach projektu unijnego programu „Europa dla obywateli” „100 lat po zakończeniu I wojny światowej – skutki, państwa, społeczeństwa” (brak danych o kosztach);
- udział przedstawicieli Gminy Bytom w międzynarodowym projekcie unijnym: „Powrót do korzeni. Co łączy dziś Europę? Obywatele Europy dla Europy”(brak danych o kosztach);
- organizacja obchodów Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych (bez kosztów);
- organizacja obchodów 227 rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja i 97. rocznicy wybuchu III Powstania Śląskiego (bez kosztów);
- organizacja obchodów Narodowego Święta Niepodległości (bez kosztów);
- organizacja w Operze Śląskiej dorocznego wspólnego śpiewania pieśni patriotycznych wraz z Zespołem Kresowym Paka Rycha (brak danych o kosztach).

W **2019 r.** wydział wspierał dotacjami następujące projekty i przedsięwzięcia:

- organizacja obchodów Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych (bez kosztów);

- organizacja obchodów 228. Rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja i 98. rocznicy wybuchu III Powstania Śląskiego (bez kosztów);
- wernisaż wystawy czasowej „Na rozdrożu. Życie codzienne Górnolazaków w okresie powstań śląskich i plebiscytu”, Muzeum Górnolazackie;
- festiwal Muzyka Narodów – uroczysty koncert finałowy: Muzyka Górnego Śląska i Regionów – 100-lecie wybuchu I Powstania Śląskiego;
- spektakle w Bytomskim Centrum „Był taki czas na Śląsku”;
- happening uliczny: „U progu 100-lecia powołania Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu”;
- Wystawa „Historie z plakatu – plebiscyt na Górnym Śląsku, Muzeum Górnolazackie;
- „Śląskie historie. Powstania Śląskie w kadrach” – mapping (widowisko multimedialne), Muzeum Górnolazackie;
- Noc Muzeów – projekt „Miasto dla sztuki, sztuka dla miasta Stowarzyszenia Sqart Galery, wsparty przez Gminę Bytom dotacją w trybie art. 19a (tzw. „mały grant”) ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (4 tys. zł.);
- Industriada w Górnolazackich Kolejach Wąskotorowych. (12 tys. zł).

W **2020 r.** wydział wspierał dotacjami następujące projekty i przedsięwzięcia:

- obchody 100 rocznicy powołania Wojciecha Korfanteo na Polskiego Komisarza Plebiscytowego (Organizatorzy: Gmina Bytom, Muzeum Powstań Śląskich, Bytomskie Centrum Kultury). W programie: część oficjalna z udziałem wojskowej asysty honorowej 34 Śląskiego Dywizjonu Rakietowego OP w Bytomiu oraz Orkiestry Wojskowej z Bytomia (Rynek/ul. Gliwicka), spacer edukacyjny – Bytom śladami Wojciecha Korfanteo, wykonanie pamiątkowego zdjęcia na płycie Rynku – BYTOM 20.02. 1920 – 2020, Koncert „Krew i gniew” – dziedziniec Sądu Rejonowego w Bytomiu;
- happening „W stulecie powołania Polskiego Komisariatu w Bytomiu” (organizator: Górnolazackie Towarzystwo historyczne i Muzeum Śląskie we współpracy z Gminą Bytom). Podczas inauguracji wydarzenia, które odbyło się na placu Jana III Sobieskiego w Bytomiu, została zaprezentowana wystawa okolicznościowa „Wojciech Korfanty”, a następnie młodzież z bytomskich szkół uczestniczyła w warsztatach, spacerach i spotkaniach zorganizowanych w ramach programu tego wydarzenia. W Biurze Promocji Miasta odbyła się również w tym dniu promocja książki „Korfanty. Silna Bestia”;
- Industriada w Górnolazackich Kolejach Wąskotorowych (10 tys. zł).

W **2021 r.** wydział wspierał dotacjami następujące projekty i przedsięwzięcia:

- kampania billboardową na miejskich billboardach z okazji 100 rocznicy plebiscytu na Górnym Śląsku, przypadającej w dniu 20 marca 2021 r. W tym dniu przed tablicą upamiętniającą siedzibę Polskiego Komisariatu w latach 1920-1921 oraz przed tablicą upamiętniającą Wojciecha Korfanteo odbyło się uroczyste złożenie kwiatów, z udziałem władz samorządowych oraz zaproszonych gości: parlamentarzystów, przedstawicieli wojewody śląskiego, marszałka województwa śląskiego oraz zarządu Górnolazacko-Zagłębiowskiej Metropolii;

- uroczysty capstrzyk z okazji 100 rocznicy wybuchu III Powstania Śląskiego oraz 230 rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja, który zainaugurował metropolitalne obchody 100. rocznicy III Powstania Śląskiego. Na zakończenie części oficjalnej uroczystości zaprezentowany został mapping „Bytom Polskie Serce Górnego Śląska”, przygotowany we współpracy z Górnośląskim Towarzystwem Historycznym oraz Bytomskim Centrum Kultury;
- koncert śląskiej liryki wokalne „100-lecie III Powstania Śląskiego – Śpiewnik Śląski”, którego organizatorem był Instytut Promocji Kultury Polskiej. Projekt dofinansowano ze środków programu wieloletniego „Niepodległa” na lata 2017–2022 w ramach programu dotacyjnego „Niepodległa”. Współorganizatorami projektu m.in. była Gmina Bytom i Bytomskie Centrum Kultury;
- finał metropolitalnych obchodów 100 rocznicy III Powstania Śląskiego, w ramach którego na trzypoziomowej scenie wystawione zostało interdyscyplinarne widowisko multimedialne pn. „Tryptyk Powstańczy-Pamięć Ziemi” z udziałem 500-osobowego zespołu artystów, wg. koncepcji i reżyserii Karoliny Widery. Producentem widowiska była Gmina Bytom, a producentem wykonawczym Bytomskie Centrum Kultury. Widowisko było streamingowane na stronie internetowej Urzędu Miasta w Bytomiu oraz Bytomskiego Centrum Kultury;
- odznaczenie znakiem pamięci „Tobie Polsko” grób śp. Władysława Targalskiego, który był uczestnikiem walk o Lwów w 1918 roku, wojny polsko-bolszewickiej oraz wziął udział w III Powstaniu Śląskim w 1921 roku. Akcję oznaczenia grobów znakiem pamięci, opracowanym przez Oddziałowe Biuro Upamiętniania Walki i Męczeństwa IPN w Katowicach rozpoczęło 5 lipca 2021 r. - w 100 rocznicę zakończenia III Powstania Śląskiego;
- imprezy towarzyszące w 2021 r.: „Na Skrzydłach Historii” – wydarzenia integrujące, spotkania kulturalne przypominające o znaczeniu historii w naszym życiu. Happeningi, warsztaty i wystawy przedstawiające w nieszablonowej formie tematykę śląskiej historii, kultury i wydarzeń z okresu Powstań Śląskich, które odbyły się na bytomskim Rynku: 15 maja – historia, 29 maja – Muzyka, 12 czerwca – Tradycje. Organizatorem imprez było Górnośląskie Towarzystwo Historyczne we współpracy z Bytomskim Centrum Kultury. Zadanie dofinansowano ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu oraz ze środków Gminy Bytom. Działania związane z „Metropolitalnymi Obchodami 100-iej rocznicy III Powstania Śląskiego” został wsparty przez Górnośląsko - Zagłębiowską Metropolię dotacją w kwocie 700 tys. zł. Gmina Bytom wyłożyła na ten cel kwotę 100 tys. zł.

Wydział Kultury i Sportu przy realizacji swoich zadań współpracował również z **organizacjami pozarządowymi** zajmującymi się dziedzictwem kulturowym, zlecając im organizację szeregu przedsięwzięć:

Zlecenia/dotacje **w 2018 r.:**

- zakup i montaż sprzętu audiowizualnego do schronu przy ul. Kasztanowej (Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji – PRO FORTALICIUM) – 89 tys. zł;
- muzyka i pieśni M. Lutra i H. Schulza - Beuthena – koncert z prelekcją (Parafia Ewangelicko- Augsburgska w Bytomiu) – 1,5 tys. zł;

- Wystawa „Osobistości i Osobliwości Bytomskie” (Stowarzyszenie Jarmark Kultury) – 5 tys. zł;
 - Organizacja dożynek 2019 - Parafia Chrystusa Króla w Bytomiu – 6 tys. zł;
 - „V Bytomski Jarmark Średniowieczny” – stowarzyszenie Leo Corde – 12 tys. zł;
 - „Bytom i Kresy” (Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Płdn.-Wsch.) – 3 tys. zł;
 - Bytomskie Koncerty Organowe – Towarzystwo Miłośników Bytomia – 4,8 tys. zł;
 - Śląskie Manewry - Stowarzyszenie - Kompania Bytom - XIV Zlot Pojazdów Militarnych – 20 tys. zł;
 - X wojewódzki konkurs kolęd i pastorałek – „W grudniowe dni kolęda brzmi” – Stowarzyszenie Pomost – 3 tys. zł;
 - Konkurs na małą formę literacką – „Bytom w 100 słowach” (Liga Kobiet Nieobojętnych) – 2 tys. zł;
 - Udostępnianie do zwiedzania trzech schronów w Bytomiu (Stowarzyszenie Pro Fortalicium) – 5 tys. zł;
 - Bytomski Klub Pojazdów Zabytkowych – Parada Pojazdów Zabytkowych – 5,2 tys. zł.
- Zlecenia/dotacje w 2019 r.**
- 26 stycznia 2019 r. - Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji – Pro Fortalicium – Widowisko historyczno – plenerowe pn. „Walki o Miechowice 1945” – 30 tys. zł;
 - X Miechowski Festiwal - Muzyka w starych kościołach Miechowic - Pamięci ks. Norberta Bończyka i Matki Ewy, Parafia Rzymsko - Katolicka Św. Krzyża w Bytomiu – 9,2 tys. zł;
 - "Bytom i Kresy. Od przeszłości do współczesności - edycja V" (Towarzystwo Miłośników Lwowa) – 6 tys. zł;
 - Parafia Chrystusa Króla w Bytomiu - organizacja dożynek 2019 – 5,9 tys. zł;
 - Stowarzyszenie Pasjonatów Wojskowości – Kompania Bytom – XV Zlot Pojazdów Militarnych – 11 tys. zł;
 - Towarzystwo Miłośników Bytomia - Bytomskie Koncerty Organowe- 5,6 tys. zł;
 - Bytomski Klub Samorządowy – „Wolność. Kocham i Rozumiem” (obchody 30 -tej rocznicy wyborów z 1989 r.) – 9 tys. zł;
 - Fundacja Korzenie – „Spotkanie ze Stasiem”, (projekt w ramach Roku Moniuszkowskiego) – 1,3 tys. zł;
 - Stowarzyszenie POMOST - X Wojewódzki Konkurs Kolęd i Pastorałek – „W Grudniowe Dni Kolęda Brzmi” – 3 tys. zł;
 - Gra terenowa dot. 110 rocznicy kościoła pw. Dobrego Pasterza w Bytomiu–Karbiu rzymskokatolicka parafia pw. Dobrego Pasterza w Bytomiu – 2,5 tys. zł;
 - AjnfART- wjazd do kultury (Stowarzyszenie Jarmark Kultury) – stworzenie muralu na rogu ul. Gliwickiej i Rynku nawiązującego do archiwalnych zdjęć Hotelu Lomnitz w Bytomiu) – 10 tys. zł;
 - Propagowanie kultury regionalnej (zakup 3 kompletów strojów rozbarsko–bytomskich) (Towarzystwo Suchogórskie) – 2 tys. zł.
 - Bytomski Klub Pojazdów Zabytkowych – Parada Pojazdów Zabytkowych – 8,5 tys. zł.
- Zlecenia/dotacje w 2020 r.**

- Stowarzyszenie na Rzecz Zabytków Fortyfikacji Pro Fortaliciu „Walki o Miechowice 1945” – 50 tys. zł;
- UKS przy MDK nr 2, „XVI Międzynarodowy Festiwal Modelarski” – 8 tys. zł;
- Towarzystwo Miłośników Bytomia Publikacja pt. „Dzieje Bytomia 1945-1990” – 9 tys. zł;
- projekt „HER I HIS-STORY. Cykl spotkań historyczno-kulturalnych dla Bytomian” – szczególne wydarzenie "Bytom w fotografiach Zofii Rydet" – 8 tys. zł.

Zlecenia/dotacje **w 2021 r.**

- Stowarzyszenie im. Maxa Kopfsteina - Bytom kulturowo – różnorodny – 4 tys. zł;
- Górnośląskie Towarzystwo Historyczne Wydział Kulturalno – Oświatowy Polskiego Komitetu Plebiscytowego 2,0 czyli Powstańcze Kino Plenerowe – 10 tys. zł;
- Stowarzyszenie Maxa Kopfsteina - Bytomskie gry miejskie. – 5,5 tys. zł;
- Polskie Towarzystwo Turystyczno- Krajoznawcze Opracowanie oraz wydruk kalendarza i okolicznościowego wydawnictwa dotyczącego powstania, historii i działalności bytomskiego Turystycznego Klubu Kolarskiego Catena, związanego z obchodami jubileuszu 60-lecia. – 3,5 tys. zł.

Wydział Realizacji Inwestycji i Remontów.

W latach 2018 – 2021, również przy wsparciu funduszy europejskich, poniesiono następujące wydatki związane z obiektami zabytkowymi:

nazwa zadania	wartość całkowita	wkład własny	termin realizacji
Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej nr 4 w Bytomiu (ul. Chrobrego 9)	1 143 690,50 PLN	167 528,41 PLN	2017 - 2019
Termomodernizacja budynku Zespołu Szkół Mechaniczno-Elektronicznych w Bytomiu (pl. Jana III Sobieskiego I)	1 920 500,50 PLN	272 771,00	2017 - 2019
Termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej nr 5 w Bytomiu (Aleja Legionów 6)	1 479 690,50 PLN	185 842,78 PLN	2017 - 2019
Termomodernizacja budynku Zespołu Szkół Gastronomiczno Hotelarskich w Bytomiu przy ul. Chrobrego 13	-	210 021,96 PLN	2019
Rewaloryzacja zespołu pałacowo- parkowego Thiele-Wincklerów zlokalizowanego przy ul. Dzierżonia w Bytomiu -Miechowicach	11 645 314,67 PLN	5 033 196,75 PLN	2018 - 2020
Renowacja budynku i pomieszczeń Młodzieżowego Domu Kultury Nr 1 w Bytomiu	8 760 665,70 PLN	4 229 462,24 PLN	2020 – do końca 2021
Modernizacja energetyczna budynku użyteczności publicznej w Bytomiu przy ul. Olejniczaka 22 - Urząd Stanu	545 018,35 PLN	81 752,76 PLN	do końca 2021

Cywilnego			
Modernizacja energetyczna budynku użyteczności publicznej w Bytomiu przy ul. Jana Smolenia 35	5 312 138,02 PLN	401 313,89 PLN	do końca 2021

W 2020 r. przeprowadzono I etap rewitalizacji przyziemia budynku IV LO w Bytomiu. Rewitalizacja w swym zakresie obejmowała między innymi: usunięcie zawilgoceń, wymianę instalacji wod.-kan. i elektrycznej, renowację i częściową wymianę stolarki okiennej i drzwiowej, remont pomieszczeń sanitarnych. Środki w kwocie 741 512,14 PLN przeznaczone na to zadanie pochodziły Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych.

Bytomskie Mieszkania.

Przedmiotem działalności jednostki budżetowej Bytomskie Mieszkania jest zarządzanie i eksploatacja zasobów pozostających w dyspozycji Prezydenta Bytomia oraz nadzór nad realizacją zawartych umów w zakresie wyżej wymienionych nieruchomości. Kwoty wydatkowane na utrzymanie i remonty m. in. obiektów zabytkowych przedstawiono w poniższej tabeli.

nazwa zadania	wartość całkowita w pln	wkład własny w pln	termin realizacji
Rewitalizacja podobszaru 19 – Bytom zabytkowe osiedle Kolonia Zgorzelec	21 622 283,48	4 741 850,86	2020 – do 06.2022
Utworzenie Centrum Usług Społecznych oraz lokali socjalnych, wspomaganych i chronionych w Bytomiu (Śródmieście, Rozbark) <i>(budynek Piekarska 39 wpisany do gminnej ewidencji)</i>	16 082 815,80	892 315,49	2018 – do 06.2022
Termomodernizacja oraz zmiana systemów ogrzewania nieruchomości zlokalizowanych w Śródmieściu Bytomia <i>(dotyczy budynków: ul. Katowicka 49, 51, 53, 59, 60, ul. Korfantego 7, 9, 11, ul. Matejki 39, 46, ul. Staromiejska 2, 3, ul. Żeromskiego 6, 14, ul. Kochanowskiego 17, ul. Witczaka 37, 83, 85, ul. Miętkiewicza 5, 7, ul. Józefczaka 15)</i>	21 917 037,94	1 095 851,90	2018 – 2023
Rewitalizacja podobszarów 10, 11, 12, 13 – Bytom Śródmieście, Rozbark <i>(dotyczy m.in. terenów (podwórek) wraz z budynkami mieszkalnymi przy ul. Piłsudskiego 34-36,</i>	25 761 687,91	2 615 867,36	2017 – do 06.2022

38-40, 42, 44, 50, Kwietniewskiego 23 a także terenów przy innych budynkach wpisanych do ewidencji gminnej)			
---	--	--	--

ZBM-Towarzystwo Budownictwa Społecznego sp. z o. o.

ZBM - Towarzystwo Budownictwa Społecznego sp. z o.o. w obecnym kształcie działa od 30 kwietnia 2020 i powstała w wyniku przejęcia Zakładu Budynków Miejskich Sp. z o.o. przez Towarzystwo Budownictwa Społecznego Bytom Sp. z o.o, by tworzyć przyjazną przestrzeń dla mieszkańców. Kwoty wydatkowane na utrzymanie i remonty m. in. obiektów zabytkowych przedstawiono w poniższej tabeli.

nazwa zadania	wartość całkowita w pln	wkład własny w pln	termin realizacji
Rewitalizacja podobszaru 10 w Bytomiu - okolice ulicy Dworcowej i Rynku (obejmuje budynki: Dworcowa 2, 9, 14, 18, 21, 22, 24, 29, 30, 31, 32; Jagiellońska 16; Rycerska 1)	30 767 330,07	15 416 330,07	2020-2022
Rewitalizacja podobszaru 13 w Bytomiu - okolice ulicy Mickiewicza (obejmuje budynki: ul. Mickiewicza 5, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 21, 23, 38, Orląt Lwowskich 7, 5a i Powstańców Śląskich 5)	7 442 154,69	1 305 154,69	2020-2022
Rewitalizacja podobszaru 10 w Bytomiu - kwartał ulic: Głęboka, Matejki, Katowicka (obejmuje budynki: ul. Głęboka 1, 3, 5a; Katowicka 61; Matejki 31, 33, 35, 37, 41; Katowicka 32)	6 762 485,90	1 832 485,90	2020-2022
Rewitalizacja podobszaru 10 w Bytomiu – zabytkowe osiedle Kolonia Zgorzelec (etap II)	5 630 000,00	5 630 000,00	2021-2022

Centrum Integracji Społecznej.

Centrum Integracji Społecznej stanowi jednostkę organizacyjną Gminy Bytom nie posiadającą osobowości prawnej, działającą w formie jednostki budżetowej. Przedmiotem działania instytucji jest wykonywanie zadań gminy w zakresie integracji zawodowej i społecznej osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz realizacja zatrudnienia socjalnego. W latach 2016 – 2019 CIS wyremontowało oraz adaptowało dla własnych potrzeb budynki położony przy ul. Karola Miarki 10. Wartość całkowita przedsięwzięcia wynosiła 5 826 592,24 zł, natomiast wkład własny wyniósł 341 681,99 zł.

Biuro Organizacji Pozarządowych.

W ramach konkursów ofert w latach 2018-2020 biuro brało udział w realizacji, m.in.:

1. edycji konkursów o historii Bytomia dla uczniów szkół bytomskich wszystkich typów;

2. finansowaniu publikacji pt. Dzieje Bytomia 1945-1990;
3. industriady – Święto Szlaku Zabytków Techniki w Bytomiu;
4. wykładów i warsztatów - Architektura miasta Bytom i nowoczesna myśl projektowania miast - warsztaty dla mieszkańców;
5. Izby Pamięci Rozbarku;
6. konserwacji oraz remontu taboru Górnosląskiej Kolei Wąskotorowej.

Ponadto Biuro Organizacji Pozarządowych miało swój wkład w promocji i ochronie dziedzictwa kulturowego Bytomia poprzez digitalizację, opracowanie i udostępnianie zasobu w Archiwum Urzędu.

Wydział Architektury.

Ustawy o samorządach wszystkich szczebli (wojewódzkim, powiatowym, gminnym) stanowią, iż do ich zadań własnych należy między innymi ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Zadania te realizowane są m. in. poprzez określenie właściwej polityki przestrzennej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy a następnie poprzez ustalenia ochrony wartości kulturowych w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obejmuje lokalne formy architektury, które reprezentowane są zazwyczaj przez obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, kompozycję przestrzenną o walorach zabytkowych wyznaczoną w ustanowionych w planie strefach ochrony konserwatorskiej, w tym obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych, wykluczonych z lokalizacji inwestycji, które mogą mieć negatywny wpływ na krajobraz itp.

Obecnie 46,9 % tj. 3 256,3 ha powierzchni Bytomia jest pokryte obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Natomiast 27,3 % tj. 1 894,6 ha było objęte przystąpieniami do sporządzenia mpzp-ów. Granice terenów objętych planami zagospodarowania przestrzennego jak również granice terenów, dla których podjęto uchwały o przystąpieniu do sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dostępne są na stronie internetowej Bytomia: www.bytom.pl w zakładce *gospodarka–biznes–zagospodarowanie przestrzenne–mapa miasta-dokumenty planistyczne–profil inwestora*. Po „kliknięciu” w „profil inwestora” i zaznaczeniu warstwy: miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego – miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (obowiązujące i w przygotowaniu). Dane te są aktualizowane na bieżąco.

Miejski Zarząd Dróg i Mostów.

nazwa zadania	wartość całkowita w pln	wkład własny w pln	termin realizacji
Odnowa zieleni w parkach miejskich w Bytomiu (dotyczy zabytkowych parków: Kachla, Fazaniec i Ludowy)	14 376 837,59	2 353 097,28	2018 – 2019

W 2019 r. miasto wzięło udział w Dniach Otwartych Funduszy Europejskich – imprezie obejmującej cały kraj i mającej na celu wypromowanie działań zrealizowanych przy wsparciu funduszy unijnych. W ramach wydarzeń w Bytomiu odbyły się m.in. bezpłatne dla mieszkańców imprezy i spacer z przewodnikiem pokazujące rewitalizację zabytkowych kościołów, parków oraz dzielnicy Rozbark. Przewodników wycieczek finansowało Biuro Promocji, imprezy w parku - Miejski Zarząd Zielni i Gospodarki Komunalnej (obecnie Miejski Zarząd Dróg i Mostów).

Wydział Polityki Społecznej.

Poniżej w tabeli zebrano dane o wykonanych pracach i związanych z nimi kosztami w jednostkach, które nadzoruje Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta Bytomia.

nazwa i adres jednostki	zakres prac	wartość całkowita w pln	wkład własny w pln	termin realizacji
MOPR, ul. Wrocławska 46	wykonanie dokumentacji sposobu użytkowania	9 410,00	9 410,00	2018
MOPR, ul. Piłsudskiego 67	prace instalacyjne i remontowe	33 664,00	31 511,00	2019
MOPR, ul. Strzelców Bytomskich 43	prace instalacyjne	2 600,00	2 600,00	2020
MOPR, ul. Rodziewiczówny 6	prace adaptacyjne i instalacyjne	20 555,00	20 555,00	2020
Szpital Specjalistyczny nr 1, ul. Legionów 49	prace remontowe i instalacyjne	254 677,67	-	2019
Szpital Specjalistyczny nr 1, ul. Legionów 49	prace instalacyjne	31 523,78	-	2020
Szpital Specjalistyczny nr 1, ul. Legionów 49	remont stacji trafo	38 781,00	38199,29	2020
Szpital Specjalistyczny nr 1, ul. Legionów 49	prace adaptacyjne	43 778,00	43 219,69	2020
Szpital Specjalistyczny nr 1, ul. Legionów 49	prace remontowe	48 954,00	48219,69	2020
Placówka Opiekuńczo-Wychowawcza nr 1, ul. Moniuszki 16	remont podłogi	2 454,83	2 454,83	2021
DPS dla	prace remontowe	74 851,99	74 851,99	2019

Doroŝłych, ul. Dworcowa 7				
DPS dla Doroŝłych, ul. Dworcowa 7	prace remontowe i instalacyjne	140 000,00	140 000,00	2020

Ważnym elementem podtrzymywania miejskiego dziedzictwa kulturowego były coroczne obchody kolejnych rocznic tragicznych wydarzeń tzw. „Nocy Kryształowej”. Co roku w listopadzie przy pamiątkowej tablicy przy pl. Grunwaldzkim przedstawiciele, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej, Prezydent Bytomia, przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz społeczności żydowskiej w Bytomiu spotykają się i składają kwiaty, by uczcić to tragiczne wydarzenie.

W latach 2019-2020 szczególnie ważne były działania organizowane w Bytomiu w ramach obchodów rocznic I, II i III Powstania Śląskiego.

VIII. ZAŁOŻENIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA BYTOMIA

Program opieki nad zabytkami jest programem kierunkowym, uwzględniającym założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Bytomia i jest kontynuacją programu opracowanego na lata 2018 – 2021. Program obecny, tak jak poprzedni wyznacza cele, których realizacja powinna, m. in. doprowadzić w przyszłości do wzmocnienia wizerunku miasta, jako znaczącego pod względem kulturowym i turystycznym członka największej polskiej aglomeracji. Program powinien przyczynić się do tworzenia silnych związków mieszkańców z regionem. Priorytety i kierunki działań wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania programu, który zakłada ich kontynuację w następnych okresach.

W programie obecnym postanowiono zachować priorytety programu z lat 2018–2021 a pominięto te zadania, które zrealizowano w mijającym okresie, o których wspomniano w rozdziale VII. Dodano natomiast działania, których realizacji powinny podjąć się władze samorządowe w okresie 2022–2025.

Jak już wspomniano, działania wymienione w programie opieki są długofalowe. Możliwy jest podział realizacji zadań na dwuletnie podokresy w powiązaniu z obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z wykonania programu opieki. Uwzględniając perspektywę wieloletnią, samorząd miasta, podobnie jak w minionym czterolecu w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się wymienionymi poniżej priorytetami.

PRIORYTET I: REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA	
kierunki działań	zadania
Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania obiektów zabytkowych	<ul style="list-style-type: none">• zlecanie robót budowlanych i prac konserwatorskich w obiektach zabytkowych, do których Miasto posiada tytuł prawny;• prowadzenie działań pielęgnacyjnych i rewaloryzacyjnych zabytkowych parków i cmentarzy (oferty pracy sezonowej w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych i porządkowych);• rewaloryzacja obszarów i obiektów zabytkowych przemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji• rewitalizacja zabytkowego osiedla robotniczego Bobrek; kontynuacja prac związanych z rewitalizacją zabytkowego osiedla Kolonia Zgorzelec (remont generalny 14 budynków oraz zagospodarowanie przestrzeni wokół tych budynków) oraz remont budynków przy ul. Olszewskiego 11, ul. Zabrzeńskiej 126 i pojedynczych lokali mieszkalnych zlokalizowanych na obszarze Nowej Kolonii Robotniczej;• termomodernizacja oraz zmiana systemów ogrzewania nieruchomości zlokalizowanych w Śródmieściu Bytomia - ulice: Katowicka, ul. Korfańtego, ul. Matejki, ul. Staromiejska, ul. Żeromskiego, ul. Kochanowskiego, ul. Witczaka, ul. Miętkiewicza, ul. Józefczaka;• rewitalizacja podobszaru 10 w Bytomiu - okolice ulicy Dworcowej i Rynku;• rewitalizacja podobszaru 10 w Bytomiu - kwartał ulic: Głęboka, Matejki, Katowicka;• rewitalizacja podobszaru 13 w Bytomiu - ulice Mickiewicza,

	<p>Orląt Lwowskich, Powstańców Śląskich;</p> <ul style="list-style-type: none"> • rewitalizacja terenów przy ulicach: Piłsudskiego i Kwietniewskiego; <p>termomodernizacja i remonty przy ul. Piłsudskiego 34, 36, 38, 40, 42, 50 oraz przy ul. Kwietniewskiego 23;</p> <ul style="list-style-type: none"> • remont budynku na ul. Piekarskiej 39 – utworzenie Centrum Usług Społecznych w Bytomiu; • dalsze prace remontowo-konserwatorskie przy budynku IV Liceum Ogólnokształcącego; • modernizacja energetyczna budynku użyteczności publicznej w Bytomiu przy ul. Parkowej 2; • modernizacja energetyczna budynku użyteczności publicznej w Bytomiu przy ul. Olejniczaka 22; • organizacja spotkań z właścicielami obiektów zabytkowych mających na celu promowanie standardów w zakresie rewaloryzacji obiektów zabytkowych (w tym szkolenia nt. ograniczeń związanych ze stosowaniem niektórych technologii rewaloryzacyjnych, gł. związanych ze specyfiką termomodernizacji obiektów); • przenoszenie na grunt lokalny międzynarodowych doświadczeń w dziedzinie rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego;
<p>Podjęmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb turystycznych i edukacyjnych</p>	<ul style="list-style-type: none"> • znakowanie obiektów zabytkowych oraz pomników przyrody; • zaopatrzenie zabytków w tablice informujące o ich historii i znaczeniu dla regionu; • oświetlenie ważniejszych zabytków; • udostępnianie kolejno remontowanych obiektów zabytkowych dla ruchu turystycznego;
<p>PRIORYTET II: SPRAWNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</p>	
<p>kierunki działań</p>	<p>zadania</p>
<p>Działania organizacyjne związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie monitoringu możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, w tym również z różnych programów i inicjatyw europejskich, przeznaczonych na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego (m. in. monitorowanie możliwości pozyskania unijnych środków ze specjalnej puli, dla tzw. Obszarów Strategicznej Interwencji); • okresowa aktualizacja „Planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”; • współpraca z policją, służbami konserwatorskimi i służbami celnymi w sprawie kradzieży i nielegalnego wywozu obiektów zabytkowych (w tym również obiektów archeologicznych) za granicę oraz ochrony p/poż. (szkolenie nt. zabezpieczania obiektów zabytkowych); • propagowanie działań mających na celu zwrócenie uwagi na niszczenie stanowisk archeologicznych przez nielegalne prace poszukiwawcze; • promocja działań społecznych w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego; • uregulowanie praw własnościowych działek w celu umożliwienia realizacji planu zagospodarowania terenów zabytkowych (szczególnie na terenach przemysłowych); • opracowywanie planów zagospodarowania dla kolejnych obszarów miasta; • korelowanie zapisów Gminnej Ewidencji Zabytków z zapisami w obowiązujących Miejscowych Planach Zagospodarowania Przestrzennego i decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu; • uszczegóławianie zaleceń w Miejscowych Planach Zagospodarowania Przestrzennego dot. działań rewaloryzatorskich wraz z odpowiednią adnotacją adresową;

	<ul style="list-style-type: none"> • okresowa weryfikacja Gminnej Ewidencji Zabytków; • digitalizacja zbiorów dawnego archiwum Policji Budowlanej w Bytomiu;
Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej związanej z zabytkami	<ul style="list-style-type: none"> • kontrola oznakowania szlaków turystycznych; • zaproponować trasę turystyczną „Śladami Modernizmu Bytomskiego i Secesji”; • rozważenie postulatów Stowarzyszenia „Pro Fortalicium” stworzenia w Bytomiu sieci podziemnych izb muzealno-edukacyjnych zlokalizowanych w centrum miasta; • wspieranie rozwoju turystyki rowerowej związanej z zabytkami regionu; • zaplanowanie wycieczek rowerowych po rewitalizowanych i planowanych do rewitalizacji zabytkowych obiektach przemysłowych oraz parkach, wznowienie imprezy w formule otwartej dla uczestników; • przystąpienie do lokalnej organizacji turystycznej (wdrożenie w życie idei powołania Tarnogórskiej Organizacji Turystycznej, której Gmina Bytom będzie członkiem), której zadaniem będzie skoordynowanie działań w kwestii ochrony zabytków, promocji szlaków turystycznych i obsługi ruchu turystycznego;
PRIORYTET III: PROMOCJA REGIONALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ROZWÓJ TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ	
kierunki działań	zadania
Edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu	<ul style="list-style-type: none"> • realizowanie kolejnych edycji akcji pt.: „Zwiedzaj Bytom z przewodnikiem”; • wspieranie imprez w ramach „Industriady” (Górnośląskie Koleje Wąskotorowe, EC Szombierki); • wspieranie Europejskich Dni Dziedzictwa; • upowszechnianie informacji na temat dobrych praktyk konserwatorskich; • organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszy, rajdów i festynów kulturowych z dziedzictwem kulturowym w tle; • dalsze wprowadzanie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej poprzez organizowanie odpowiednich zajęć i konkursów; • kontynuacja edukacji regionalnej w szkołach – współpraca z instytucjami i organizacjami propagującymi edukację regionalną, udział uczniów w konkursach o tematyce regionalnej; • promowanie najlepiej przeprowadzonych prac w obiektach zabytkowych; • wspieranie inicjatyw obywatelskich służących zachowaniu tradycji lokalnych;
Zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym regionu i zabytkach miasta	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie bazy danych o zabytkach; • udostępnianie na stronach internetowych Urzędu Miasta informacji o zabytkach; • aktywna współpraca z mediami w celu promocji zabytków i upowszechniania działań związanych z opieką nad zabytkami; • uczestnictwo w projekcie „Śląskie Digitalium. Digitalizacja i udostępnianie zasobów instytucji kultury województwa śląskiego” - digitalizacja i udostępnienie zasobów kultury województwa śląskiego poprzez kompleksowy system cyfryzacji, archiwizacji i prezentacji zbiorów;
Popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu	<ul style="list-style-type: none"> • współpraca z Muzeum Górnośląskim; Muzeum Domek Matki Ewy w Miechowicach; • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów

	<p>promocyjnych, przewodników) poświęconych dziedzictwu kulturowemu i historii regionu;</p> <ul style="list-style-type: none"> • reklama w mediach elektronicznych i tradycyjnych dorocznych imprez związanych z dziedzictwem regionu; • współpraca gminy ze Śląską Organizacją Turystyczną w ramach tworzonego Śląskiego Systemu Informacji Turystycznej: opracowywanie publikacji (przewodniki i mapki); • wspieranie imprez kulturalnych, popularyzujących dziedzictwo kulturowe miasta; • wspieranie działań mających na celu popularyzację dziedzictwa archeologicznego; • współpraca kulturalna z miastami partnerskimi (Vsetin, Recklinghausen, Dmitrow, Drohobycz, Butte-Silver Bow, Ormoż, Żytomierz);
--	--

IX. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI BYTOMIA

Zadania określone w poprzednim rozdziale będą realizowane za pomocą następującego instrumentarium, którego podstawę stanowią obowiązujące przepisy prawne:

- *instrumenty prawne* – wynikające z przepisów ustawowych (m.in.: wykonywanie decyzji administracyjnych, np. śląskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków, uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powoływanie parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, itp.);
- *instrumenty finansowe* (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków, inne subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- *instrumenty koordynacji* (oddziałujące m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi, z organizacjami wyznaniowymi, z właścicielami zabytków);
- *instrumenty społeczne* (w sferze działania samorządu, m.in.: systemy szkoleń, doszkącanie profesjonalne, interdyscyplinarny model pracy; w sferze budowania powiązań między władzami samorządowymi a społeczeństwem: system konsultacji i dyskusji publicznych, działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami pozarządowymi);
- *instrumenty kontrolne* (m.in. weryfikacja GEZ, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, monitoring realizacji GPOnZ).

X. MONITOROWANIE REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI BYTOMIA

Obowiązek prowadzenia kontroli stanu realizacji Programu Opieki nad Zabytkami wynika z art. 87 ust. 5 i 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Zgodnie z cytowaną ustawą władza samorządowa ma obowiązek sporządzenia sprawozdania ze stanu realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bytom na lata 2022–2025* i przedstawienia go Radzie Miasta w cyklu dwuletnim (*monitoring mid-term i monitoring ex post*).

Celem monitoringu jest zbieranie i analiza informacji dotyczących realizacji Programu na każdym etapie wdrażania. Proces monitorowania polega na przyglądaniu się zmianom, jakie zachodzą w wyniku realizacji celów programu przez zdefiniowane w nim kierunki działań, na analizie zebranych danych i opracowaniu sprawozdań. Stanowi on podstawę oceny uzyskanych efektów oraz podejmowania ewentualnych inicjatyw korygujących i propozycji zmian.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki będą następujące:

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego miasta:

- poziom (w %) wydatków budżetu miasta na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom,
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi,
- działania podjęte lub kontynuowane w celu rewitalizacji najważniejszych obiektów zabytkowych,
- wysokość dofinansowań do remontów rejestrowych obiektów zabytkowych nie będących własnością gminy,
- sposoby i formy informowania o możliwościach uzyskania dotacji na zadania z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- stan iluminacji najważniejszych zabytków.

W ramach priorytetu II: Sprawne i nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego:

- liczba opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- stan gminnej ewidencji zabytków i rejestru zabytków w zakresie zabytków nieruchomych i ruchomych,
- sposoby uzgodnionej współpracy z policją i strażą pożarną w sprawie ochrony p/poż. i ochrony elementów zabytkowych przed kradzieżą i nielegalnym wywozem,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, ścieżek edukacyjnych, przyrodniczych, itp.,
- stan oznakowania szlaków turystycznych i obiektów zabytkowych,
- ilość utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej.

W ramach priorytetu III: Działania edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu:

- liczba i rodzaj zrealizowanych wystaw, kiermaszy, festynów, rajdów z dziedzictwem kulturowym w tle,
- sposób wprowadzenia kwestii dziedzictwa kulturowego regionu do systemu edukacji szkolnej,
- liczba wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, map, przewodników) związanych z historią i dziedzictwem kulturowym gminy,

- przeprowadzone konkursy na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- liczba prelekcji oraz imprez popularyzatorskich dla lokalnej społeczności na temat najcenniejszych wartości lokalnego dziedzictwa kulturowego,
- sposoby nagradzania właścicieli zabytków za najlepiej przeprowadzony remont,
- sposoby i zakres współpracy z mediami w celu promocji zabytkowego zasobu gminy,
- ilość zainstalowanych punktów informacji turystycznej,
- ilość inicjatyw obywatelskich na niwie ochrony dziedzictwa kulturowego (stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, sposoby ich współpracy z samorządem),
- działania podjęte w sprawie reklamy i promocji imprez ponadlokalnych.

XI. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wg przepisów prawa polskiego ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz opieka nad zabytkami finansowana jest ze środków prywatnych (osoby fizyczne, fundacje, osoby prawne, kościoły) i ze środków publicznych (budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli). Obowiązek utrzymania obiektów zabytkowych spoczywa zasadniczo na właścicielach i użytkownikach tych obiektów.

Środki z budżetu państwa przyznawane są na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organy stanowiące gminy, powiatu, samorządu województwa.

Podmioty te realizują dotacje poprzez corocznie organizowane nabory wniosków⁶⁸. Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- a) zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- b) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- c) stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Corocznie MKiDN publikuje programy ministerialne objęte w danym roku dofinansowaniem. Tak stało się również w roku bieżącym. Na stronie internetowej ministerstwa ogłoszono nabór do Programów MKiDN na rok 2021⁶⁹. **Programy Ministra**

z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Osoby fizyczne nie są uprawnione do składania wniosków poza

⁶⁸ Zasady udzielania dotacji i obszerny katalog prac, na które mogą zostać przyznane środki finansowe przedstawia art. 77 Ustawy.

⁶⁹ <https://www.gov.pl/web/kultura/sport/programy-mkidn-2021>

jednym programem – *Ochrona zabytków*. W 2021 roku przyznano ponad 240 mln zł dotacji na cele kulturalne w ramach 33 programów Ministra.

Programy ministerialne na rok 2021 związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego przedstawiają się następująco:

1. *Ochrona zabytków*. Cel programu: zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Budżet w 2021 r.: **112 625 000 zł**.

2. *Kultura ludowa i tradycyjna*. Cel programu: wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Budżet: **7 475 000 zł**.

3. *Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą*. Cel programu: poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. Budżet: **6 000 000 zł**.

4. *Ochrona zabytków archeologicznych*. Cel programu: ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Budżet: **2 300 000 zł**.

5. *Badanie polskich strat wojennych*. Cel programu: wsparcie działalności instytucji w kwestii badań odnośnie strat wojennych poniesionych w zakresie zbiorów artystycznych. Budżet: **1 150 000 zł**.

6. *Wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem*. Cel programu: stworzenie możliwości efektywnej ochrony oraz zachowania polskiego dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, przy jednoczesnym popularyzowaniu wiedzy na temat tej spuścizny kulturowej, obejmującej dziedzictwo wytworzone, zgromadzone i przechowywane w Europie oraz innych częściach świata przez organizacje polonijne i emigracyjne. Budżet: **10 000 000 zł**.

7. *Wspieranie działań muzealnych*. Cel programu: wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacja zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Budżet: **6 325 000 zł**.

8. *Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienie w kraju*. Cel programu: wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Budżet: **2 300 000 zł**.

9. *Promesa dla Kultury*. Cel programu: zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań realizowanych przy udziale programów europejskich, a także poprzez dofinansowanie kosztów niekwalifikowanych związanych bezpośrednio z celami kulturalnymi ujętych w umowie o dofinansowanie ze środków europejskich.

W regulaminie programu *Ochrona zabytków* sprecyzowano zagadnienia kluczowe dla realizacji celów programu. Są to zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania

i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk położono na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji wymienionych celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych. W najbliższych latach wśród dofinansowanych projektów szczególne znaczenie będą odgrywały te, które dotyczą obiektów pełniących obecnie lub w przyszłości funkcje kulturalne. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. Skromne środki jakimi dysponują jednostki samorządu terytorialnego a także samorządowe instytucje kultury często nie pozwalają na przeprowadzenie kompleksowych prac, co z kolei oznacza postępującą degradację zabytkowej substancji i wymaga większego niż dotychczas wsparcia ze strony Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W ramach programu *Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą*, można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacja oraz prace remontowe i konserwatorskie w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacja, konserwacja, ochrona i zachowanie zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowanie utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacja oraz promocja badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju; upamiętnianie wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomoc instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

Program *Ochrona zabytków archeologicznych* przewiduje:

- ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuację badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikację badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Na stronach internetowych ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego – www.mkidn.gov.pl – znajdują się wyczerpujące informacje na temat ogłaszanych programów operacyjnych i zasad przyznawania dotacji na ich realizację.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również dotacje na badania archeologiczne, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań⁷⁰.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Na podstawie zmian wprowadzonych przez nowe przepisy ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* powołano do życia **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**⁷¹, którego dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Jest to fundusz celowy, którego przychodem są wpływy z administracyjnych kar pieniężnych określonych w art. 107a–107e Ustawy. Środki Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są przeznaczane na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

Art. 83a. Ustawy mówi w ustępie 1-szym, że: .. *osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem albo posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa otrzymuje na swój wniosek dotację celową z budżetu państwa na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia,*

⁷⁰ zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

⁷¹ Art. 83b Ustawy.

stanowiącego miejsce przechowywania zabytku. Dotacje udzielane są ze środków budżetu państwa, z części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wyposażenie pomieszczenia w zabezpieczenia techniczne.

Od 2020 r. z Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków finansowane są projekty związane z montażem w zabytkach instalacji przeciwpożarowej oraz gaszenia mgłą wodną (FOG). Środki z NFOZ w 2020 r. na zabezpieczenia przeciwpożarowe otrzymały m.in. budynek Opery Wrocławskiej, Zamek na Wodzie w Wojnowicach, budynek Muzeum Okręgowego w Pile, budynek XIV-wiecznego kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Kłępsku oraz Zamek Królewski Kazimierza Wielkiego (XIV w.) w Sandomierzu, obecnie siedziba Muzeum Okręgowego.

Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego, na zasadach określonych w przepisach o regułach finansowania nauki, może także przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych⁷².

Inne fundusze państwowe. Ważna rola przypada **Narodowemu Funduszowi Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej**⁷³, ze środków którego dofinansowuje się, m.in., prace konserwatorskie przy zabytkowych założeniach parkowych. Wnioski o dofinansowanie zadań można składać w dowolnym terminie. Nabór wniosków o dofinansowanie przedsięwzięć ze środków krajowych Funduszu odbywa się w ramach programu priorytetowego „Ochrona i przywracanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Część 1) Ochrona obszarów i gatunków cennych przyrodniczo”, który dotyczy ochrony i rewitalizacji zabytkowych parków i ogrodów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz objętych ochroną w formie Pomnika Historii lub będących w zarządzie parków narodowych. Beneficjentami pomocy finansowej (dofinansowanie do 90% kosztów kwalifikowanych) mogą być podmioty będące właścicielem, użytkownikiem wieczystym lub zarządcą zabytkowych parków i ogrodów, z wyłączeniem osób fizycznych oraz podmiotów wpisanych do KRS-rejestru przedsiębiorców (innych niż instytuty badawcze). Warunkiem niezbędnym do ubiegania się o dofinansowanie jest udostępnienie parku/ogrodu dla społeczeństwa.

Dotacje z NFOŚiGW można uzyskiwać również w ramach programu „Czyste powietrze”. Udzielenie wsparcia finansowego umożliwia priorytet *Poprawa jakości powietrza, Część 2) Zmniejszenie zużycia energii w budownictwie*. Celem projektu jest zastosowanie usprawnień termomodernizacyjnych oraz wykonanie systemu zarządzania energią dla

⁷² Art. 83 Ustawy: Na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach.

⁷³ Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) – publiczna instytucja finansowa, działająca od 1989 r., najpierw jako fundusz celowy, a od 2010 – jako państwowa osoba prawna. Głównym celem działania jest udzielanie finansowego wsparcia przedsięwzięciom służącym ochronie środowiska i gospodarce wodnej. NFOŚiGW wraz z 16 niezależnymi (podlegającymi samorządom wojewódzkim) wojewódzkimi funduszami stanowią trzon polskiego systemu finansowania przedsięwzięć służących ochronie środowiska, wykorzystujący środki krajowe jak i zagraniczne. Podstawy prawne działalności NFOŚiGW określają artykuły 400 – 411a ustawy z dnia 27 kwietnia Prawo ochrony środowiska z 2001 (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 r. (z późn. zmianami)).

obiektów zabytkowych. Zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje: ocieplenie przegród budowlanych, wymianę i docieplenie stolarki okiennej i drzwiowej, modernizację systemu grzewczego (źródła ciepła i instalacji ogrzewania) oraz modernizację systemu przygotowania ciepłej wody użytkowej, instalację baterii fotowoltaicznych i pomp ciepła, instalację oświetlenia LED.

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Jedną z istotnych kompetencji WKZ jest udzielanie dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków udziela rokrocznie dotacji na takie prace prowadzone na terenie województwa śląskiego. Zasady udzielania dotacji określa rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. *w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie restauratorskie przy zabytku wpisanym Na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków*⁷⁴. Wniosek należy złożyć do 28 lutego roku, w którym ma być udzielona dotacja na dofinansowanie prac, które mają zostać przeprowadzone lub do 30 czerwca roku, w którym dotacja ma być udzielona na dofinansowanie prac już przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Środki samorządowe. Samorządy lokalne mają możliwość dofinansowywania prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych na swoim terenie. Taką możliwość stwarza art. 81 Ustawy. Sposób i zasady udzielania dotacji określone są uchwałami przyjmowanymi przez organ stanowiący jednostki samorządowej. O dotację celową w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku. Podstawą udzielenia dotacji jest wniosek o jej przyznanie.

Z **budżetu województwa** udzielane mogą być dotacje celowe na realizację zadań w związku z prowadzonymi pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na obszarze województwa śląskiego, posiadającym istotne znaczenie kulturowe. O dotację celową w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku. Podstawą udzielenia dotacji jest wniosek o jej przyznanie.

Fundusz kościelny. Remonty obiektów sakralnych wpisanych do rejestru zabytków wspomagane mogą być także dotacjami krajowego **Funduszu Kościelnego** (dotacje nie obejmują zabytkowego wyposażenia wnętrz), który usytuowany jest w strukturze Departamenty Wyznań i Mniejszości Narodowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Dotacje z Funduszu Kościelnego przyznawane są na wniosek osób prawnych, kościołów i innych związków wyznaniowych lub z inicjatywy własnej Zarządu Funduszu Kościelnego. Przy podejmowaniu decyzji o przyznaniu dotacji zarząd korzysta z opinii

⁷⁴ Dz.U. 2017 poz. 1674.

przedstawicielstw, jakie przy funduszu mogą tworzyć osoby prawne kościołów i innych związków wyznaniowych oraz bezpośrednio władz kościelnych.

Fundusze europejskie. Finansowanie ochrony zabytków w Polsce odbywa się przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. Strona internetowa <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/> dostarcza aktualnych informacji na temat **europejskich funduszy strukturalnych** i działających w ich ramach programów rozwojowych, dotyczących wszystkich aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Podstawowym dokumentem, który określa współpracę UE z Polską, jest Umowa Partnerstwa. To uzgodniona z Komisją Europejską strategia wykorzystania Funduszy Europejskich. Dokument określa cele i sposób inwestowania funduszy unijnych z polityki spójności, na którą w obecnej perspektywie będziemy mieli **72,2 miliarda euro** oraz środków z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji o wartości **3,8 miliarda euro**. Polityka spójności na lata 2021-27 ma obejmować następujące fundusze: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Fundusz Spójności (FS), Europejski Fundusz Społeczny+ (EFS+) oraz Fundusz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Podobnie jak w latach 2014-2020, również w nowej perspektywie około 60% funduszy z polityki spójności trafi do programów realizowanych na poziomie krajowym. Pozostałe 40% otrzymają programy regionalne, zarządzane przez marszałków województw.

Rozdzielone już zostały fundusze na poszczególne programy krajowe i regionalne. W chwili obecnej trwa faza konsultacji w sprawie poszczególnych programów.

W latach 2021–2027 w ramach funduszy strukturalnych będą działały następujące *programy krajowe*:

1. **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**, w założeniu, oprócz wsparcia działań na rzecz ochrony środowiska, ma wpłynąć na poprawę jakości ochrony zdrowia oraz na stan i dostępność dziedzictwa kulturowego. Planowany budżet to: ponad 25 mld euro.

FEnIKS stanowi kontynuację dwóch wcześniejszych programów *Infrastruktura i Środowisko 2007-2013* oraz *2014-2020*. Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez:

- obniżenie emisyjności gospodarki i transformację w kierunku gospodarki przyjaznej środowisku;
- budowę efektywnego i odpornego systemu transportowego o jak najniższym negatywnym wpływie na środowisko naturalne;
- dokończenie realizacji odcinków sieci bazowej Transeuropejskiej Sieci Transportowej do roku 2030;
- poprawę bezpieczeństwa transportu zapewnienie równego dostępu do opieki zdrowotnej oraz poprawę odporności systemu ochrony zdrowia;
- wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym.

W sektorze kultury planuje się działania mające na celu ochronę zabytków o światowym i krajowym znaczeniu, zarówno ruchomych i nieruchomych. Równocześnie podejmowane będą działania na rzecz rozwoju instytucji kultury oraz ich adaptacji do nowych funkcji kulturalnych i społecznych.

Oferta programu, oprócz: przedsiębiorstw, jednostek samorządu terytorialnego, państwowych jednostek budżetowych i administracji publicznej, instytucji kultury, skierowana

jest także do: właścicieli budynków mieszkalnych, organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych.⁷⁵

2. **Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG)** – kontynuacja dwóch wcześniejszych programów: *Innowacyjna Gospodarka 2007-2013* oraz *Inteligentny Rozwój 2014-2020*. FENG będzie wspierał realizację projektów badawczo-rozwojowych, innowacyjnych oraz takich, które zwiększają konkurencyjność polskiej gospodarki.

Planowany budżet to ok 7,9 mld euro.

3. **Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS)** – następca programu *Wiedza Edukacja Rozwój*. Główne obszary działania FERS to: praca, edukacja, zdrowie oraz dostępność. Program będzie wspierał projekty z zakresu: poprawy sytuacji osób na rynku pracy, zwiększenia dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, zapewnienia opieki nad dziećmi, podnoszenia jakości edukacji i rozwoju kompetencji, integracji społecznej, rozwoju usług społecznych i ekonomii społecznej oraz ochrony zdrowia..

4. **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC)** – kontynuacja programu *Polska Cyfrowa*, który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, itp. Planowany budżet FERC to ok. 2 mld euro.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2021–2027

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR) rozdzieliło środki z funduszy europejskich na *programy regionalne* pomiędzy województwa w oparciu o obiektywne kryteria – przede wszystkim liczbę ludności i PKB na mieszkańca. Po negocjacjach z wiceministrem funduszy i polityki regionalnej początkowa alokacja dla Śląskiego na lata 2021-2027 wzrosła do niemal 5 mld euro (**ponad 4,85 mld euro**). Jest to suma środków, jaką Województwo Śląskie będzie mogło zainwestować w ramach programu regionalnego "Fundusze Europejskie dla Śląskiego na lata 2021-2027" (prawie 2,8 mld euro) oraz Funduszu Sprawiedliwej Transformacji (2 mld 66 mln euro).

Zarząd Województwa Śląskiego 4 sierpnia 2021 przyjął wstępny projekt RPO pn. „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”. Nakreślono siedem priorytetów, określających kierunki rozwoju regionu w obecnej perspektywie finansowej UE. W priorytetach VI: *Śląskie dla mieszkańca* i VII: *Śląskie bliżej obywateli* uwzględniono *expresis verbis* kwestie związane z kulturą i ochroną dziedzictwa kulturowego. W pierwszym przypadku wyznaczono następujący cel szczegółowy: „*Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu i innowacjach społecznych*”. Podobne treści niesie drugi cel szczegółowy Priorytetu VII: „*Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie*”. Wydaje się, że pośrednio

⁷⁵ na stronach rządowych można zapoznać się z założeniami programu Feniks: <https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastruktura-klimat-srodowisko/konsultacje-spoeczne-programu/>

kwestii kultury i dziedzictwa narodowego będą dotyczyły także inne priorytety, m.in.: Priorytet I: Inteligentne Śląskie, choćby w zakresie celu: „*Czerpanie korzyści z cyfryzacji dla obywateli, przedsiębiorstw, organizacji badawczych, instytucji publicznych*”.

W ramach działań w obszarze kultury i turystyki szczebla regionalnego wskazano powiązane rodzaje działań⁷⁶: wsparcie przedsięwzięć w obszarze kultury i dziedzictwa kulturowego oraz produktów turystycznych o skali regionalnej i strategicznym znaczeniu, które w widoczny sposób przyczynią się do zachowania tożsamości regionalnej i wzmocnienia regionalnego sektora kultury, zwiększania atrakcyjności oferty kulturalnej i turystycznej oraz opracowania rozwiązań modelowych przy jednoczesnym budowaniu nowego wizerunku województwa śląskiego, jako nowoczesnego regionu europejskiego. Wsparcie przeznaczone będzie na projekty wynikające z Kontraktu Programowego dla Województwa Śląskiego. W zakresie dziedzictwa kulturowego interwencja zostanie skierowana na obiekty o znaczeniu regionalnym wpisane do rejestru zabytków prowadzonego przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w tym obiekty o dużym potencjale sieciowania tj. rozwoju istniejących szlaków kultury i dziedzictwa kulturowego, jak również tereny i obiekty unikatowe, o szczególnym znaczeniu dla regionu np. Park Śląski. Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego regionu przyczynią się do wzmocnienia tożsamości regionalnej, zabezpieczenia obiektów o wysokiej wartości historycznej oraz poprawy atrakcyjności oferty turystycznej regionu. Ponadto, wsparcie zostanie skierowane na obiekty turystyczne o znaczeniu regionalnym, odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych i przyrodniczych województwa śląskiego oraz przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Działania na rzecz poprawy regionalnej infrastruktury turystycznej przyczynią się do zwiększenia atrakcyjności turystycznej oraz rozwoju szeroko rozumianego sektora przemysłów czasu wolnego w regionie, w tym tworzenia nowych miejsc pracy w tych sektorach.

Wsparciem objęte zostaną także instytucje kultury o znaczeniu regionalnym wpisane do rejestru instytucji kultury oraz instytucje paramuzealne o znaczeniu regionalnym wraz z zagospodarowaniem przyległego otoczenia, w celu nadania lub rozwinięcia w szczególności ich funkcji kulturowych, ale też funkcji ekonomicznych, społecznych, środowiskowych, edukacyjnych czy przestrzennych. Działania na rzecz rozwoju szeroko rozumianego sektora kultury przyczynią się w szczególności do zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze, zwiększenia integracji społecznej, rozwoju potencjału społecznego na rzecz budowania gospodarki opartej na wiedzy oraz wzmocnienia aktywności tych placówek na rzecz wspierania branż kreatywnych. Ponadto, wsparcie ukierunkowane zostanie na infrastrukturę instytucji i placówek edukacji artystycznej, które staną się centrami nowych form i narzędzi kształcenia, ośrodkami aktywności kulturalnej oraz kuźnią kadr dla sektora kultury i rozwijających się branż kreatywnych. Działania w tym obszarze przyczynią się do poprawy jakości i innowacyjności oferowanych treści kultury oraz rozwoju sektora kreatywnego w regionie. Przewiduje się realizację projektów strategicznych w trybie niekonkurencyjnym. We wszystkich projektach tego celu szczegółowego, w których będzie to zasadne i możliwe zostaną zastosowane rozwiązania w zakresie obiegu cyrkularnego (w tym efektywności energetycznej i użycia energii ze źródeł odnawialnych) jak również elementy sprzyjające adaptacji do zmian klimatu (w szczególności zielona i niebieska

⁷⁶ wstępny projekt pn. „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”, str. 215, 216, 223, passim

infrastruktura). Natomiast w celu maksymalizacji wpływu na realizację celów środowiskowo-klimatycznych UE, premiowanie będą projekty, które mają istotny wkład w realizację jednego z sześciu celów środowiskowych określanych w ww. rozporządzeniu.

Podjęte zostaną również działania w celu zwiększenia roli kultury i turystyki w rozwoju subregionalnym, ponieważ mimo bogatych zasobów dziedzictwa kulturowego i wysokiej atrakcyjności turystycznej części terytoriów w subregionach, potencjał prorozwojowy tych obszarów nie jest należycie zagospodarowany. Wspierane będą w szczególności obiekty przynależne do funkcjonujących w regionie szlaków dziedzictwa kulturowego, a także przedsięwzięcia ponadlokalne na rzecz tworzenia nowych oraz rozwoju istniejących szlaków, w tym uwzględniające rozbudowę systemów e-informacji kulturalnej, spójnego oznakowania obszarów atrakcyjnych kulturowo, upowszechnienia wiedzy o lokalnym dziedzictwie naturalnym wraz z promocją szlaków dziedzictwa kulturowego. Następnie, wsparcie będzie przeznaczone na tworzenie i rozwój zrównoważonej infrastruktury turystycznej w oparciu o endogeniczne potencjały na obszarach o wysokiej atrakcyjności turystycznej, jak również sieciowanie tej infrastruktury na rzecz utworzenia lub rozszerzenia szlaków turystycznych różnych rodzajów (pieszych, rowerowych, konnych, narciarskich, wodnych), w tym infrastrukturę poprawiającą dostępność obiektów i atrakcji turystycznych i zagospodarowanie ich otoczenia. Wsparcie skierowane będzie na przekształcenie istniejących instytucji kultury w wielofunkcyjne centra oferujące zróżnicowaną ofertę m.in. kulturalną, animacyjną, edukacyjną dla wszystkich grup mieszkańców oraz prowadzące aktywne działania na rzecz rozwoju kapitału społecznego na poziomie lokalnym.

Kolejnym kierunkiem działań będzie intensywna działalność skierowana na wszechstronną rewitalizację obszarów miejskich oraz odnowę obszarów wiejskich. W obu wypadkach duża rola przypada kulturze i dziedzictwu historycznemu, jako czynnikom społecznym (integracja lokalnych społeczności) i ekonomicznym (usługi, turystyka).

Mechanizm Finansowy EOG.

Norweski Mechanizm Finansowy (NMF) i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (MF EOG), zwane potocznie Funduszami EOG i norweskimi to dwa instrumenty finansowe ustanowione przez Państwa Darczyńców (tj. Norwęgii, Islandię i Liechtenstein) w zamian za dostęp do wspólnego rynku UE.

Z tego bezzwrotnego wsparcia korzystają nowi członkowie UE – kilkanaście państw Europy Środkowej i Południowej oraz kraje bałtyckie. Głównym celem Funduszy EOG i norweskich jest przyczynianie się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie EOG oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy państwami zaangażowanymi w realizację celów tych mechanizmów. Nasz kraj, podobnie jak w poprzednich edycjach, pozostanie największym beneficjentem funduszy z tego źródła. Alokacja przewidziana dla Polski na okres 2014-2021 wynosi 809,3 mln euro.

Środki przeznaczone przez trzy kraje Europejskiego Obszaru Gospodarczego: aktywnie wspierają działania, m.in. z zakresu kultury. W ubiegłym roku budżet w tym zakresie dysponował kwotą 88 mln euro. nabory wniosków do dofinansowania obejmowały następujące tematy:

1. restauracja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego (dot. zabytków wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez WKZ),
2. innowacyjne wykorzystanie infrastruktury dla prezentacji dziedzictwa kulturowego (dot. infrastruktury niewpisanej do rejestru zabytków),

3. poprawa dostępu do kultury i sztuki (projekty służące rozwojowi współpracy kulturalnej pomiędzy twórcami, uczestnikami życia kulturalnego i instytucjami kultury, jak również wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy Polską a Państwami Darczyńcami, wzmacnianie kompetencji specjalistów w sektorach kultury, dziedzictwa kulturowego i sektorach kreatywnych; projekty mogą być realizowane praktycznie we wszystkich dziedzinach kultury i sztuki, takich jak: muzyka i sztuki sceniczne, sztuki wizualne (w tym festiwale filmowe), dziedzictwo kulturowe, sektory kreatywne, literatura i krytyka sztuki, archiwa, edukacja kulturalna i artystyczna, jak również w innych wpisujących się w cele programu).

Strona <https://www.gov.pl/web/klimat/mf-eog> zawiera informacje na temat programów i procedur związanych z możliwościami otrzymania wsparcia.

Środki prywatne. Istotnym źródłem finansowania opieki nad zabytkami mogą być **środki pozyskane od firm, fundacji, czy stowarzyszeń lub osób prywatnych.**

Stosunkowo niewielki stopień wykorzystania tego źródła dla wspomagania zadań publicznych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego można znacząco zwiększyć dzięki zasadom partnerstwa publiczno-prywatnego.

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej wspiera relacje między Polakami i Niemcami. Przez 30 lat istnienia FWPN dofinansowała 16 tysięcy wspólnych projektów i współtworzyła tym samym podstawy zasad porozumienia polsko-niemieckiego. Głównym zadaniem Fundacji jest wspieranie wartościowych inicjatyw polsko-niemieckich, m.in. projektów o charakterze edukacyjnym poszerzających wiedzę o Polsce i Niemczech, współpracy naukowej, a także projektów artystycznych i literackich.

Jedną z dziedzin będących w kręgu zainteresowania Fundacji jest ochrona i zachowanie wspólnego dziedzictwa kulturowego. O dotacje mogą ubiegać podmioty posiadające osobowość prawną. W swojej działalności dotacyjnej Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej określiła kilka priorytetów, m. in.:

Kultura – projekty wpływające na zrozumienie kultury kraju sąsiada oraz podnoszące jakość działań kulturalnych i zwiększające udział społeczeństwa w kulturze.

Spółeczeństwo, gospodarka, środowisko – projekty dotyczące aktualnej tematyki, istotnych problemów związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa, gospodarki i ochroną środowiska w Polsce, Niemczech, UE, ewentualnie – w wybranych krajach czy regionach oraz projekty mające wpływ na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, w tym projekty realizowane w ramach partnerskiej współpracy samorządów lokalnych, także związane z kulturą i wspólnym dziedzictwem. Szczegółowe informacje znajdują się na stronie fundacji: www.fwpn.org.pl.

XII. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

1. Gminny Program Opieki nad Zabytkami przyjmuje Rada Miasta, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
2. Realizacja Programu poddana będzie ocenie Rady Miasta po upływie dwóch oraz czterech lat od jego uchwalenia.
3. Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest ogłaszany w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

W sprawach nie uregulowanych w programie mają zastosowanie obowiązujące przepisy prawa.

MATERIAŁY WYKORZYSTANE W TEKŚCIE

1. Programy, strategie rozwojowe, dokumenty określające politykę przestrzenną miasta, inne dokumenty i opracowania o charakterze prognostycznym, sondażowym i pomocniczym udostępnione przez władze miasta Bytomia oraz dostępne w internecie, m.in: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, Strategia Rozwoju Miasta Bytom 2020+, Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+, Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2014-2020, Program Ochrony Środowiska, raporty o stanie miasta. Programy Opieki nad Zabytkami Miasta Bytomia na lata 2014–2017 i na lata 2018–2021 i in.
2. Materiały udostępnione przez Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Bytomiu: Gminna Ewidencja Zabytków miasta Bytomia, dane na temat środowiska kulturowego miasta, wykazy i ewidencje obiektów zabytkowych
3. Materiały i dokumentacja udostępnione przez Śląski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach, m. in.: karty ewidencyjne architektury i budownictwa, karty ewidencyjne zabytków ruchomych, karty ewidencyjne cmentarzy, Studium historyczno-urbanistyczne Bytomia.
4. W. MATZEL, Beuthen O.-S., Breslau ok. 1926
5. A. PERLICK, Geschichte der Stadt Beuthen in Oberschlesien., Beuthen 1926
6. M. R. GUTTMANN, Beuthen O/S., Opole 1996.
7. J. DRABINA, Historia Bytomia 1254-2000", Bytom 2000
8. Bytomskie zabytki., pr. zb. p.red. J. Drabiny, Bytom 2001
9. D. GŁAZEK, Domus celeberrima. Architektura sakralna przemysłowej części Górnego Śląska 1870-1914., Katowice 2003
10. Bytom i jego dziedzictwo. W 750-lecie nadania praw miejskich. (Materiały z interdyscyplinarnej konferencji naukowej w Bytomiu w dniach 18-19 listopada 2004 r.), Katowice 2004
11. Katalog zabytków sztuki w Polsce. Śląsk., Warszawa 2006
12. Oblicza secesji w Katowicach i na obszarze województwa śląskiego., Materiały z sesji SHS Oddz. Górnos Śląskiego w Katowicach 24 listopada 2005 r., p. red. T. Dudek-Bujarek, Katowice 2006
13. B. STÖRTKUHL, Modernizm na Śląsku 1900-1939. Architektura i polityka., Wrocław 2018
14. Internet, m.in. strony:
www.bytom.pl,
<http://slaskie.fotopolska.eu>
<http://bytom.blox.pl/html>,
<http://architekturabytomia.org/mpl>
<http://architekturabytomia.org/mpl>
www.bytom.webd.pl/index.php?menu=mapy&podstrona=mapy
<http://bytomski.pl/forum-bytomia/historia-miasta-i-zabytki/10912-mapy-bytomia-i-okolic>,
www.bytominside.pl
<https://www.bytom.pl/czas-wolny/dzieje-miasta>
<https://muzeum.bytom.pl/?event=legendy-bytomskie>
<https://www.bytom.pl/czas-wolny/architektura-i-zabytki>
<https://bytom.slask.pl/>
<http://polskiemiastawfotografii.blogspot.com/2010/10/bytom.html>
<http://kalideblock.bytom.pl/>